

I. SKVORTSOV - STEPANOV

Jumala-

kattikuna

niötisklusea

A-23562 II

I. SKVORTSOV-STEPANOV

JUMALAKARTLIKUD MÕTISKLUSED

PÕRGUST JA PARADIISIST, PÕRGULISTEST JA
INGLITEST, PATUSTEST JA ÕNDSATEST NING
LUNASTAMISE TEEDEST

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1961

Originaali tiitel:

И. И. Скворцов-Степанов

БЛАГОЧЕСТИВЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ

Госполитиздат

Москва 1958

Tõlkija L. Laks

KIRJASTUSELT

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei välja-
paistev tegelane Ivan Ivanovitš Skvortsov-Stepa-
nov (1870—1928) on kirjutanud rea raamatuid,
mis paljastavad religioosete uskumiste ja kombe-
talituste sisu.

Raamat «Jumalakartlikud mõtisklused põrgust
ja paradiisist, põrgulistest ja inglitest, patustest ja
õndsatest ning lunastamise teedest» on kirjutatud
1920. aasta algul ja sellest on ilmunud mitu trükki.
Teos on kirjutatud väga lihtsas, populaarses kee-
les ja on arusaadav igale lugejale.

2

PÜHA NIKOLAI ELULUGU

I

Püha Nikolail on Kesk-Venemaa muistsete pühakute hulgas eriline koht. Muidugi on iga pühak peajumala kõrval lisajumalaks, seetõttu ei saa öelda, nagu tunnistaks õigeusk ainult üht jumalat. Jumalaks peetakse jumala isa, poega ja püha vaimu, kuid samuti ka jumala ema, kõiki ingleid, Radoneži Sergeid, Püha Jüri, Kosmat koos Damianusega ja mitutkümnet, õigem sadu tuhandeid pühakuid. Ka neljateistkümnet tuhat lapsukest, kes olivat Herodese poolt Petlemmas tapetud, peetakse pühakuteks ja nende mälestust austab kirik 29. detsembril. Pühakuiks on samuti kakskümmend tuhat Nikomeedia märtrit. Nende eest palvetatakse 28. detsembril. Katsusin «Pühakute elulugude» järgi jumalate arvu kindlaks teha, ja sain üsna pea neid üle saja tuhande. Lõpuks leidsin, et seda ülesannet on võimatu täita, sest et niisuguseid pühakuid on tohutult palju.

Pole mingisugust erinevust ristiusu pühakute ja nii nimetatud paganlike jumalate vahel. Viimastel on ka üks või mitu suuremat peajumalat. Neile järgnevad suuruselt mitukümmend jumalat, kelle nimesid tunnevad peaaegu kõik usklikud. Edasi järgnevad pisijumalad, kellest teatakse ainult seda, et nad elavad metsades, mägedes, tiikides ja allikate lähedal ning et neil puudub oma eri nimi, nagu Petlemma väikestel lastelgi või Nikomeedia märtritel. Need põrgulised, metsavaimud, näkineid ja kodukäijad on ilma nimeta nagu kurjad kristlikud jumaladki.

Püha Jüri, Eliast, Peetrust, Kosmat ja Damianust, Florust ja Laurentiust peetakse headeks, tõeliselt kristlikeks jumalateks. Need aga sarnanevad paganlikele juma-

latele isegi selles suhtes, et igaüks neist tegeleb oma erialaga: üks — lehmadega, teine — hobustega, kolmas hoiab taevase keisririigi võtmeid; neljas on ametis müristamise ja äikesega, viies jälle arstimise ning tohterdamisega. Need pühakud on lihtsalt asunud ristiusueelsete ja mittekristlike ehk paganlike jumalate asemele ja muutunud ise jumalateks.

Ka slaavlastel oli ristiusueelsel, nn. paganlikul perioodil palju jumalaid. Suguharude ühinemisel sai tugevamate suguharude peajumal ühinenud suguharude ühiseks peajumalaks. Kuid ka pärast ühinemist austasid üksikud suguharud endiselt oma vanu jumalaid.

Seoses põllunduse arenemisega muutusid eriti tähtsateks need jumalad, kelle austamine sattus ajale, mil toimuvad maainimeste kõige põlisemad tööd: tali- ja suviviljade külv, heinaniidu ja viljalõikuse algus, kevadine karja väljalaskmine jne., või ka sellisele ajale, mil toimub aasta-aegade vahetus: päevade pikemaks või, vastupidi, lühemaks muutumine, või aeg, mil päev ja öö on ühepikkused (umbes 25-nda märtsi, juuni, septembri ja detsembri paiku).

Kui paganluse asemele astus ristiusk, asendusid paganlikud religioossed pühad ristiusu omadega ja paganlike jumalate nimed ristiusu jumalate nimedega, kelle mälestust austatakse ligikaudu samast ajast saadik. Sel kombel said kõige enam austatavateks muistseteks jumalateks kevadine Jüri, Ristija Johannes (jaanipäev), Peetrus ja Paulus, prohvet Elias, kevadine ja talvine Nikolai ning jumalaema oma selliste pühadega, nagu seda on röömukuulutamise püha, püha vaimu päev jne.

Ristiusu pühakute ees palvetatakse nagu jumalate ees, neile ohverdatakse isegi rohkem kui peajumalatele.

Võtke näiteks püha vaim. Kes meenutab teda aasta jooksul? Pühakute nimekirja koostamisel määras kirik lõpuks tema jaoks ohvritoomise päeva: see seati sisse pärast nelipühi. Jumala isal aga tuleb trööstida end sellega, et ta on peajumal ja et teda austatakse näiliselt iga päev: sellepärast ei ole pühendatud talle ühtki päeva aastat.

Hoopis teine lugu on pühakutega. Nende tähtpäevadest, nimepäevadest, ei maksa rääkidagi. Siis lõõmavad õlilambid ja küünlad nende kujude ees. Ka tavalistel päevadel mälestavad sajad ja tuhanded austajad tervise and-

jat Panteleimonit ja emakest Iverskajat, mälestavad ja süütavad neile küünlaid või õlilampe. Suurt pühakut austatakse rohkem kui peajumalat ja talle tuuakse palju rikalikumaid ande.

Tõsi, vagad inimesed tahavad petta ennast ja teisi, kinnitades, et pühakud ei ole neile jumalad, vaid vaheltsobitajad ja eestkostjad jumala ees. Pühakud annavad ainult usklike palveid edasi, nii nagu ametnikud andsid edasi palvekirju mõnele keisrile. Ja nagu ametnikule tuli palvekirja kirjutamise ja selle kõrgemale edasiandmise eest maksta ehk tuua kalevit palituks või kasukaks, nii tuleb ka pühakule panna küünal või põletada lampi ja teha hinnalisi kingitusi.

See võrdlus keisri ametnikega on täiesti vastav. See räägib sedasama, mida minagi. Iga keisri ametnik oli ka ise väike keiser. Samuti on pühakutega. Üks on äikese ja müristamise jumal, teine lehmade, kolmas hobuste jumal jne. Ja kõik nad on kristlastele jumalateks.

Usklikul kristlasel on palju jumalaid, mitte vähem kui oli tsaariajal suuri ja väikesi keisreid. Kuid selle suure hulga jumalate seas on erilise au sees imetegija Nikolai. Ta seisab Jeesus-Kristuse ja tema ema kõrval. Ei tunta ega mõisteta püha kolmainust. Jumala isa, poeg ja püha vaim — see kolmainus on asendunud, eriti maal, teise, lihtsama, arusaadavama ja selgema kolmikuga — Jeesuse, tema ema ja armulise Mikolaga (Nikolai).

Tutvume imetegija Nikolai eluga ja vaatame, kas ei selgu sellest, miks just temast on saanud üks paljudest suurtest jumalatest.

II

Kuni viieteistkümnenda eluaastani elasin ma sellises linnakeses, kus puudus võimalus mõistlike raamatute hankimiseks. Harva õnnestus saada üksikuid köiteid Puškinit, Lermontovi, Turgenevit. Hiiglasuure lugemishuvi tõttu tuli aga sõna otseses mõttes neelata kõike, mis kätte juhtus. Lugesin palju igasugust rämpsü ja kulutasin asjatult palju aega. Mulle juhtus kätte ka paar-kolm mahukat kiriku-slaavi keeles trükitud nahkköites raamatut. Need olid juba rohkem kui 300 aasta eest koostatud ja hiliem ümbertöötatud kuiul palju kordi uuesti välja antud «Pühakute elulood». Neid muidé. anti välja ka tsaar Nikolai I ajal.

Uuemates väljaannetes olid teinud mitrasid ja kolmnurkseid kübaraid kandvad preestrikuubedes ning mundrites sinodiametnikud palju muudatusi, olid osasid välja jätnud, teksti kohandanud kaasaegse inimese kõbelistele arusaamadele ja üldisele maailmavaatele. Eri väljaandeid — vanu ja uusi, kiriku-slaavikeelseid ja venekeelseid võrreldes selgus, et erinevus nende väljaannete vahel ei ole kuigi suur. Seepärast kasutan ma edaspidi peamiselt Moskva sinodi trükikojas trükitud suurt neljateistkümneköitelist väljaannet. Selles jutustatakse peaaegu sedasama mis vanadeski väljaannetes. Igatahes Lüükiamaa Müüra linna imetegija Nikolai eluloo edasiandmiseks on kõnesolev väljaanne küllaldane. Sama jutustatakse ka vanades pühakute elulugude kirjeldustes, ainult vagu mõtisklusi on neis veelgi rohkem kui Moskva sinodi väljaandes.

Nikolai sünni ja lapsepõlve kohta käivates legendides on nii mõndagi, mis meenutab muistseid kreeka jumalaid ja kangelasi. Nikolail on ebatavaline sündimine ja lapseiga, ennustades juba ette täiesti erandlikku elu. Nikolai pole paganlik kangelane, omalaadne pooljumal, vaid kristlik pühak, ja seepärast ei kuuluta tema lapsepõlv ette sangarlikku, sõjaväelist või lahingulist kuulsust, vaid tõotab puhtkristlikke kangelastegusid.

«Tema vanemad Feofan ja Nonna,» nii jutustatakse «Pühakute elulugudes», «olid vagad inimesed, kuulsad ja rikkad. Pärast tema sündimist väljus ta ema Nonna sedamaid nurgavoodist ja jäi kuni surmani viljatuks.»

Praegused pattudest läbiimbunud inimesed arvavad, et kui Nonna ei olnud just vana naine, siis tähendaks tema viljatuks jäämine mingit haigust. «Imetegija Nikolai eluloo» vaga koostaja aga arvab teisiti. Ta kirjutab: «Sellega nagu tunnistas loodus ise, et sellel naisel ei võinud olla teist poega, kes oleks sarnanenud pühale Nikolaille: üksnes tema pidi olema esimene ja ka viimane. Pühitsetud jumalike annetega juba emaihus, osutus ta jumalaks enne ilmavalguse nägemist, tema imeteod algasid juba enne seda, kui ta hakkas emapiimast toituma, ning ta paastus juba siis, kui polnud veel harjunud toitu sööma.»

Legendi mõte, kuivõrd võib seda mõista, oleks järgmine: kui Nikolai ei oleks juba emaihus jumala vaga austaja olnud, poleks ta suutnud ka imetegusid sooritada.

Imeteod seisid aga selles, et tema sünnitamine oli olnud väga kerge ja et sünnitaja tõusnud kohe voodist. On võimalik, et ainult selle tõttu jäigi lapse ema surmani viljatuks.

Nüüd aga väikese Nikolai paastudest, jumala-austusest ja teistest kangelistegudest. «Pärast sündimist seisis ta kolm tundi ilma kellegi toetuseta ristimisanumas oma enese jalul, osutades sellega au ülipühale kolmainususele.» (Järelikult iga peajumala auks täpselt ühe tunni.)

«Temas võis tunda tulevast imetegijat juba selle järgi, kuidas ta haaras ema rindade järele, sest et ta toitus üksnes parema rinna piimast, ennustades sellega oma tulevast kõrget seisukohta õndsate hulgas. Tublit paastumist ilmutas ta sellega, et kolmapäeviti ja reedeti jõi emapiima ainult üks kord, ja sedagi õhtul, kui vanemad olid lõpetanud tavalise palvetamise.»

Tuleb arvata, et paastupäevadel oli lapsel paastuja ilme ja ta valas pisaraid; pühade ajal aga ei nutnud, vaid naeris ja hoidis oma mähkmed alati suurepäraselt puhtad, ennustades sellega oma hinge puhtust, mis tegi ta õndsaks issanda ees.

Täisealiseks saades hoidus Nikolai «igati tarbetutest sõpradest ja tühistest vestlustest, vältis kõnelusi naistega ega vaadanudki neid». Ilmselt aga märatsesid tema hinges lausa aafrikalikud kired, ja kõnelus iga naisega, ainus pilk *ükskõik missugusele* naisterahvale tekitas temas ületamatu soovi naist omada. Tahtmatult meenub dresseeritud kass, kes liha juures istudes teeskleb sügavat ükskõiksust, simuleerib magamist ja teeseldud põlgusega kõrvale pöördub. Kui ta lubaks enesel pilku lihale heita, ei suudaks ta oma himu ohjeldada.

Raske oli vagadel võidelda oma kirgedega seni, kuni nad olid kõrgesse ikka jõudnud. Igal sammul ja kõikjal varitses ja püüdis neid iga naise kujul kiusatus. Sellepärast kartsidki nad otsa vaadata naisterahvale ja kuulata tema häält.

Pärinedes rikastest ja tuntud vanematest, tegi imetegija Nikolai peadpööritava kiiret vaimulikku karjääri. Tulevase pühaku onu Nikolai oli piiskop, ja meie vaga mehe vanemad olid andnud pojale nime selle onu auks. Onu võttis noore Nikolai enda juurde ja pühitses ta preestriks. Vähe hiljem, kui onu Nikolai läks Palestiinasse pühasid paiku kummardama, nimetas ta Nikolai-noorema

enese asemikuks. Järelikult rajati Nikolaile juba varases eas avar tee piiskopi seisusele.

See juhtus kõik umbes 1600 aasta eest. Nii et juba siis pärandati niihästi preestrite kui ka piiskoppide kohti edasi sugulastelt sugulastele.

Samal ajal surid Nikolai vanemad. Eluloos jutustatakse: «Saanud pärandiks nende vara, jagas Nikolai selle puudustkannatajatele.» Ent samas näeme, et kuigi ta jagas oma vara puudustkannatajatele, jäi talle siiski *mitu kotti* kulda. Tähendab et ta jaotas väga ettevaatlikult, kokkuhoidlikult, mitte nii, nagu nõuavad «Apostlite teod», mis karistavad surmanuhtlusega osa varanduse varjamise eest.

Jutustame lühidalt, ent tervikuna, ümber pühaku eluloole. Väikese lapsena imes Nikolai ainult ema parempoolset rinda ja paastupäevadel tegi seda ainult õhtuti, noorus ei kõnelnud ta naistega ega vaadanudki neid, jne. Muid veenvamaid tõendeid Nikolai pühadusest legend seni ei esita.

III

Korduvalt on kunstnikud vaimustunud mitmesugustest sündmustest Nikolai elus. Rohkesti esineb järgmise sisuga pilte: Nikolai heidab südaööl kullakoti talumehe hurtsiku aknast sisse ja püüab märkamatuks kaduda. Tähendab et talupojad võiksid Nikolaid teenitult oma imetegijaks ja jumalaks pidada.

Tegelikult ei ole aga lugu päriselt nii või isegi hoopiski mitte nii. Tegelikult ei abistanud Nikolai vaest talupoega, vaid samasuguse päritoluga inimest, nagu oli ta ise. Elulugu pajatab:

«Patara linnas elas üks *tähtis ja rikas* mees. See mees jäi suurde viletsusse ja kaotas oma endise tähtsuse, sest et seesinane maailm on muutlik. Tal oli kolm tütart, kes olid väga nägusad. Kui nende isa jäi ilma kõigest vajalikust ning tal polnud enam midagi süüa ega selga panna, tahtis ta suures viletsuses *oma tütreid müüma hakata ja muuta oma maja lõbumajaks*, et saada niiviisi elatust ja muretseda enesele ning tütardele kehakatet ja ihutoidust.»

Nikolai sai sellest teada ja otsustas oma seisusest inimest päästa. Seejuures ilmutas ta laostunud tähtsa

mehe suhtes suurima ettevaatlikkusega liigutavat hoolitust. Muuseas sellepärast pidigi tema heategu saladuseks jääma: «Ta ei tahtnud teotada meest, kes oli kunagi olnud rikas ja nüüd äärmisse viletsusse langenud. Ta teadis, kui raske ja häbistav on armuandi vastu võtta sellel, kes on rikkusest ja kuulsusest viletsusse langenud, sest et see tuletab talle meelde endist paremat aega. Nikolai võttis *suure koti kulda*, läks südaööl mehe maja juurde, viskas koti aknast sisse ja ruttas ise koju.»

Ilmselt oli Nikolai oma varanduse puudustkannatajatele ära jaganud nii osavalt, et hiljem võis visata veel ka laostunud rikastele suuri kullakotte.

Pärast seda aga pani mees oma vanema tütre mehele, andes talle kaasavaraks imepäraselt saadud rikkuse. Tähendab, varem oli ta tahtnud oma tütreid müüa noortele ja vanadele meestele, nüüd aga ostis ta tütrele noore mehe.

Edasi loeme eluloost: «Püha Nikolai sai teada, et see mees tegi nii, nagu tema tahtis, ja hakkas teda armastama ja otsustas teha samasuguse heateo teisele tütrele ja kaitsta teda patu eest seadusliku abieluga.»

Niisiis oli sellele mehele ühest *suurest* kullakotist veel vähe. Sokutanud vanema tütre mehele, kavatses ta ikkagi teise ja kolmanda tütre lõbunaiseks anda ja oma elamu lõbumajaks muuta. Ja sellist inimest armastas Nikolai!

Oli kuidas oli, aga püha Nikolai pani valmis teise samasuguse kullakoti ja viskas selle salamahti sama akna kaudu mehe majja. «Varahommikul tõustes leidis *vaene* mees (s. o. inimene, kes oli juba saanud ühe koti kulda) jälle kulda... Ta palus issandat, tänas oma heategijat ja pühitses oma teise tütre pulmi.»

Imepärasel viisil suurte kullakottide saamine muutus «vaesel mehel» nüüd juba harjumuseks. «Jumala peale lootes uskus isa kindlalt, et annab ka kolmanda tütre seaduslikule abikaasale, saades uuesti saladusliku heategija käe läbi *selleks vajaliku kulla*.» Selge, et kulda oli tarvis tal üksnes selleks, et anda ka kolmas tütar *rikkale ja tähtsale mehele, nagu ta ise*. Muide noor, terve ja ilus tüdruk oleks ka ilma kullata võinud endale kergesti peigmehe leida.

Ka seekord ei pettunud isa oma ootustes. «Kristusele meelepärane Nikolai tuli ka kolmas kord, jäi seisma tavalisel kohal, viskas samast aknast sisse samasuguse kullakoti.» Erinevus seisis sel puhul ainult selles, et nüüd jõu-

dis isa Nikolaile järele ja sai teada, kes tema heategija oli.

Kas on selles loos midagi, mis võiks liigutada talupoega või töolist? Nikolai hale süda tundis piina kurnaja, parasiidi, orjapidaja pärast, kes raiskas ära oma varanduse, oli harjunud rikkalt riietuma ning hästi sööma, tahtis teha oma tütreid prostituutideks, et jätkata endiselt õgimist, pillavat, hooletut jõude-elu. Ja niisugustele «puudustkannatajatele» jagas püha Nikolai kulda!

Nikolai jäi pimedaks rõhutute, orjade püüete suhtes, kes pidid koguma sissetulekuid oma isandatele. Ta ei näinud vaeseid, keda kõige halastamatum nälg ja kõige ääretum sõltuvus alatasa prostitutsioonile tõukasid. Kolm kotti kulda viis ta tähtsale mehele, kuid ühtki münti ei leidunud tal orjade jaoks, kelle verest, higist ja pisaratest need mehed elasid.

See Nikolai, nagu teda mainitud eluloos kujutatakse, oleks kaasajal valanud kibedaid pisaraid rahva kaelast heidetud parasiitide ja kurnajate, kukutatud kapitalistide ja mõisnike kannatuste pärast; ta oleks vedanud suuri kullakotte tööliste ja talupoegade Venemaa kõige julmatele vaenlastele ja aidanud sel viisil kaasa kapitalistliku korra taastamisele, mis oli sundinud tuhandeid ja sadu tuhandeid töölis- ja maanaisi prostitutsioonile.

IV

Seejärel jutustab Nikolai elulugu tema rännakust Palestiinas ja tema poolt sel ajal korda saadetud imetegudest: tormi taltsutamisest, vigastatud laevniku päästmisest, «paljude haigete ja nõdrameelsete» terveks tegemisest. Palestiinas, kui Nikolai «tahtis minna öösel pühasse kirikusse palvetama, läksid kiriku lukustatud ukсед isenesest lahti, avades takistamatu sissepääsu sellele, kelle jaoks olid avatud ka taevased väravad».

Tagasiteel Palestiinast taltsutas Nikolai tormi ja saabus siis Müüra linna, kus just samal ajal oli surnud piiskop. Kõik Lüükia piiskopid tulid kokku, et valida järglast, ent «valijate hulgas valitsesid suured lahkarvamised». Pärast palvetamist sõnas kõige vanem piiskop, et tema ette ilmunud püha valgusega mees, ja käskis tal minna öösel kiriku uste juurde ning vaadata, kes läheb kõige

enne kirikusse. «See,» ütles püha mees, «ongi minu välja-
valitu; võtke ta auga vastu ja pange peapiiskopiks, *selle
mehe nimi on Nikolai.*»

Nii kuulsid teised kõige vanema piiskopi suust, et piis-
kopiks peab olema Nikolai. Muidugi tuli esimesena kiri-
kusse just tulevane pühak Nikolai.

Ajaloost on teada, kui halastamatu võitlus toimus piis-
koppide vahetuse puhul ja milliseid vahendeid võeti tarvi-
tusele, et piiskopivalimisi järk-järgult nimetamisega asen-
dada. Eluloo järgi tuleb muidugi välja, et Nikolaid ei
nimetanud ametisse mitte «kõige vanem piiskoppide hul-
gast», vaid jumal ise.

Kombekohaselt keeldus Nikolai kaua kohta vastu võt-
mast ja nõustus üksnes sellepärast, et talle meenus õine
nägemus: tema ees oli seisnud Lunastaja kogu oma hiil-
guses ja ulatanud talle kulla ja pärlitega kaunistatud
evangeeliumi. Teiselt poolt näinud Nikolai ülipüha jumala-
ema, kes olevat talle andnud pühaku aupaiste.

Siit ongi pärit see kolmik, kellest oli juttu eespool:
Jeesus, jumalaema ja jumalale meelepärane Nikolai. Lugu
sai alguse Nikolai enese poolt jutustatud unenäost.

Saanud piiskopiks, ei varjanud Nikolai enam oma hea-
tegevast elukäiku... Peapiiskopi kõrge ameti vastuvõtmi-
sega sai ta elu kõigile tuntuks, muidugi, nagu raamat kin-
nitab, «mitte edevusest, vaid inimeste kasuks ja jumala
auks». Vastasel korral ei oleks piiskoppidel niisugust
mõju, et nad isegi oma unenägede järgi võiksid uusi piis-
koppe määrata.

Tol ajal toimus kristluse viimane võitlus valitseva sei-
sundi eest Rooma impeeriumis. Samal ajal käis sõda
mitme väejuhi vahel, kes tahtsid haarata imperaatori
krooni. Ajutiselt võitsid Diocletianus ja Maximianus.
Algas kristlaste tagakiusamine. Ka Nikolai heideti vang-
lasse. Üks võimupüüdev väepealik Constantinus arvas, et
kristlased moodustavad tema vägedes juba enamuse. Ta
lubas neil kanda oma lippe ja risti ning suhtus üldse
kristlastesse soosivalt. Nende abiga saavutas ta võidu
oma võistlejate üle. Algas arveteõiendamine paganatega,
kes olid hoidunud Constantinuse vastaste poolele. Selle
kristlaste soosimise eest nimetas kirik Constantinuse
pühaks, võrdseks apostlitega.

«Tollal oli veel säilinud palju helleenide (kreeka)
templeid, kus patuseid inimesi meelitati saatana võrku-

desse, ja paljud Müüra elanikud olid hukatuses.» Muidugi olid ka paganate vaated ristiusu templitele ja ristiusu jumalatele analoogilised. Nad pidasid ristiusku fanaatiliselt religiooniks ning olid veendunud, et kristlased ohverdavad inimesi, söövad oma jumala ihu ja joovad ta verd, tähendab, söövad jumalale ohvriks toodud inimeste ihu ja joovad nende verd.

«Kõigevägevama jumala piiskop sai jõudu jumala vihast, käis läbi kõik need kohad, tegi pihuks ja põrmuks ebajumalate templid ja puhastas oma karja saatana rõvedustest. Niiviisi kurjade vaimudega heideldes tuli püha Nikolai Artemise templisse, mis oli väga suur ja rikkalikult kaunistatud, kujutades enesest kaunikest pesapaika põrgulistele. Püha Nikolai purustas selle õeluse templi, tegi kõrge hoone maatasa ja heitis maa sees olevad templi alusmüürid õhku, rünnates rohkem paharette kui templit ennast. Kurjad vaimud ei kannatanud välja jumalale meelepärase mehe rünnakut ning lasksid lahti hädakisa, kuid neid löödi kristuse võitmatu sõjamehe, valgustaja Nikolai palverelvaga ja nad olid sunnitud oma pesapaigast põgenema.»

Ja vanal ajal oli palju kuradilugusid! Vanade kristlaste usk nendesse oli väga suur. Peale oma jumalate uskusi nad ka paganlike jumalate olemasolu, kuigi nimetasid neid paharettideks või kurjadeks jumalateks.

Veel ei jõudnud ristiusk paganlusest lõplikult jagu saada, kui algas seesmine võitlus ristiusus eneses. Selles võitluses, nagu võitluses paganlikegi jumalate vastu, võitles Nikolai nii sõnade kui kätega. Tuntud on jutustus sellest, kuidas ta pühade isade kogus Nikeas andis kõrva-kiilu Ariusele, ühele nendest kirikuisadest.

Käe külgepanemise eest taheti Nikolailt võtta piiskopi tiitel. Teda aga päästis meile iuba tuttav nägemus, mis ilmus mitmele pühale isale: «Ühel pool pühakut seisab issand Kristus evangeeliumiga, teisel pool aga ülipuhas neitsi jumalaema pühapaistega ja ulatab pühakule tema autunnused.»

Mõttetu oleks lisada, et püha kolmikut nägid Nikolai, mitte aga Ariuse pooldajad. Nende jutust oli küllalt selleks, et mõttekaaslased ta piiskopikohale jätsid. Tollal aeti asju lihtsalt!

Rooma impeeriumis, eriti selle idaosas, kus piiskopiks oli Nikolai, toimus kõige vihasem võitlus. Väepealikud kukutasid ja tapsid imperaatoreid ja asusid ise nende asemele. Üks jõuk võimuahneid kukutas teise, asus ise selle asemele ja õiendas võidetutega halastamatult arveid. Mõjukaks jõuks oli kirik, eriti tänu Constantinuse soosingule. Temaga ei tohtinud vaielda. Kui kirik oli tõstnud Constantinuse imperaatorlikule aujärjele, siis pärast seda oli tal kerge üht või teist väikest võimukandjat türmi saata. Kunstnik Repin ammutas ainet antud jutustuse sellest kohast, kus Nikolai peatab juba hukatava kaela kohale tõstetud timukamõõga. Repini maalil haarab väike vanamees Nikolai otse mõõga terast, mille oli tõstnud juhmilt ükskõikse näoga, ebaloomulikult hiiglaslik timukas.

Pühaku eluloo kirjeldusest nähtub, et oleks jätkunud üksnes Nikolai ainsast sõnast, et surmaotsust tühistada. Eluloos jutustatakse üksikasjaliselt, kuidas surmaotsuse langetanud valitseja Eustafius oli rutanud ise hukatava asemele, olles saanud teada piiskopi segamisest asjasse, ja sellest, kuidas ta oli Nikolai ees värisenud.

Parasiitide-orjapidajate riik — Rooma impeerium — röövis ja riisus halastamatult alistatud alasid. Tema ikke all ägasid elanikkonnahulgad, kes tihti tõusid üles võimu vastu. Mäss järgnes mässule, ning igale ülestõusule järgnes verine mahasurumine. Mida tegi Nikolai sel puhul?

«Sel ajal puhkes suures Früügias mäss. Sellest teada saanud, saatis keiser Constantinus kolm väepealikut oma vägedega mässulist maad rahustama. Need olid väepealikud Nepotianus, Ursus ja Erpilonus.» Need olid samad, kelleks 1905. aastal Tsaari-Venemaal olid karistajad Rennenkampf, Min ja Möller-Zakomelski, või kelleks tahtsid saada Koltšak, Wrangel ja Denikin. Püha Nikolai «kutsus väepealikud linna ja kostitas neid külalislahkelt». Ning ta üksnes ei kostitanud neid, vaid «pidas ka õnnistuse vääriliseks» — ärapiinatud Früügia rahvaga arvete õiendamise eelõhtul. Seejärel, veel kord «olles tema pühade palvete väärilised ja saanud talt kaasa õnnistuse oma retkele, suundusid väepealikud Früügiasse, et täita neile antud keisri käsk». Eluloost näeme, et Nikolai õnnistus tuli kasuks karistusekspeditsiooni juhtidele, kes astu-

sid välja talupoegade ja orjade vastu: «Väepealikud tulid mässu paigale, surusid selle kiiresti maha, täitsid keisri ülesande ja pöördusid rõõmuga tagasi Bütsantsi. Keiser ja kõik suured aukandjad avaldasid neile suurt kiitust ja au ning nad said keiserliku nõukogu liikmeteks.»

Pärinedes «rikkast ja tähtsast suguvõsast», ei avaldanud imetegija Nikolai ka edaspidi kõige vähematki osavõttu ja kaastunnet rõhutute kannatustele, kui neid halastamatult maha suruti igasuguse katse puhul kurnajatele vastu hakata. Ka edaspidi jäi ta alati rikaste ja suursuguste eestkostjaks ning abiliseks.

«Pühakute elulugudes» jutustatakse üksikasjaliselt, kuidas õukonnas alustati Nepotianuse, Ursuse ja Erpilionuse vastu intriige ja kuidas nende vastastel õnnestus saavutada keisri nõusolekut nende hukkamiseks. Vanglas meenutasid väepealikud Nikolaid ja pöördusid palves tema poole. Ning Nikolai ilmus samal ööl unes keisrile ja nõudis kolme väepealiku vabastamist. «Kui sa mind kuulda ei võta ega vabasta neid, siis tõstan ma sinu vastu niisuguse mässu nagu oli Früügias, ja su surm saab hirmus olema.»

Õnnetud, vaesed, rõhutatud on pühale Nikolaile lihtsalt «kahurilihaks», nagu ütlesime kaasajal. Nende ülesanne on elada ainult rikaste ja tähtsate jaoks. Nende mässu ei vaja Nikolai selleks, et kergendada nende eneste olukorda, vabastada neid Rooma orjuse ahelatest, vaid selleks, et vabastada vangiahelatest hiljutise karistusekspeetsiooni juhte, kes olid tegutsenud nende õnnetute ja viletsate vastu. Rõhutatud masside olukord, kogu nende elu ei väärinud peapiiskop Nikolai silmis mingit tähelepanu.

Ärgates käskis keiser muidugi väepealikud viivitamatult vabastada, ning need tuletasid keisrile meelde Früügia mässu mahasurumist ja lubasid ka edaspidi ilmutada keisri käskude täitmisel samasugust agarust. Kuidas võis jätta armu andmata taolistele timuka-kindralitele? Neid võis ju ometi keisrile uue orjade mässu puhul veel tarvis minna.

Nikolai andis abi ka suurkaupmeestele. «Ükskord oli Lüükiamaal suur nälg ning Müüra linnas valitses äärmine toidupuudus. Tundes kaasa õnnetutele inimestele, kes olid nälga suremas, ilmutas jumalik peapiiskop ennast öösel unes ühele Itaalia kaupmehele, kes oli lastinud oma laeva

viljaga ja tahtis teisele maale purjetada. Andes talle pandiks kolm kuldmünti, käskis valgustaja teda sõita Müürasse ja vili ära müüa. Leidnud ärgates oma käes kulda, allus kaupmees käsule.» Ning muidugi ei jäänud see ka kasuta, sest et kuskil mujal ei saa välja pressida selliseid peadpööritavaid spekulatiivseid hindu vilja eest kui näljival maal.

VI

Jutustasime eespool «Pühakute elulugude» järgi kõigist tähtsamatest sündmustest Nikolai elus. Jääks lisada veel ühte: «tormi vaigistamine». Eluloo järgi oli Nikolai neis asjus eriline spetsialist. Eluloo lõpus aga väljendatakse kõige üldisemalt: «Ta aitas hädalisi, päästis uppujaid, vabastas inimesi ahelaist ja vangikongist, tegi rikkaks paljusid nendest, kes vaevlesid vaesuses ja äärmises viletsuses, söötis näljaseid» jne. Ometi on kirikul kombeks jutustada sedasama igast surnud kiriklikust aukandjast, igast piiskopist. Ajaloolase Karamzini puhul aga leiame sedasama sõnasõnalt peaaegu iga suurvürsti või tsaari kohta, kui ainult vanad kroonikakirjutajad ei olnud nimetanud käsitletavat neetud Svjatopolguks või mingiks Vale-Dimitriks — neid aga oli kombeks kõigest väest sarjata. Erinevus on ainult selles, et tsaaridele ja vürstidele ei omistata ülistamise puhul imesid nagu Nikolaile. Kõikide kõrgete kiriklike aukandjate kohta oli tavaks öelda, et nad «kuivatasid orbude ja õnnetute pisaraid, abistasid tagakiusatuid, elasid rändurite elu».

Sama öeldakse ka Nikolai kohta, kuid ei esitata ainustki sündmust, millest järelduks, et Nikolai oleks tõepoolest abistanud ka oma aja kõige äravaevatumaid, kõige õnnetumaid inimesi — orje ja talupoegi. Jutustatakse küll sellest, kuidas ta teinud jõukaks laostunud tähtsa mehe, kes selleks, et ise külluses elada, oli kavatsenud tütardega kaubelda.

Edasi jutustatakse Nikolai «imetegudest» pärast tema surma. Kõigepealt «nõrgus tema põrmust hea lõhnaga ja tervekstegevat mürri, millega võides haiged paranesisid. Seepärast tuli tema kirstu juurde kokku maa kõikidest nurkadest inimesi, kes otsisid paranemist oma haigustest ja leidsidki seda, sest et see püha mürr tegi terveks nii-

hästi vaimuhaigusest kui ka rasketest kehalistest tõbedest ning ajas välja vanakurja haiguse».

Huvitav asi on see «mürr»! Ühtedel õndsatel eritab seda «mürri» kogu muumia, teistel aga ainult pea. Ja kuigi seda ainet, nagu kinnitavad mungad, valmistatakse kuskil taevas, lõhnas see lõhnaõlide, vaikude ja rohtude järgi, mida kasvab siinsamas maa peal. Mungad hoolitsevad aga selle eest, et hetkekski ei katkeks selle aine eritumine ning et alati voolaks kulda kloostri laegastesse ja kirstudesse. Seega on siin tegemist veelgi täielikumaa lihtsameelsete usklikke tüssamisega, kui seda tehakse iga-suguste «säilmete» abil.

Eespool toodule järgneb «Pühakute elulugudes» neli pikka jutustust üksikute imepärase juhtumite kohta. Ilmselt on kõik need jutustused tekkinud pappide keskkonnas. Ühes neist purjutab «patriarh koos kirikukoguga» jõuka mehe juures. Kui nad on ära joonud kogu veini, palvetab Nikolai, ja peremehe anumad täituvad taas veiniga, mille kohta patriarh ütles: «Veel kunagi ei ole ma joonud niisugust veini.» Tegelikult on see töötlus «Kaana pulma» evangelistlikust legendist, kus Kristus muutis vee viinaks. Jutustuse peamine mõte aga peitub selles, et näidata Nikolaid väärikuselt võrdsena Lunastaja Kristuse ja ülipüha jumalaemaga.

Selle jutustuse lõbus patriarh, kes oli keeldunud tunnustamast Nikolaid samavõrra kõrgeks, nagu olid seda olnud Kristus ja jumalaema, sattus laevale ning tegi kaasa laevahuku. Uppudes ta aga kahetses. «Äkki ilmus püha Nikolai, kes sammus mööda merd nagu kuival maal, tuli patriarhi juurde, võttis tal käest kinni ja ütles: «Afanassi, ehk läheb sul mere sügavikus tarvis *abi minult, kes ma olen pärit lihtsate inimeste hulgast?*» »

«Elulugudes» ei ole mainitud, kas Nikolai oli pärit maalt või linnast. Selgesti on vaid öeldud, et ta vanemad olid olnud «*rikkad ja tähtsad* inimesed» ning et kogu eluaja oli ta seotud samasuguste rikkaste ja tähtsate inimestega. Aga siin juba algab võltsimine: Nikolaid püütakse teha «*lihtrahvalikuks*» ja tema elu kohta käivaid andmeid moonutatakse.

Teine jutustus on õpetliku sisuga. See manitseb, et Nikolai päeva (nigulapäeva) tuleb pühitseda hästi: rikkalike roogadega, veiniga jne.

Kolmas jutustus nõuab, et vähemalt kolmandik varandusest tuleb ära anda kirikule.

Neljas jutustus lõpeb «ausa peoga», mille oli korraldanud metropoliit.

Ka neis legendides abistab Nikolai jõukaid või koguni rikkaid inimesi. Ta ei viibi koos vaeste ega talupoegadega, vaid seltsib rikastega, prassivate söödikutega. Mitte talupoja kõva leivatükki ei õnnista ta, vaid jõukate rikkalikke söömalaudu.

Selline oli Nikolai «Pühakute elulugude» järgi. Talupojad aga tegid ta omamoodi ringi ja kirik soosis niisugust ümbertegemist, sest et talupoegade Nikolai seob inimesi religiooni külge palju paremini kui see Müüra linna piiskop Lüükiamaal, nagu teda «Pühakute elulugudes» esitatakse.

KUIDAS VÄLTIDA PÖRGUT JA PÄÄSEDA PARADIISI

I

Imetegija Nikolai oli meie külas armastatumaks pühakuks. Seal ei olnud ta niivõrd imetegija, kuivõrd «armuline» Nikolai. Külas täiendati «Nikolai elulugu» oma jutustustega, mida usuti ega usutud ka, ent kuulati igal juhul meeledli.

Väga sobivale ajale on sattunud talvine ja kevadine Nikolai püha! Just talvise nigulapäeva ligidal «pöörduv päike suvele, talv külmale». Päevad hakkavad pikenema. Paganausu ajal tähistati sellist murrangut kõikide rahvaste juures religioosete pühadega. Pühad säilisid ka siis, kui mindi üle ristiusule; paganlik jumal, kelle auks neid pühitseti, asendus ristiusu pühakuga, antud juhul Nikolaiga.

Samuti sattus ka kevadine nigulapäev õnnestunud ajale. Kevadise nigulapäeva ligidal alustatakse Kesk-Venemaal mitmeid tähtsaid põllutöid.

Lõuna-Venemaal austati Nikolaid vähem: kevadine Nikola saabub seal ajal, mil künd ja külv on juba ammu lõpetatud.

Püha Nikolai kujunes kõrgestiaustatud jumalaks juba alates sellest ajast, mil põlluharijad-slaavlased, kes olid võtnud üle uue usu Kreekast, liikusid Dnepri lähistelt

praegusele Kesk-Venemaale. Siinses kliimas sattus kevadine nigulapäev ühte suviviljade külvi algusega. Siin saigi temast talupoegade jumal. Talvisest Nikolast üksi poleks selleks piisanud.

Palju lugusid on külas kokku seatud oma jumala — armulise Mikola kohta, kes alati esineb talumehe kaitsjana ja lohutajana. Toome siin ühe neist jutustustest.

Külmal sügisööl koputab rikka külamehe uksele läbi-märgades räbalates mehike.

«Lase, jumala pärast, tarre sooja. Eksisin teelt, lödise külmast, olen surmani väsinud.»

«Tunneme juba niisuguseid logardeid! Katsu, et minema saad, muidu ässitan koerad kallale, küll siis tead, et teinekord enam ei hulgu!»

Nii longib mehike edasi ja jõuab kõige vaesema hüti juurde, koputab aknale, ja vilets talupoeg laseb teelise sisse. Vähe sellest, ta paneb eksinud mehikese enese kõrvale õhtust sööma. Kogu õhtusöök koosneb leivaviilukast ja paljast kapsasupist, millele on lisatud rukkijahu ja lusikaga võid, mis sätendavate laigukestena toidul ujub. Rändur sööb ja ütleb: «Issand tasugu teile. Ja saatku jumal teile niipalju tšervoonetseid, kuipalju rasvalaigukesi oli kapsasupil.»

Järgmisel hommikul tõustakse üles, süüakse leivapaludest ja rändaja abistab pererahvast koduses töös, lõhub puid ja asub jälle teele. Kui perenaine hakkab nõusid pesema, märkab ta, et kauss, millest eile kapsasuppi söödi, on peaaegu ääreni kulda täis. Ta jookseb naabrite juurde ning mõne hetke pärast teab kogu küla, et vaese talumehe juures on ööbinud imetegija Nikolai.

Sellest saab kuulda ka rikas ja taipab nüüd kohe, mis tarvis teha. Ta käsib sulasel võtta ja veristada kõige rasvasem siga, naisel aga kiiresti hakata sööki valmistama. Ise aga jookseb ta Nikolaid otsima. Jõuab viimasele järele ja lausub: «Anna mulle andeks, imetegija Nikolai, ma ei tundnud sind ära. Tule minu juurde ja vaata, kuidas ma sind kostitan.» Nikolai mõtleb ja läheb rikka juurde.

Istutakse lauda ning perenaine ei tee enesele häbi: kapsasupp on üleni kaetud paksu rasvakorraga, mida on raske lusikaga laiali ajada. Ei ole ühtki sätendavat laigukest, mitte ühtki saarekest: lausa rasvameri. Ja ometi lõpeb lugu sellega, et rikas mees ei saavuta kõigest agarusest hoolimata midagi.

Nii oli lasknud rikas maa peal märgist mööda. Taevas aga oskavad rikkad end kindlamalt ja paremini sisse seada.

Selgesti on mul kuni tänapäevani meelde jäänud väike pruunis köites raamatuke «*Eestpalvused*», mis kuulus vanaemale. Raamatu alguses olid puhtad lehed, slaavi pealkirjadega «tervise eest» ja «igavese rahu eest», kuhu olid märgitud nende nimed, kelle eest palvetati. Kõiki nimesid teadsin ma peast. Ja iga kord, kui diakon nendeni jõudis, hakkasin ma hoolega risti ette lööma ja kumardusi tegema, vargsi ümberolijatele tähendusrikkaid pilke heites: kas kuulete — ma ei ole lihtsalt mingisugune tühine inimene —, seal palvetatakse minu omaste eest. Näete, kui palju on mul sugulasi! Nii selles kui ka teises maailmas.

Ometigi oli neil juhtudel kõige tavalisemaks tundeks suurim pahameel diakoni vastu: ta läks lugedes üle viiendalt kümnendale, mõtles omalt poolt nimesid juurde, et mitte sekundikski pomisemist katkestada, palus «tervist» nendele, keda oleks tulnud mälestada «igavese rahuga» — üldse pani proovile jumaliku ja inimliku kannatuse. Mul hakkas häbi. «Tervist» palutakse ometi sellepärast, et inimesed kauem elaksid. Tähendab diakon vähendab minu vanaema ja teiste sugulaste eluaastaid. «Igavest rahu» aga palutakse sellepärast, et surnud paremini teises maailmas elaksid. Aga see diakon, võib-olla kurjusest meie vastu, ei teinud midagi selleks, et kergendada seda põrgutuld, milles meie surnud sugulased istuvad.

Siis meenus mulle, et see diakon oli suurim joodik. Mulle tuli meelde, et viimasel korral, kui ta käis risti ja püha veega annetusi kogumas, teda meil vastugi ei võetud: raha ei olnud ja pappide eest tuli peitu pugeda. Ning selle eest pidi kogu meie perekond tasuma: elavad surevad varem, surnud aga peavad põrgutules istuma. See aga ei ole sugugi magus.

Ma ei kahelnud, et diakon oma isemoodi eestpalvetamisega püüdis meile ja meie surnutele kätte maksta.

«*E e s t p a l v e t e s*», tolles raamatukeses, millest räägin, ei olnud ainult puhtaid lehti, kuhu kiriutati nimesid. Seal leidis ka õpetlikke jutustusi ja pildikesi nende juurde. Tugevat muljet avaldas mulle üks lühike jutustus.

See hõivas ainult 6—7 väikest, suure kirjaga trükitud lehekülge. Ja ka nendel lehekülgedel võttis jutustus enda alla vaid ülemise poole, alumisel aga olid pildikesed, mis arusaadavalt kujutasid seda, millest ülal jutustati.

Esimesel pildil oli kujutatud tulemeri, kust vaevu paistis välja piinadest ja kannatustest moonutatud näoga inimese pea. Ainult siin-seal oli läbi tulekeelte näha kirjeldamatutes kannatustekrampides moonutatud alasti inimkehi.

Järgmisel pildil oli sama õnnetu patune, ent asetatud leekidesse juba ainult õlgadeni. Siis oli ta kujutatud leekides ainult vööni, edasi põlvini. Ning lõpuks, viimasel pildil, tuli patune leekidest täiesti välja. Ent leekidest välja tulles oli ta koguni juba riides. Ilmselt oli tema hinge «keha» tehtud sellisest tulekindlast materjalist, et see ei põlenudki ära, kannatas välja leegid, millede ees kõrgahju «põrgulik» kuumus tunduks värskendava jahe dusena. Aga «hinge» riided olid muutunud ilmselt tuhaks, ja sellepärast oligi patune senikaua, kuni ta tules istus, nii nagu teda ema oli sünnitanud.

Niisiis, väljub patuse hing, kes on riietatud kuni kandadeni ulatuvasse pikka sirgesse särki («hiton» — kõikide inglite, kõikide õndsate, jumala isa ja jumala poja enese seisusele omistatud munder), käed vagalt rinnale kokku pandud, tulest, mis lõõmab tema selja taga. Ning ta läheb samasugusesse särki riietatud ingli kannul, kes näitab talle teed pilvede kohal istuva ja päikesetaoliselt kiiri pilduva kõigekõrgema aujärje poole.

Need olid head pildid. Siis aga tahtis vanem vend nende parandavat mõju meie patuse loomuse peale veelgi tugevdada ja kaunistas põrgutule leegitsevate värvidega. Ma ei hakka lugejate eest varjama, et mul oli raske mõelda, nagu võiksid jääda minu surnud sugulased kasvõi ainult põlvini puhastustulle.

Jutustus pildikeste juures oli niivõrd lihtne ja tabas samuti otse märki nagu pildidki. Keegi suri. Ning ta ilmus unes sugulastele nii, nagu oli kujutatud esimesel pildil, ja kurtis kibedasti oma piinu. Kui sugulased olid ta maha matnud, korraldasid nad kolmandal päeval pärast surma temale eestpalvuse. Mõne päeva pärast ilmutas surnu ennast sellises olukorras, nagu oli kujutatud teisel pildil, ning kaebas, et olles vabastanud tulest tema pea, hakkavad omaksed teda juba unustama. Ja sugulased korralda-

sid üheksandal päeval jälle eestpalvuse, vabastades sellega ta kuni vööni tulest. Uus unenägu ja uus eestpalvus kahekümnendal päeval, ja lõpuks, neljakümnendal päeval, mille järel surnu tegi veel ühe, juba tänuvisiidi oma sugulastele, ja hiljem ei ilmunudki enam.

Nüüd mõistab lugeja, miks ma sellise ärevusega jälgin, kas diakon palvetab nende sugulaste eest, kes olid kantud sellise hirmutava «Eestpalvete» puhastele lehekülgedele.

III

Rikaste jaoks seadsid apostlid sisse hirmuäratava korra. Meenutagem kasvõi lugu rikkast mehest ning vaesest Laatsarusest. Rikas mõisteti hirmsatesse piinadesse lihtsalt sellepärast, et ta oli rikas, vaest aga ootas õndsus üksnes selle eest, et ta oli maa peal vaene. «Evangeelium» jutustab otseselt, et nii nagu kaamelil ei ole võimalik läbi nõelasilma pugeda, nii ei ole mõisnikel ja kodanlastel pääsu taevasesse kuningriiki. See kuningriik ei ole nende, vaid vaeste päralt.

Kuid kõik see on «Evangeeliumides» ja «Apostlite tegude raamatus» kirja pandud üksnes ekspluateeritava kehvikkonna rahustamiseks, ainult selleks, et lepitada vaeseid nende kibeda saatusega, selle «ristiga», mida sunnivad neid kandma rikkad rõhujad. Rikkad ise aga võivad kõigi nende õuduste üle naerda, isegi siis, kui nad neisse usuksid, ega teeskleks ainult uskumist.

Igas hästi sisustatud kirikus on ühe altari juures madal laud sellele asetatud suurte ja väikeste metalltorukestega, kuhu pistetakse küünlaid. See on niinimetatud «kanun». Osta ja panna küünal «kanunisse» — see tähendab jumalale ohvri toomist, et vabastada surnu põrgutule piinadest.

«Kanunil» olid oma pursuid, keskmikud ja proletaarlased. Pursuid — need olid selle kaupmehe või kaupmehe naise käe jämedused, kelle eest neid pandi. Proletaarlased aga olid kopikalised küünlakesed, peened nagu proletaarlase kurnatud, kaame imiku kõhn sõrmekene. Niisugune küünal põleb ära mõnekümne minutiga, põleb võib-olla varemgi, kui jumal jõuab märgata selle virvendavat tulukest, mis täiesti upub jämedate küünalde eredasse särasse.

Ent ka need, kellede eest pannakse kopikaline küünlake,

on õnnelikud, võrreldes omasteta kehvikutega. Kes neid mälestab? Kelle juurde võiksid nemad minna oma põrgulikust asukohast, et mäestamist anuda? Kas ehk selle kulaku juurde, kes oli neid kerjama saatnud? See kulak läheb ärgates kirikusse, ostab enese heaks tubli rublase küünla ja pattude andeksandmise lehe, kirjutab oma nime erilisele sedelikesele ning annab selle ise papile. Muidugi ei jäeta teda siis palvest välja. Enese heaks teeb ta kõik, vaese heaks aga ei liiguta sõrmegi. Ei, vaene ei pääse kuidagi oma põrgutulest.

Kuid küünlad, olgu need kasvõi poolepuudased, on siiski ainult pisi. Rikkal ja tema omastel, kes ellu jäävad, on palju efektiivsemaid abinõusid jumala juurde pääsemiseks. Pärijad, kes on surnule tänulikud jäetud paran-duse eest ja rahul sellega, et see lõppude lõpuks siiski hinge heitis, tellivad paljudes kirikutes ja kloostrites «nelikümmend suud» — nelikümmend jumalateenistust. Papid palvetavad eraldi iga päev kadunu eest, üheksandal, kahekümnendal ja neljakümnendal päeval aga peavad talle rohkem kui ainult hingepalvuse, nimelt «tellitud» päevased jumalateenistused. Nad käivad jumalale palvetega peale, et see võtaks surnu enese juurde, löövad kelli, laulavad ja loevad niikaua, et ei jää enam midagi muud üle, kui et ka suur patune tuleb võtta vastu paradiisi, et ta ei ilmuks enam unes oma sugulastele ega sunniks neid uuesti sama muusikat käiku laskma.

Rikkad oskavad juba oma eluajal enesele head nurgakest paradiisi asulates ette valmistada. Nad ei loodagi pärijatele. Rikas teab, et pärijaid koormab ahnus, ning ta ei looda nende hoolitsusele tema igavese õndsuse eest. Ta kannab hoolt kiriku hea välimuse eest, annetab kujusid ja uhkeid rüüsid, ehitab kirikutele juurdeehitusi ja kellatorne, ostab väga suuri tornikelli. Niipea kui algab kellalöömine, teavad kõik suured ja väikesed jumalad kohe, et need kellad hüüavad jumala orja Dmitri või Paveli hingerahu eest. See Dmitri või Pavel aga mõtleb juba siin maailmas, et missugused tema patustused ei olekski, igal juhul põrgusse ta kauaks istuma ei jää. Kuidas see võimalik oleks?! Küllap juba praegu kumisevad kõigi paradiisi asulate elanike kõrvad. Igal suurel märtril, kes pidi maa peal kohutavaid piinu taluma, hakkab kohe, kui teda iga päev ühe ja samaga tüütama hakatakse.

Ja näiteks mõni keisrist vereimeja. Alustagem sellest,

et keisrite hauakambrid asuvad tähtsamates kirikutes — peakirikutes, kõige nähtavamal kohal, nii et mingid jumalad ei saa neid minutikski unustada. Siis veel igasugused summad eestpalvusteks, kustumatuteks õlilampideks, tornikelladeks, hingepalvusteks. Ja kui tagasihoidlikest kingitustest juba piisab selleks, et patuseid vähehaaval põrguleekidest välja lasta, siis võib keiser juba kindel olla, et papid oma jõudu pingutavad ega jäta teda tunnikski saatana riiki.

Seevastu aga vaadake, kui lühidalt ja kiiresti õiendatakse arveid orjadega! Mõnikümmend aastat pärast püha imetegijat Nikolaid elas Nifont, Küprose piiskop, keda ka kirik pühakuks loeb (tema mälestust austatakse 23. detsembril). Ta nägi, kuidas kehast lahkuvad hinged pidulikult mööda õhulisi katsumusi saatanate poolt püstitatud valvepostide vahelt läbi sammuvad. Nendest valvepostidest tuleb juttu veel edaspidi. Nüüd aga räägime ainult ühest Nifonti nägemusest.

Nifonti eluloost loeme: «Õnnis Nifont nägi, kuidas paharetid hinge põrgusse vedasid. See oli ühe orja vaim, keda oli tema isand näljaga kurnanud ja peksnud. Ta ei suutnud sellist piinamist välja kannatada ning oli põrgulise näpunäitel võtnud kõie ja enese üles poonud. Tema kaitseingel läks eemale ja nuttis kibedasti, põrgulised aga rõõmustasid. Nutval inglil oli jumal käskinud minna Rooma linna ja kaitsta üht vastsündinud imikut, keda seal samal ajal ristiti.»

Isandate hingi saadavad katsumustel tavaliselt kaks inglit, sageli terved hulgad. Inglid vaidlevad ja sõimlevad kaua paharettidega ega loobu neile usaldatud isanda hingest, kauplevad, tuletavad meelde häid tegusid, ja enamalt jaolt päästavad isanda hinge saatana küüsisist ära.

Aga näe, armetu orja õnnetu hing saadeti teele ühe saatjaga, ja isegi see komandeeriti tema juurest ära teise ülesandega. Ja ta taganeski kohe, lausumata sõnakestki oma kaitsealuse hinge õigustamiseks.

Näib, et ei olegi midagi lihtsamat. Teie, kurjad põrgusulased, haaraksite meelsamini rikka, selle orja isanda hinge! Oodake siis ometi, kuni ta läheb katsumusele, võtke ta kinni ja viige ära! Ärge kiusake inimese hinge, kes on palju läbi elanud ja kannatanud ja kes ei pidanud maisetele piinadele vastu.

Kirikul aga oli tarvis vaeseid hirmutada. Iga ori, kes

jookseb ära isanda juurest, on suur patune ka siis, kui ta teeks seda surma läbi. Tema jaoks ei ole õigustust ega pääsmist: lisaks maapealsetele piinadele ootavad teda suured piinad ka hauataguses elus.

Vaat, missugust mõtet ja manitsust sisaldab piiskop Nifonti «nägemus».

Tuleb rääkida otsekoheselt. «Tolles maailmas», kuhu suunduvad surnute hinged, on kaks osakonda: *paradiis* ja *põrgu*. Põrgu on orjade jaoks, nende jaoks, kellel ei ole omakseid, kehvikute, õnnetute jaoks, keda keegi enam meeldegi ei tuleta. Kõik rikkad aga, kui nad millestki aru saavad, suunduvad paradiisi. Muide juhtub, et algul satuvad ka nemad põrgusse. Igal juhul osutub aga nende põrgus viibimine väga lühikeseks, ja seda jälle vaid siis, kui nende inimeste pead ei ole just ilma ajudeta.

Usklikud peavad väga lugu lohutavatest juttudest armastatud püha Nikolai kohta. Nad ei taipa ainult üht: miks naeravad rikkad nende jutustuste üle. Las leiavad kehvikud lohutust omaenese väljamõeldistest — nii muutuvad nad kannatlikumateks. Rikaste jämedad küünlad, nende valjuhäälsed tornikellad ja «nelikümmend suud», hingepalvused, päevased jumalateenistused igavese rahu eest näitavad, et nad mõistavad asja paremini. Rikkad teavad, et see armetu maamees, kes oli saanud Nikolailt kausitäie tšervoonetseid, käskis kõigepealt maalida imetegija Nikolai hiigelikooni ja kattis selle raske hõberüüga, kuldse aupaistega pea ümber, ning sattus paradiisi mitte sellepärast, et ta kunagi oli imetegijat kostitanud, vaid sellepärast, et oli saanud kirikuvanemaks, oli hoidunud alati jumala templi lähedusse, pannud alati hõberubla taldrikule ja kruusi, asetanud jämedaid küünlaid, süüdanud ise lambikese, löönud nende ees heldinult risti ette. Nii võisid kõik näha, et ta pidas oma raha kiriku omaks. Koguduse liikmed pidasid seda silmas ja valisid ta ikka ja jälle kirikuvanemaks, pärast aga harjusid sellega ega pannudki enam tähele, kas ta elas kiriku rahadest või mitte. Nii läks tal kõik segamini, sassi, isegi see, et taevased ja põrgu arvestajad ning raamatupidajad ei suutnud aru saada, millistest rahadest ta elab, küünlaid paneb ja kirikukelli ostab.

Kuid see on pappide, kulakute ja kaupmeeste usk, vaidleb usklik lugeja, mitte aga see usk, mida õpetavad kirikuised. Ja nad räägivad sellest, mida õpetavad pühad isad

inglitest ja saatanatest, hingest ja kehast, hirmsast kohtu-
päevast, põrgust ja paradiisist.

On tarvis tutvuda sellega, mida räägib kirik kõigist
nendestki asjadest.

PÕRGUST, PARADIISIST JA NENDE ELANIKEST

I

Veel praegugi mäletan ma hästi, et tutvusin põrguga
varem kui paradiisiga. Samuti mäletan, et kujutasin ene-
sele ette põrgupiinu palju selgemini kui paradiislikku
õndsust. Kõlbelises religiooses kasvatuses on põrgul ning
selle elanikel (ärgu neid aga keegi vastu ööd meelde
tuletagu!) palju suurem tähtsus kui paradiisil ja jumala
inglitel.

Vahete-vahel unustasin, andsin keelele voli ja vanaema
torises: «Oh sind võrukaela! Vaata ette, sind riputatakse
veel põrgus keeltpidi konksu otsal!» Mõnikord aga kinni-
tas ta, et häbemata sõna pärast tuleb lakkuda keelega
kuuma panni.

Mind ei hämmastanud asjaolu, et ei ole võimalik olla
üheaegselt keeltpidi poodud ja sama keelega panni lak-
kuda. Ilmselt oli selge, et ühed puuakse keeltpidi üles, tei-
sed peavad lakkuma punaseks kuumutatud panni. Ka põr-
gut kujutavatel piltidel nägin ise nii üht kui teist.

Kuidas tunda end keeltpidi ülespooduna, seda ei
kujutlenud ma eriti selgesti. Kuid üht teadsin siiski kind-
lasti: tulise panni lakkumine pidi olema palju hullem kui
alustassi või magusa piruka taldrikut keedisest puhtaks
lakkuda. Kunagi käreda külmaga soovitas vanem vend
mul lakkuda äsja väljast toodud kirvest. Ta kinnitas, et
see olevat väga magus. Ma lakkusin. Praegu ei mäleta,
kas hakkasin sellest «magususest» ka kisama. Kuid veel
praegugi tunnen keelel tookordset valu.

Mulle oli selge, et tulise panniga peaks olema samuti,
ainult veelgi valusam ja halvem.

Siis jutustas mulle vanaema, et hea käitumise puhul
pääsevat ma paradiisi. Pildid paradiisi kujutusega ei teki-
tanud minus mingisugust muljet. Suurel nelinurksel kas-
til, mis on põhjaga ülespoole pööratud ja kaetud lillelise
vaibaga, istub suure halli habemega vanake, tema kõrval

ilmetu näoga noormees, nende kohal ja natuke tagapool tuvid, külgedel aga, ülal ja all, inglid segamini läinud tiibade ja kätega ning õndsate nägudega, samas kaks rida mehi ja naisi pikkades särkides ning peaaegu ühesuguste nägudega. Ongi kõik, mida kunstnikud olid osanud oma piltidel jutustada paradiisist.

Vanaema rääkis, et seal laulvat alati paradiisilinnud, õitsvat lõhnavad lilled, ei olevat kunagi liigset külma ega kuuma ning kasvavat väga palju viinamarju ja õunu. See oli väga meeldiv, kuid siiski puudutas kujutlusvõimet ainult kuidagi nõrgalt. Ei ole ju hea sattuda paharettide küüsi — see oli selge. Kuid isegi mõte põrgule ei avaldanud mõju pikemaks ajaks. Suhtumine paradiisi aga oli peaaegu ükskõikne ja mõte sellest kutsus hinge sügavuses esile mõningase igavustunde, kuigi kartsin seda tunnistada. Tundub, et unes ei sattunud ma kordagi ei põrgusse ega paradiisi. Vanaema jutustused ei erutanud mind kauaks. Neis avaldus tavaline vanainimeselik torisemine ega olnud püüdu mind tõeliselt hirmutada.

Veel kuulsin ma vanaemalt, et laste puhtad hingekesed, kui need vaid ristituna surevad, pääsvat kõik paradiisi. Kui ma suuremaks sain, hämmastas mind vanemate kõvasüdamelisuus, kes, ravides haigestunud lapsi, järelikult edasi lükkavad nende hingede paradiisi asulatesse ümberasumist, võib-olla neid ka paradiislikust õndsusest hoopis ilma jätavad. Kes teab, võib-olla kasvavad nad üles võrukaeltena, mürgeldajatena, sõimlejatena?

Palju jutustas vanaema mulle saatana viguritest. Neid jutte armastasin ma kuulata. Veel praegugi arvan, et need olid väga huvitavad lood. Kuid nüüd tean ma, et vanaema neid välja ei mõtelnud, vaid oli võtnud «Pühakute elulugudest», ja kuigi ta ajas palju segi, jäi sisu alati samasuguseks nagu elulugudeski.

II

Esimesed kristlased kujutasid palju elavamalt ja selgemalt ette õndsust paradiisi asulates. Nad paigutasid need asulad maa peale, mis nende uskumise järgi pidi Kristuse teise tuleku läbi patust puhtaks saama ja paradiisiks muutuma.

Inrneus, üks ristiusu õpetajatest teisel sajandil, kirju-

tas: «Tuleb aeg, mil hakkab kasvama viinamari — iga põõsas kümnest tuhandest väädist, iga vääst kümne tuhande suure võsuga, iga võsu kümne tuhande oksaga, iga oks kümne tuhande kobaraga, igas kobaras kuni kümme tuhat marja ja igas marjas mahla kahekümne ämbri veini jaoks... Noored neiud hakkavad lõbutsema noormeeste seltskonnas, vanad hakkavad kasutama sama-sugust õigust ja nende mured haihtuvad lõbude keskel.»

Rooma impeeriumi poolt tagakiusatutena kinnitasid märtrid kohutavat piinamist kannatades end mitte kartusega põrgulike piinade ees usust taganemise pärast, kui-võrd lootusega saada igavest õndsust oma usule truuks jäämise eest. Nad talusid «ajutisi» piinu, loobusid vabatahtlikult mõnudest «siinses elus», igasugustest muga-vustest, et maitsta see-eest «tulevase» elu rõõme, mis nende veendumuste kohaselt pidid saabuma neile kõige lähemal ajal, võib-olla varemgi, kui nende kehad jõuavad laguneda.

Korduvalt kuulutati ette «maailma lõppu» ja «teise mahatulemise» tähtaegu, mille järel pidi algama uus õnnis elu ülestõusnud õndsatele. Veendumus jumala hirmsa kohtu lähedusest oli nii selge, et kõik maised mured edasi lükati.

Kiriku ennustused maailma lõpu kohta aga ei läinud täide. Tuli kõike teisiti tõlgendada.

Tol ajal oli ristiusu õpetajate hulgas palju rooma ja kreeka kirjanduse tundjaid. Need aga hülgasid jämedad, meelelised kujutlused paradiisist ja jutustasid, et paradiisi õndsus on isiklikes vaadetes, jumaluse intuitsioonis. Või siis jutustasid nad, et mitte kellelegi peale inglite ja väljalititud pühakute ei ole antud võimet näha jumalat. Õndsus tuleb lihtsalt jumaluse lähedusest. Paradiis ei ole maapealse elu jätkuks, vaid täiesti uus elu, ja seda ei leita mitte maa peal, vaid taevas, kuskil seal — kaugel ja kõrgel.

Kuid sellisest ilmetust ja mittekülluslikust paradiisist jutustasid ainult kristlasteks saanud õpetatud inimesed. Laiadele usklikehulkadele jäi paradiis õitsvaks aiaks, mis on tulvil viinamägesid ja õunu ning heliseb lindude ja inglite laulust. Sellise kujutlusega paradiisist elasid ja surid paljud «pühakud», paljud märtrid läksid sellise kujutlusega vastu kannatustele ja hukkamisele. Nad uskusid, et paradiisis ootavad neid maised lõbud.

Vaadeldgem näiteks, kuidas on kirjeldatud «Pühakute elulugudes» püha Filareti mälestuspäeva, 1. detsembri puhul paradiisi, kuhu armuline Filaret pärast surma oli sattunud. Juttu tehakse sellest Filareti sugulase nimel, kes oma unenäos oli paradiisi külastanud. «Ükskord,» jutustas see, «mõni aeg pärast õndsas Filareti surma, tundsin õudusega, et mind öösel mingisugusesse paika viiakse, mida ei suuda isegi kirjeldada. Seal kohtasin kedagi targa välimusega inimest, kes näitas mulle tulejõge, mis voolas nii kärarikkalt ja hirmuäratavalt, et seda vaatepilti ei oleks suutnud keegi inimestest taluda. Teiselpool jõge oli näha imekaunis paradiis, täis kirjeldamatut rõõmu ja lõbu, hästi lõhnav väljendamatutest aroomidest. Hiiglasuured ilusad ja viljarikkad puud õõtsusid seal vaikselt tuules ja tekitasid imelikku kahinat. Võimatu oleks sõnadega kõiki neid paradiisi hüvesid isegi kirjeldada. Ja seal nägin ma palju inimesi valgeis riideis. Nad olid rõõmsad ja sõid sealsete paradiisipuude vilju. Neid inimesi tähelepanelikult vaadeldes nägin üht meest (see oli Filaret, ent ma ei tundnud teda ära), kes heledasse rüüsse riietatuna istus kuldsel troonil keset seda aeda. Tema kõrval seisis ühel pool lapsed, küünlad käes, teisel pool — hulgakaupa kerjuseid ja vigaseid, kes, valged riided üll, tunglesid tema ümber, sest et igaüks neist tahtis talle lähemale pääseda.» Ja nii edasi.

Pühak istub nagu keiser troonil, tema ümber aga trügivad, nagu õukondlasedki, auastmelt madalamad pühakud. Lapsed on jäänud lasteks, sandid ja vigased — sandideks ja vigasteks.

Filaret suri poolteist tuhat aastat tagasi, jutustus temast aga tekkis palju hiljem. Ja see paradiisi kirjeldus, kus Filareti sugulane ja sõber olevat teda näinud, oli loodud kiriku poolt selleks, et Filareti pühakuks kuulutamist õigustada.

Kuid selles paradiisis polnud enam niisuguseid meeldivusi ja ahvatlusi, nagu oli neid endises kujutluses paradiisist, kus pidid ootama meelelised naudingud. See oli juba liialt tardunud ja igavavõitu, ning selle eest oleks raske end eluaegsele viletsusele määrata. Seepärast hakkas enese päästmisega tegelevate inimeste käitumine üha enam kindlaks kujunema vaadetes põrgule ja selle hirmuäratavatele asukatele.

Need usklikud jooksid kõrbesse, sulgesid endid koobas-

tesse, otsustasid eluaeg seista kivisambal («kangestunu») selleks, et pääseda põrgupiinadest. Neis ei olnud püüet headusele, nad olid sügavalt ükskõiksed oma lähedaste vastu, kartsid neid, sest et «ligimene» kannab enesega kuratlikke kiusatusi. Sisuliselt ei olnud neis vihkamist kurjuse vastu, vaid säilis peaaegu üksnes hirm põrgu ees. Nad ei tundnud ega tunnustanud tööd ligimese heaks. Kogu nende elu, kõik nende mõtted olid seotud võitlusega omaenese «patuse» loomuse vastu ja nad tegelesid vagade «harjutustega», millede ülesandeks oli *isiklik* pääsemine.

Heidutades mind hõõguva panniga, kasutas vanaema kasvatuslikke võtteid, mis ammust ajast olid omandatud ristiusu ja paljude teiste religioonide poolt.

III

Kuid mis on põrgu? Kus see asub ja kuidas on saadud teada selle olemasolust?

«Pühakute elulood» jutustavad, et umbes 250-ndal aastal meie ajaarvamise järgi olevat tabatud Smürnas ristiusu presbüüter (preester) Pionius (kirik austab selle pühaku mälestust 11. märtsil). Temalt ja teistelt koos temaga areteeritud kristlastelt nõuti, et nad tooksid paganlikule jumalale ohvreid. Vastuseks sellele paljastas Pionius paganate hukatuslikke eksiarvamusi ja rääkis muuhulgas:

«Tuletage meelde Etna mäe purset ja uputust Sitsiilia saarel. Kui see aga näib teist kaugel olevat, siis mõtelge maa seest väljuvatele soojadele vetele: miks need kuumenevad ja on tulised? *Kas mitte tulest, mis on ette valmistatud patuste jaoks maa sees?* Siit saame teada, et tulemas on kohus maailmale ja surm tule läbi patustele jumala poolt.» (Mineuse lugemised, 7. raamat M. 7906.)

Niisiis need, mida kaasaegsed inimesed peavad tuld-purskavateks mägedeks (vulkaanideks), on püha Pioniuse arvates põrgu õhuaugud.

Mäeasjanduse arenedes õppisid inimesed tundma, millest tulevad maavärisemised ja tuld-purskavate mägede pursked. Nad said teada, et maa sees on nii suur kuumus, et sellest võivad üles sulada kõik kivid ja muutuda tuliseks vedelikuks (laavaks). Ja inimesed mõistsid, et suurest sügavusest voolavad veeallikad, läbinud maakera

kuumi lademeid, peavad kuuma lättena keema. Seda on ka nüüdsed kiriku pastorid tunnistanud. Papid ja piiskopid, mungad ja metropoliidid lähevad ise endid sellistele kuumadele allikatele ravima ega nea oma «vaimseid uimasid», minnes suplema vette, mis lähtub «põrgu värvatest» enestest. Kuid nad toetavad siiski lihtsameelsete usku sellesse, et nende patuseid hingi hakatakse kord maalusel tulel küpsetama.

Nad ei saa ju otseselt tunnistada, et nende püha Pionius oleks võhiklik inimene olnud. Kui püha Pionius oleks sattunud mõningatesse Kaukaasia oblastitesse, eriti Bakuusse, siis oleks ta tagasi pöördudes jutustanud, et ta oli olnud Peltsebuli (paharettide vürsti) enese eestois. Kui ta aga oleks teada saanud Islandi saare olemasolust, Hekla ja teistest vulkaanidest ning hiiglaslikest veesammastest, mis purskuvad maa seest (geiserid), oleks ta hiljem rääkima hakanud, et seal olnud kuulda paharettide ja nende poolt julmalt piinatavate patuste ulgumist ja et sageli võivat tunda väävlilõhna, mida levitavat saatanad, lennates välja koos tulega.

Esimeste sajandite kristlaste uskumuste järgi asuvat põrgu igal juhul maa all. Seal põletatavat patuseid igavesel tulel, kuid nad ei põlevat ära. Samasuguseid uskumusi sisaldavad «Evangeeliumid»: Jeesus saatvat patused «puhastustulle», «kus algavat nutt ja hammaste kiristamine».

IV

Kole on sattuda põrgusse, mis läbi oma õhuaukude paiskab maa peale tulesambaid, väävlisuitsu ja tulivedelat kivi. Seepärast tuleb elada nii, et päästa oma hing igavestest piinadest.

«Pühakute elulugudes» (seitsmenda raamatu lk. 171, Moskva sinodi trükikoja venekeelne väljaanne) on õpetlik «Lugu üksildasest, kellele jumal laskis osaks saada armuandi». See lugu algab nõnda:

«Üks üksildane munk oli oma kloostri suure au sees, sest et ta oli elanud nooruses väga elu. Ta oli loobunud kõikidest maistest mõnudest, pani enese kinni kitsasse kloostrikongi ja teenis jumalat oma ihu suretamisega, paastumisega ja kannatustes; ta palus enese ja kogu maailma kõigevägevamat käskijat ja peletas enesest

eemale kõik mõtted, mis polnud jumalale meelepärased. Kui oli aeg, siis võttis ta vastu pisut toitu kloostriteenrilt; aga sellest, mida saatis jumal ristiinimestelt kloostrivendadele — kullast, hõbedast, toidust ja veinist — ei võtnud ta enesele kunagi midagi.»

Kuid ükskord andnud erak oma nõrkusele järele. Kloostrisse tulnud linnaülem ja andnud kõikidele vendadele hõberaha, erakule aga kuldraha. Tungivatele palvetele järele andes ja seda ausat meest häbenedes võtnud vanake kullatüki vastu ja pistnud taskusse.

Õhtul, oma tavalised palvused sooritanud, heitnud erak kongis pikali, kavatsedes pisut tukastada. «Ja vaata, ta nägi, et ta oli koos teiste kloostrivendadega lagedal väljal; kogu väli oli täis ohakaid, ja keegi noor inimene (see oli issanda ingel) ütles kloostri munkadele: «Niitke ohakaid.»»

Tulnud see noormees ka tema, eraku, juurde ja ütelnud: «Pane vöö vööle ja niida ohakaid!»

Kui aga erak hakanud tõrkuma, ütelnud ingel: «Sa ei pea vastu rääkima, sest et eile hakkasid sa sulaseks koos teiste munkadega, kes võtsid tollelt ristiinimeselt igaiüks vastu hõbedatüki; sina aga võtsid kullatüki, ja seepärast pead sina kui suure tasu saaja töötama teistest rohkem. Ohakad aga, mida sa näed — need on sellesinatse inimese teod, kellelt te eile õhtul armuanni vastu võtsite; võta kätte ja niida nüüd koos teistega.»

«Üksildane ärkas ja mõtles nägemuse üle järele. Ta kurvastas väga ja saatis kohe kedagi inimese järele, kes oli talle armuandi andnud, ning palus teda oma kullatükk tagasi võtta. See vaga ristiinimene aga ei tahtnud seda teha ja ütles üksildasele: «Jäta see enesele, isa, või anna see kellele ise tahad.»

Siis ütles vana munk talle: «Ma ei taha niita teiste pattude ohakaid, kui mul ei ole jõudu vabaks saada enese patuohakatest.» Seejärel viskas ta kullatüki oma kongist välja ja pani akna kinni.»

Kõik õpetlik selles jutustuses on läbi imbunud kaubitsejalikust, isegi kapitalistlikust vaimust. Anda armuandi, see tähendab selle saaja *töölepalkamist*. Armuanni vastu võtja peab saadud tasu tasa teenima, võib ja peab hüvitama osa andja pattudest («niitma ohakaid»): «hakkasid sulaseks — müüsid enese». Kuid mida enam ta töötab teiste heaks, seda vähem töötab ta enese heaks, mida enam

hüvitab võõraid patte, seda vähem hävitab ta oma enese ohakaid.

Samavõrra õpetlik on see, et hõbemündi eest tööle võetud niidavad vähem ohakaid, hüvitavad vähem armuanni andja pattusid kui kuldmündi saaja.

Vilets on aga selle olukord, kes võib anda ainult vaskel! Ja hoopis lootusetult käib kerjuse käsi, kes võtab alati armuanni vastu ega ole ise võimeline isegi poolikut krossi andma. Tema juba põrgust ei pääse! Tuleb välja, et para-diis on üksnes rikaste jaoks.

Mitte vähem õpetlik on pühitsetud eraku käitumine. Kogu ta elu, ja seda kõike üksnes omaenese huvides, oli pühendatud oma isiklike pattude eest palvetamiseks. Teda ahendas selline piiritu aplus ja selline ääretu enesearmastus, et tal ei jäänud midagi üle oma ligimeste jaoks. Ta hakkas värisema, kui teada sai, et peab töötama mitte ainult enese, vaid ka kellegi teise huvides, ja veel millise inimese huvides? «Ristiinimese», «vaga mehe» heaks!

Taibates äkki, et asi väga halvasti välja kukub, ruttavad «Pühakute elulood» eraku au päästma ja lõpetavad: «Kui see vaga mees sai teada põhjuse, miks vana munk ei tahtnud armuandi vastu võtta, hakkas ta hoolt kandma oma elu parandamise eest ning tegi palju annetusi vaestele ja vigastele; ta sai aru, et armuandide ja usuga saadakse kirjasõna järgi patud andeks.»

Et erak keeldus töötamast «ristiinimese» heaks, siis sundis ristiinimene töötama enese eest «vaeseid ja viletsaid». Asjata ei olnud ta «linnaülemaks» — tal oli palju hõbedat ja kulda.

Ja arusaadavalt ei keeldunud tema heaks ning tema eest töötamast valge ja must vaimulikkond, papid ja mungad. Igal juhul võtsid nad temalt meelevdi vastu hõbedaja kullatükke, kinnitades, et nad kitkuvat tema eest välja kõik ohakad.

Väga tore on see «Pühakute elulugudes» trükitud jutustus. See näitab kätte kõikidele rikastele võimalused põrgupiinadest pääsemiseks.

«Pühakute elulugudes» on jutustatud väljamõeldisi sellest, kuidas mõned inimesed, kes olevat viibinud põrgus ja sealt maa peale tagasi tulnud, on jutustanud, mida nad olid näinud. Selline on näiteks Taksiotos, kellest jutustatakse «Elulugude» märtsikuu raamatus. Taksiotos elas Kartaagos. Ta oli «sõdur, kes tegi oma elus suuri pattusid». Kord puhkes Kartaago linnas taud, mille läbi suri palju inimesi. Taksiotosel hakkas hirm. Ta otsis abi jumalalt ja tunnistas talle oma patud üles. Ta jättis linna maha ja läks koos oma naisega ühte külla, kus elas jumalale meelepärast elu».

Mõne aja pärast hakkas ta saatana mõjutusel nende naabruses elava põllumehe naisega armuasjades patustama; ent mõni päev pärast seda patutegu salvas teda madu, ja ta suri.

Ta maeti päeva kolmandal tunnil, kuid üheksandal tunnil kuuldi tema hauast kostvat kisa. Haud avati ja Taksiotos leiti elavana. Taksiotos nuttis ja ulgus valjusti, kuid ei andnud küsimustele mingit vastust. Viimaks palus ta end viia piiskopi juurde. Piiskop anus kolm päeva, et Taksiotos jutustaks, mis ta oli näinud, kuid alles neljandal päeval hakkas mahamaetu rääkima.

Meie ei hakka siin ümber jutustama, kuidas ta oli surnud, kuidas «tema hing sai kannatada». Selle kohta on «Pühakute elulugudes» üksikasjalisem jutustus, mille esitame allpool. Piisab ainult mainimisest, et teda oli hukutanud viimane patt. Teda saatnud inglid olid ütelnud talle: «Kõik ihulised patud, mis sa oled linnas olles korda saatnud, on sulle jumal andeks andnud, sest et sa kahetsesid neid.» Kuid kurjad vaimud vastasid: «Kui sa linnast lahkusid, vahetasid sa põllul oma naise põllumehe naisega.»

«Kuulnud seda,» jutustas Taksiotos, «ei leidnud inglid heategu, mida oleks võinud sellele patule vastu seada, ja lahkusid, jättes minu maha. Võtnud mu kinni, hakkasid kurjad vaimud mind peksma ja vedasid seejärel alla; maa lõhenes, mind veeti piki kitsaid läbikäike, läbi kitsaste ja haisvate avauste, kuni põrgu põhja, kus igaveses pimeduses on igaveseks vangi pandud patuste hinged; seal ei ole elu inimestele, vaid ainult igavene piin, suur halisemine ja äraseletamatu hammaste kiristamine. Kogu aeg kajab

seal õnnetute kisa: «Häda, häda meile! Kahju, kahju!» Ma ei suuda seletada kõiki põrgu kannatusi, jutustada kõigist neist piinadest ja haigustest, mida mina seal «igaveses pimeduses» nägin! Nad ägavad südame põhjast ja keegi ei halasta nende peale; nad nutavad, kuid ei ole lohutajat; nad palvetavad, ja keegi ei mõista ega vabasta neid. Ka mind pandi vangi neisse süngettesse paikadesse, mis on täis õudset vaeva, ja ma nutsin ning kisendasin valju häälega kolmandast kuni üheksanda tunnini.»

Ilmselt ei olnud sõdur Taksiotos kunagi kuulnud tuld-purskavatest mägedest ja kuumadest allikatest. Seepärast ei ole tema kirjeldatud põrgus ei leeke ega tuld, kuigi ka tema jutu järgi asuvad põrgu maa all, ja üldse laiendab ta väga vähe kristlikke kujutlusi sellest asutusest: «põrgulik pimedus», «igavene piin, suur halisemine ja hammaste kiristamine», «igavene pimedus» — kõigest sellest olid jutustanud juba ammu niihästi kristlased kui ka niinimetatud paganad, näiteks vanad kreeklased. Ainult sellepärast ei oleks tarvitsenud ette võtta hauatagust rännakut.

Õpetlikum aga on jutustus sellest, kuidas Taksiotos pöördus tagasi maa peale.

«Pärast,» jätkas Taksiotos, «nägin ma natuke valgust ja sinna tuli kaks inglit; ma hakkasin neid usinasti paluma, et nad mu sellest õnnetust kohast ära viiksid, et ma saaksin jumala ees kahetseda. Inglid ütlesid mulle: «Asjata palvetad sa — keegi ei pääse siit välja, kuni ei ole aeg kõigi ülestõusmiseks.»»

«Aga ma palusin ja anusin neid edasi ning lubasin oma patte kahetseda; viimaks ütles üks ingel teisele: «Kas vastutate tema eest, et ta kogu südamest kahetseb, nagu lubab?» Teine lausus: «Vastutan,» ja ulatas teisele käe.»

Siit näeme, et inglitel on täiesti samasugused kombed nagu inimestelgi. Ühtlasi selgub, et põrgu pimedusest lastakse siiski mõnikord ka välja, kuid ainult inglite vastutusel, täpselt samuti nagu inimeste juureski: usaldusväärse käenduse puhul lastakse ka mõningaid vange vanglatest välja, «antakse käendusele».

Ei ole ainult teada, kes kellelt kõik selle on üle võtnud: kas inimesed inglitel või inglid inimestelt?

«Löönud omavahel käed kokku,» rääkis Taksiotos, «viisid inglid mu sealt välja maa peale ja juhtisid haa

juurde, kus lamas mu keha, ning ütlesid mulle: «Mine selle sisse, millest sa oled lahkunud.»»

«Ja vaata, ma nägin, kuidas mu hing sãras nagu helmes, surnud keha aga oli must nagu pori ja lehkas halvasti, ning seepãrast ma ei tahtnud temasse tagasi minna. Siis ütlesid inglid mulle: «Võimatu on sul kahetseda ilma ihuta, millega sa oled patustanud.» Kuid ma anusin neid, et nad ei sunniks mind tagasi kehasse minema. «Mine,» ütlesid inglid, «muidu me viime sind jälle sinna tagasi, kust tõime.»»

Ähvardus mõjus. «Siis ma läksin, ärkasin jälle ellu ja hakkasin karjuma.» Seda kisa kuuldi, ja haud avati.

Elulugudes jutustatakse, et pãrast ülestõusmist elanud Taksiotos veel nelikümmend pãeva ja puhastanud end kahetsemisega. Muidugi ei jäänud talle pãrast seda enam mingeid võlgu, ja seekord rebitud saak ära kurjade vaimude käest, kuigi see oli juba põrgus olnud.

VI

Tuhande aasta eest ilmunud teadmata kust Konstantinoopolisse inimene, kes nimetanud end Vassiliuseks. Kõige hirksamadki piinad ei suutnud teda tunnistama sundida, kes ta oli ja kust ta tulnud. Peatselt sõlminud ta laialdasi tihedaid tutvusi ülemkihi ja kaupmeeskonnaga.

Bütsantsi laostunud kõrgema seltskonna keskel omandas ta imetegija, läbinägija ja väga targa inimese kuuluse. Tema eluloost näeme, et ta võtnud kõige otsesemalt osa neil aegadel tavalistest paleepööretest.

«Teda austasid niihästi ilmalikud kui ka paljud vaimulikud: mungad, hierarhid, preestrid külastasid sageli pühameest ning said temalt abi ihule ja hingele. Vürstid ja suurnikudki kutsusid Vassiliust oma majja, palusid, et ta külastaks haigeid ja palvetaks nende eest. Kui pühamees tuli kuhugi tõvevoodi juurde, asetaski ta kohe palvetades oma käed haigele ja tegi tema terveks; kurjad vaimud aga ajas ta ainsa sõnaga minema... Tema kuulutaski ette keisrinna Helenele, keiser Constantinuse abikaasale, et ta sünnitab esmalt tütre, siis poja, kes suureks kasvades saab keisriks, mis ka täide läks.» Ning üldse oli ta väga lähedane õukonnale.

See Vassilius meenutab neid inimesi, kes muistsel

Venemaal nimetasid end prohvetiteks ja õndsateks. Tema prohvetiolemuses oli väga palju kunstlikku ja võltsi. Õigemini — kogu tema prohvetlikkus tervikuna oli osav võltsing. Seepärast meenutab ta väga palju neid inimesi, kes viimaste Romanovite õukonnas nimetasid end vana-kesteks ja väga palju selle ebardite perekonna kukutamisele kaasa aitasid. Ega asjata nimetata elulugudes seda Vassiliust *Vassilius Novõiks*, Grigori Rasputinile aga anti samasugune perekonnanimi — Grigori Novõh.

Rauk Vassilius elas «Pühakute elulugude» jutustuse järgi tuhat aastat tagasi. Siis ei olnud jõudu, mis oleks pidurdanud orjavaldusliku ühiskonna täielikku laostumist, ega olnud jõudu, mis oleks revolutsioonilisel teel kõrvaldanud parasiidid — orjapidajad, kes olid selles laostumises süüdlased.

Kirik aga püüdis orjavalduslikku korda toetada. Seepärast juhtuski, et vaevalt kui suri Vassilius, ruttas kirik teda oma pühakute hulka arvama. Ja selle aluseks olid lood tema imestamisväärsest läbinägelikkusest, vaimuannetest ning paljudest tema poolt teostatud tervendamistest ja imedest: rännakutest merd mööda delfiinide seljas, kurjade vaimude väljaajamisest. Peamiseks põhjuseks aga tema «ülipühaks Vassilius Novõiks» ülistamisele, nagu nimetab teda kirik (selle jumala mälestust tähistatakse 26. märtsil), oli järgmine:

«Seejärel (pärast Vassiliuse surma) ilmus ühele jumalakartlikule mehele, kes elas Tsargradis (Konstantinoopolis), nägemus. Ta nägi suurt imekaunist maja, mille väravad olid kulla ja kalliskividega kaunistatud, nende kohal aga oli kiri: «Õndsa Vassilius Novõi elukoht ja igavese rahu paik». Mees luges seda pealkirja ja pani imeks hoone ilu. Siis väljus majast imekaunis noormees ja lausus jumalakartlikule tsargradlasele (s. o. Konstantinopoli — Tsargardi elanikule): «Mida sa nii imestad? Vaata, sa näed midagi veel imepärasemat.»

«Nende sõnadega avas ta hoone väravad, ja hämmastunud mehe silmade ette ilmusid lossid, väga kõrged ja imekaunid, millede ilu ületab kõik, mis võib üldse ette kujutada. Ühes lossidest nägi ta püha Vassiliust, kes istus keisri troonil keset suurt aupaistet, ümbritsetuna paljudest äraseletatud nägudega meestest, noortest ja vanakõike, mis võib rõõmustada inimese südant. Seeiuures oli dest. Seal oli näha ka imeilusaid aedu, külluslikult täis

kuulda kustki seestpoolt kostvat häält: «Niisuguse tasu osaliseks saavad kõik, kes on jumalat armastanud ja teda usinasti teeninud.»»

«Seda nägemust jutustas mees paljudele» ja «kõik kuulajad kiitsid jumalat, austades jumalale meelepärase, meie ülipüha isa Vassilius Novõi mälestust.»

Nii lihtsalt toimus vanal ajal ülendamine pühakute auastmesse. Veel võrdlemisi hiljuti oli asi sama lihtne.

Nagu armulise Filareti juhtumi puhul (vt. eespool lk. 28), ilmus kellelegi unes, et Vassilius viibib ja puhkab igavesti «väga kõrgetes ja imekaunites lossides», istub keisri troonil «keset suurt aupaistust, ümbritsetuna paljudest äraseletatud nägudega meestest» — tähendab, ta on püha! Ja elulood pühendavad tema elule käesoleva ajani üle poolesaja lehekülje! Ja arvutult palju leidub nendes elulugudes teisigi samasuguseid pühakuid.

Vassilius Novõi elulugu ei ole eriti helde paradiisi kirjeldamisega. Vassilius Novõi paradiis — see on sama loss pillavate aedade, trooni ja teda ümbritsevate õukondlastega. «Jumalakartliku mehe» kasin kujutusvõime kujutles isegi õukondlikku miljööd väga halvasti. «Imekaunis noormees» — see on kõik, mis jäi järele inglite üheksast aastmest, keda esineb suurel hulgal teistes «nägemustes»!

Vassilius Novõi eluloost ammendavad usklikud tänapäevani oma «teadmisi» sellest, kuidas sureb inimene ja mida tema surma puhul tehakse. Nende lugudega tuubib kirik täis ja töötleb läbi lihtsameelset usklikku.

VII

Soetades tutvusi Konstantinoopoli ladvikuga, asus Vassilius elama «vaga ja jumalakartliku kodaniku juurde, keda kutsuti Varvaraks». Konstantinus seadis õndsas jaoks sisse kongi, «sarnase sellele, nagu see tehti kunagi prohvet Eliisa jaoks», «peale selle tegi ta kellelegi vooruslikule vanakesele Theodorale, kes ammu leseks oli jäänud ja palju eluaastaid mööda saatnud jumalale meelepärasest karskuses, ülesandeks teenida jumalikku inimest.

Õnnis vanake, kes elas pühaku kongi lähedal asuvas kambris, teenis teda usinalt *nagu jumala inglit*. Kui tuli keegi, kes soovis näha püha Vassiliust ja temaga vestelda,

teatas Theodora temast pühale mehele, see aga tuli oma kongist tema kambrisse ja võttis seal tulija vastu.»

Tähendab, juba eluajal oli vanake Theodora ülendanud vanaäht Vassiliuse pühakuks ja austas teda kui *jumala inglit*. Ei ole ainult öeldud, kust sai Theodora teada, et jumala inglitel on teenrid ja kuidas need teenrid oma isandaid teenivad.

Vassiliusele lähedaste inimeste hulgas oli «üks ilmalik, nimega Grigorius, kes oli saanud pühamehe õpilaseks ja tema paljude imetegude pealtnägijaks ning kes edaspidi kirjutas tema pika eluloo».

«Oma surnud vanematelt oli Grigorius pärandanud maja Konstantinoopolis ja *paljud mõisad*.» Kahtlemata olid mõisad väga tulutoovad: Grigori kaunistas «igasuguse pimestava säraga» tema poolt armastatud Stefani kirikut.

Seesama Grigorius paigutas enese poolt kirjutatud eluloosse hiiglapika jutustuse temal unes olnud «nägemusest», see tähendab sellest, mis ta oli unes näinud. Selle unenäo kaudu sai püha kirik teada suure osa sellest, mida ta oma kinnituste järgi teab õiglasid ja patuseid siinpool hauda ja hauataguses ootavast saatusest.

Üks vene õigeusu kiriku suurimaid aukandjaid — piiskop Ignati Brjantšaninov — on kirjutanud suure raamatu «Lugu surmast». Ja peamiseks selle raamatu materjaliks on Grigoriuse jutustus, mille ta on paigutanud tema poolt kirjeldatud Vassilius Novõi elulukku.

See jutustus on toodud kiriku poolt austatud pühaku eluloos ja seda elulugu koos jutustusega trükiti korduvalt kogu selle paljusõnalisuses «Pühakute elulugude» sinodi väljaannetes.

Suurtes «eestpalvustes» trükitakse usklikke manitsemiseks sageli ringi paljusid andmeid sellest samast jutustusest. Ja vagadel eidekestel jookseb veel käesolevalgi ajal külmavärin üle kortsunud naha, kui nad kuulevad hirmsatest piinadest, mis neil tulevat üle elada kõige lähemal ajal, sest et neid katsumusi ei saavat vältida ükski inimhing. Pääsevad neist muide küll mitte kristlaste hinged. Kuid ka nende saatuse ei ole seetõttu magusam.

Lugu algas nõnda. Önnis vanake Theodora, kes oli teeninud püha vanakest Vassiliust, «võttis vastu nunna seisuse ja ilmus issanda palge ette». Grigorius tundnud tugevat soovi teada saada, kus asub oma teenete järgi

Theodora, paremal või vasakul pool, koos õiglastega või patustega, ja kas ta on teeninud jumala soosingu või mingisuguse lohutuse selle eest, et oli vanakest hoolsalt teeninud. Sellest mõtiskledes anunud Grigorius sageli pühak Vassiliust, paludes teda jutustada austatud Theodora hingest, sest et Grigorius oli uskunud, nagu pidavat jumalale meelepärasel pühakul olema teada kõik pühade kohta. Pahandatud sagedastest palvustest ja mitte tahtes äraütlemisega oma vaimset poega kurvastada, anunud püha vanake issandat, paludes teda avada Grigoriusele nägemuses seda, mis pidi saama Theodora hingega selle ilmumisel, see tähendab pärast surma.

Seejärel õnnestus Grigoriusel järgmisel ööl oma nägemuses näha õndsat Theodorat *helges pühapaigas, mis oli jumala poolt ette valmistatud pühale Vassiliusele*. Samasse pühapaika, mis oli valgustatud taevalikust kuulsusest ja täidetud arvatute hüvedega, oligi õnnis Theodora jumalale meelepäraste palvuste läbi paigutatud. Keda ta oli usinalt ja töökalt teeninud selles maailmas, selle pühapaika sobis ta sel moel viibima Vassiliuse pühade palvuste järgi ka igaveses elus.

Inglid jagunevad oma tähenduselt aastmesse. Ka õndsatel on aastmed. Vassilius sai paradiisis isikliku lossi sobiva hoovkondlaste hulgaga.

Theodorale aga, kes eluajal oli Vassiliust teeninud, oli paradiisis antud *Vassiliuse ruumide hulgast* mingi ruum. Ja kes teab, ehk tuleb tal ka seal teenida Vassiliust, nagu teenivad inglid jumalat? Täpselt samuti istub Vassilius ka pärast surma pidulikult «keset suurt aupaistust keisri troonil», tema ümber aga kas istuvad või seisavad, lihtsalt tema meeleheaks, paljud äraseletatud nägudega mehed.

Lahkunud maapealsest ühiskonnast selle keisritroonide ja aastmetega, kohtab inimhing paradiisis jällegi neidsamu. Kes kellelt on kõik selle üle võtnud? Paradiis inimestelt või inimesed paradiisilt?

Kuid siin on veel üks küsimus: kuidas siis oli Grigorius Theodora või õigemini tema hinge ära tundnud? Maa peal oli ta tundnud vanakest. Missuguseks muutus aga tema hing, asudes elama paradiisi?

Ja niinimetatud pühakirjad ning «Pühakute elulood» vastavad sellele küsimusele samuti, nagu vastavad kõikide vähese kultuuriga ja metsikute rahvaste kujutlused. Hing on täpselt samasugune, nagu oli keha enne surma. Kui

surnul oli olnud pikk hall habe, nagu piltide järgi oli piibli prohvetil Samuelil, siis ilmub ka tema vaim, kui selle elav inimene välja kutsub, nagu tegi seda Sauluse palvel Aendora nõid, ta ette samasuguse väljanägemisega. Kui surnul oli olnud näos suur punane arm, siis samasuguse armiga läheb ka tema vaim taevasesse keisririiki. Kui keegi on surnud väikese lapsena, siis näeb ka tema vaim välja väikese lapsena, ei ole ainult teada, kas ka tema mõistus on lapselik.

Halvem on ainult riietusega. Muistsed inimesed nägid surnute hingi just nimelt sellises riietuses, millises nad ise tollal käisid. Muistsel Venemaal tunnistas kirik mitu vürsti pühakuteks. Ja need keiserlikud aukandjad käisid pärast surmaga, ja on kujutatud ka ikoonidel, sellesamas mündris, mis nende ameti järgi oli neile eluajal antud.

Kuid kaasaegseid, tänapäeva kostüüme seelses maailmas ei tunnistata. Isegi põrgusse piinamisele lähevad praegusaegsed patused mitte pintsakute, saterkuubede, ballikleitide, saabaste, kingadega jne., vaid sellistena, nagu oli kord ema neid sünnitanud, või siis ühetaolises riietuses nagu tsaariaegsetes lastekodudes, peaaegu kõigil üks ja seesama: pikk sirge särk ja sandaalid. Muide pappidel, munkadel ja metropoliitidel lubatakse nähtavasti ka seal kanda mitte kroonu, vaid isiklikku riietust — sellist, nagu nad olid kandnud maa peal vastavalt oma kiriklikule seisusele.

Igal juhul on vastavalt «Pühakute elulugudele» ka hinge figuur ja nagu täpselt samasugused, nagu oli elaval inimesel. Hing on ihu täpne portree.

Nii on muide ka ikoonidel, mis kujutavad jumalaema surma. Tema keha lamab surnuna surivoodil, ümbritsetuna apostlitest ja tuttavatest, kõigil ühesugune väga ilme näol. Tagapool aga tõuseb taevasse tema poeg, kellel on käes väike nukk, mis sarnaneb surnuga nagu kaks tilka vett. See aga ei ole nukk, vaid surnud jumalaema vaim.

Niisiis, kohanud paradiisis surnud Theodorat, võis Grigorius tema kergesti ära tunda ja, kui oli ta ära tundnud, rõõmustas ning ruttas muidugi küsitlema, «kuidas oli ta eraldunud kehast, kuidas pidanud vastu surmakannatustele, mida oli näinud pärast surma, ja kuidas oli pääsenud mööda õhuvaimudest», see tähendab paharettidest, kes kimbutavad katsumustega.

Järgnevatelt lehekülgedelt saamegi teada, mis asi on katsumused. Siinkohal aga märgime lühidalt, et, tähendab, Grigorius oli ka juba varem kuulnud õhuvaimudest ja katsumustest ning et ta sai unenäos lihtsalt «kinnitust» sellele, millesse ta varem oli uskunud. Ta ei saanud teada midagi uut. Ainult et unes oli kõik hirmsam ja selgem.

Vastuseks Grigoriuse küsimusele järgnes Theodora pikk jutustus, mis võiks olla kaunistuseks mõnele muinasjuttude kogumikule vaimudest ja nägemustest. Kahjuks tuleb meil seda tugevasti lühendada.

VIII

Enne kõike mõned selgitused edaspidiseks.

Neegrid kujutavad jumalaid mustanahalistena, nende saatanad on aga vahete-vahel valged. Eriti esineb see nende neegrite juures, kes peavad oma nahal taluma Euroopa ja Ameerika kapitalistide, kaupmeeste, sõdurite ja ametnike loomalikku, halastamatut ning ebainimlikku ahnust.

Euroopa kristlastel on saatan loomulikult süsimust. Vanakuri põrgus on läbinisti tahmunud. Poisipõlves kujutasin ma kõige sagedamini ette saatanat korstnapühkija-taolisena ja iga korstnapühkija tundus mulle kui mitte päris saatanana, siis vähemalt tema vennapojana. Uskliku eurooplase saatan sarnaneb alati neegriale või etiooplasele.

Jumalaid aga, olgu need siis kõige kõrgemad või teisejärgulised, kujutavad nad valgenahalistena, heledatena.

Ja veel üks selgitus. Raamatuid ja vihikuid vanasti ei olnud. Kirjutati pärgamendile — erilisel viisil töödeldud vasikanahale, paber ilmus hiljem. Lehti ei ömmeldud vihikuks või raamatuks, vaid liideti pikkadeks veergudeks, mis keerati kokku pärgamendirulliks, ürikuks. Kaupmehed ja liigkasuvõtjad kirjutasid oma arveid samasugustele papüüruserullidele. Nii oli inimeste juures. Kohe näeme, et ka põrgu ja paradiisi elanikud ei jõudnud kaugemale oma üleskirjutuste kunstis üldse ja kaubandusalastes üleskirjutustes eriti. Taevas oli kõik täpp-täpilt nagu maa peal.

Niisiis Theodora jutustab:

«Kui mu elu lõpule jõudis ja saabus hingeheitmise tund, nägin ma palju etiooplasi, kes ümber minu surivoodi seisid; nende näod olid mustad nagu nōgi ja tõrv, silmad põlesid nagu hõõguvad söed ning kogu nende välimus oli nii kohutav nagu põrgu. Ja nad hakkasid kisa ja kära tegema ning ühed mõirgasid nagu loomad ja metslased, teised haukusid nagu koerad, mõned ulgusid nagu hundid; seejuures vaatasid nad kõik mulle vihaselt otsa, ähvardasid mind, tormasid mulle kallale, kiristasid hambaid ja tahtsid mind siinsamas alla neelata. Nad seadsid valmis oma ülestähendused ja rullisid lahti papüürused, kuhu olid kirja pandud kõik mu pahad teod, nagu oleksid nad oodanud mingit kohtunikku, kes pidi tulema. Minu vilets hing oli täis hirmu ja värises. Ja ma kannatasin surmapiina, mis tekkis hinge lahkumisel kehast; kuid sellest oli veel vähe: tundsin samuti kõige julmemat valu nende hirmsate etiooplaste ja nende ähvardava viha nägemisest, ning see oli mulle otsekui teiseks surmaks, veelgi rängemaks ja halastamatumaks. Küll püüdsin ma oma pilku sellelt vaatepildilt ühele kui teisele poole pöörata, et mitte neid kohutavaid etiooplasi näha, et mitte kuulda nende hääli. Ent ma ei suutnud kuidagi nendest vabaneda, sest et kõikjal oli neid arutult palju ega olnud kedagi, kes oleks mind aidanud.»

Kuid siis järsku nägi Theodora kaht hiilgavat jumala inglit (ilmselt oleks sellise paharettide jõugu vastu ühest vähevõitu olnud!). «Nende näod olid päikesest heledamad» (kuid sel juhul ei saaks ju neid vaadata!), «silmad vaatasid lahkesti minu peale, juuksed peas olid valged kui lumi, peade ümber levis kuldne sära, nende riietus helkis kui välk ja oli rinnalt ristikujuliselt vöötatud kuldsete paeltega» — kõik, nagu on ette nähtud ikoonide kujutustel.

«Ja siis ütles üks hiilgav nooruk neile (paharettidele) vihaselt: «Oo, häbitud, äraneetud, sõgedad ja õelad inimesoo vaenlased! Miks ruttate te alati enneaegu surijate kallale ja kohutate oma häbematu kisaga ning viite segadusse iga hinge, kes lahku kehast? Lõpetage juba oma rõõmukisa, sest et siin ei saa teie osaks midagi, sest et jumala halastus on temaga.»»

Paharetid sattusid ärevusse «ja hakkasid kisades näitama ülestähendusi minu lapsepõlves tehtud pahadest tegudest».

«Nii sõneldes seisid nad surma ootel.»

Surm aga on «Pühakute elulugudes» väljendatud kiriklike vaadete kohaselt eriliseks jumaluseks arvukate heade ja kurjade jumalate kõrval, keda kirik tunnistab. Ja teda kujutatakse koos tema võimu tunnustega, nagu kujutatakse ka paganlikke jumalaid.

«Ja vaata, Surm tuli mõirates kui lõvi. Tema välimus oli väga hirmus. Ta oli natuke inimese moodi, kuid tal puudus keha ja tal olid ainuüksi paljad kondid. Tal olid kaasas mitmesugused piinamisriistad, nagu mõõgad, nooled, piigid, sirbid, raudsarved, saed, kirved ja teised tundmatud riistad.»

Tuleb arvata, et kõike seda tassis ta kotiga õlal, nagu puusepad kannavad oma tööriistu: käsi sellise komplekti jaoks ei jätkuks!

«Siis astuski Surm minu juurde, võttis kirve, raius kõige enne maha mu jalad, siis käed, pärast lõhkus teise riistaga kõik ülejäänud ihuliikmed ja lahutas liigestest. Ja mul ei olnud ei käsi ega jalgu, ning kogu mu keha tardus. Surm võttis ja lahutas ka mu pea nii, et ma ei saanud seda pöörata, ning pea oli mulle võõras.»

On aga kristlik surma-jumalanna hale ning õnnetu! Ta jändab kaua inimkehaga nagu keskaegne timukas, kes karistab kurjategijat neljaks raiumisega. Ja kuhu ta kõlbakski oma keskaegsete relvadega: sirpide, noolte, vikati-tega jne. Mida suudaks ta korda saata kaasaegses sõjas, mil suure mürsu läbi kaob jäljetult kogu inimene lausa momentaanselt? Või mõne soomuslaeva lõhkemisel, mil hetkega rebitakse lõhki, põletatakse ja puistatakse igasse külge laiali sadu inimesi? Talle jääb üle imestusest vaid veelgi rohkem ammuli kiskuda oma luist suud ja veelgi rohkem pärani ajada silmaaukusi oma tühja lauba all. Ei, meie ajal ei kõlba selline surma jumalanna enam kuhugi!

Jännanud vana Theodora kehaga ja raiunud tal otsast pea, ei lõpetanud Surm ikkagi veel oma tegevust.

«Kõige lõpuks valmistas Surm peekris mingi segu ja ulatas selle minu huultele, et mind joota.»

Vana Theodora oli arvatavasti juba maa peal luiskama hakanud ning sellepärast luiskas ka tema hing, olles jõudnud paradiisi asulatesse. Kui pea oli ära raiutud, kuidas võis siis Surm mingi seguga veel kogu keha joota? Kuid Theodora jutustab:

«Ja see segu oli nii kibe, et mu hing, kellel ei jätkunud jõudu seda kibedust välja kannatada, võpatas ja lahkus kehast, ta nagu rebis ennast tema küljest väevõimuga lahti.» Samas võtsid pühad inglid ta oma kätele. «Kui vaatasin tagasi, nägin oma keha, mis oli hingetult, tundetult ja liikumatult maas. Olin ära heitnud selle, nagu heidetakse ära riided, ja vaatasin tema peale äraarvamatu uudishimuga.»

Niisiis, kuigi Surm oli raiunud Theodora ihu neljaks — raius ära ta jalad, käed ja pea — hoidis siiski hing sellest nii kõvasti kinni, et teda tuli kibedaga välja suitsutada. Ja ka pärast kõiki neid piinu oli jäänud keha ometi terveks. Hing aga lahkus sellest nagu käsi kindast.

Selliseid kujutlusi hingest ei omanud ainuüksi kristlased. Samuti kujutlesid hinge vanad kreeklased ja roomlased, nii kujutlevad teda ka metslased ja pooleldi tsiviliseeritud rahvad.

IX

Niisiis võtsid inglid kehast teeleasunud hinge enestega. «Sel ajal ümbritsesid ingleid paharetid, kes olid ilmunud etiooplaste kujul,» jätkab Theodora, «hakkasid tõinama ja näitasid minu pattude nimekirja: «Sellel hingel on palju pattusid, mis pärast laske tal anda vastust meie ees.»»

Kuid siis tulid appi inglid ja hakkasid meelde tuletama kõiki Theodora heategusid. «Nad tuletasid meelde, kui usinasti olin ma käinud kirikus ja kui härdalt ning sügava hingepiinaga olin ma seal palvetanud, kuulates tähelepanelikult kirikupalvete lugemist ja kirikulaulude laulmist, kuidas olin ma toonud kirikusse viirukit ja küünlaid ning muid annetusi, või kuidas olin valanud õli lambikestesse ja ikoonide ees härdalt maani kummardanud.»

Jumalakartlik kristlik jutustaja aga ei taipa, et samaugust tähendust omavad «paganate» poolt oma jumalatele toodud ohvrid ja nende harras ebajumalate kummardamine. Ka «paganausu» preestrid veenavad oma usklike vajaduses tuld süüdata oma ebajumalate kujude ette ja tuua templitesse igasuguseid kingitusi.

Tähendab, et nii «paganausu» kui ka ristiusu jumalad armastavad ühevõrra vaadata tulukesi, et neid saab ühte viisi ära osta, asetades nende ette küünlaid, valades lambikestesse õli, süüdates tulukesi!

Ent imelik on see kõikvõimas jumal, kellel tuleb oodata tuld ja teisi ohvreid inimestelt! Ise ei hangi ta aga enese jaoks midagi.

Lõpmatult igavaks läheks loetleda kõiki neid «heategusid», mida meenutasid Theodora eest tema advokaadid — inglid. Nähtavasti on need täiesti tegevusetud, logelevad olendid, kes ei kõlba millekski kasulikuks ja tõsiseks. Ning kui meenutada, et maa peal elab sadu miljoneid inimesi ja et iga päev sureb paljusid miljoneid, siis — milline loendamatu armee logardeid on küll seotud taoliste tühiste asjadega!

Theodora kaitsjad läksid selleni, et tuletasid tema jutustuse järgi meelde, «millal olin ma tagasihoidlikult aega veetnud ja millal olin kolmapäeviti ning reedeti ja üldse kõiki pühaid paastusid pidanud ja palju olin teinud kummardusi ning vaeva talunud».

«Kõik need ja kõik väiksemadki heateod olid pühad inglid kokku kogunud, nüüd panid nad neid kaalule minu halbade tegude vastu. Seda nähes aga kiristasid etiooplased minu peale hambaid, tahtsid mind inglite käest röövida ja kõige sügavamasse põrgu põhja viia.»

Tähendab, algas kas kohtumõistmine või turukauplemine inglite ja põrguliste vahel — viimaseid kujutatakse pudukaupmeestena.

«Aga siis ilmus meie juurde äkitselt väga vaga Vassilius, kes ütles pühadele inglitele: «Minu käskijad, see hing on mind kaua teeninud; ta tegi mulle head minu vanas eas; ma palusin jumalat, et ta kingiks tema minule, ja issand saatiski mulle selle hinge.»»

Tähendab, Theodora hing oli tarvilik selleks, et teeneda Vassiliust.

«Seda öelnud, võttis ta riiete alt millegagi täidetud koti (arvan, et selles võis olla üksnes puhas kuld) ja andis selle pühadele inglitele, seejuures lausus ta: «Kui te puhas-tustulest läbi lähete ja kurjad vaimud seda hinge piinama hakkavad, siis ostke ta sellega tema võlgadest vabaks. Jumala õnnistusel olen ma rikas ning oma töö ja higiga palju varandust kogunud. Selle koti kingin ma sellele hingele, kes on mind kaua teeninud.»»

Kui vähe on selles hauataguses maailmas siiski omapärast, iseseisvat, võrreldes maisega! Bütsants, kus oli elanud Vassilius, oli läbi imbnud hangeldajate vaimust. Siitkaudu toimus tol ajal kogu Euroopa kaubavahetus Ida-

maadega (Väike-Aasiaga, Taga-Kaukaasiaga, Indiaga), mis oma majandusliku arengu poolest olid tollal Euroopa tasemest palju kõrgemal. Siin arendasid hoogsalt oma kaubanduslikke operatsioone suurimad kaupmehed ja suurimad liigkasuvõtjad — need omaagsed pankurid. Kõige tulisemate ihalduste objektiks oli kuld. Kõik inimlikud suhted arvutati ümber kullale: nii sõjaline vaprus kui ka au ja patud ning pühad teod.

Näeme, et ka «hauataguses maailmas» arvestatakse patud ja pühad teod ümber kullale ning kasutatakse liigkasuvõtjate keelt. Oma püha eluga oli Vassilius saavutanud «rikkuse» — ta oli kogunud «varandust oma töö ja higiga». Nii ütleks enese kohta iga kaupmees või liigkasuvõtja, kes laseb käiku oma kapitali. Vassilius läks maa pealt taeva kotiga, milles, nagu võib arvata, «oli üksnes puhas kuld». Ning sellesama kullaga tahtis ta põrguliste käest võlaorjusest vabaks osta õnnetu Theodora hinge.

Lühidalt, hauataguses elus kohtame igal sammul hangedajate keelt, nende kombeid ja võtteid.

Hiljemgi järgneb sama. Korduvalt tuli ette sõna «katsumused», samuti kuuleme palju kordi mainitavat «hingede rännakust puhastustulle». Mis see on?

«Pühakute elulood» ise ei jäta meid seegi kord teadmatusse.

Puhastustuli (katsumused) on nende kirjelduste kohaselt midagi *valvetõkke või tolliameti taolist*, mida kohtavad oma teel surnud inimeste hinged, kandudes üles taevase kohtuniku aujärje ette. Nende valvetõkete juures seisavad kurjad vaimud ja nõuavad igalt hingelt, kes on süüdi patus, omamoodi lõivu või lunamaksu, sellele patule mingi heateo vastu seadmist.

Nimetus «katsumused»¹ ja «mõtarid»² on laenatud ajaloost. Juudid nimetasid mõtariteks inimesi, keda Rooma võimud olid pannud andameid koguma. Nad olid võtnud lõivu kogumise ülesande enestele tavalise rendi alusel ja

---

¹ Vene keeles мытарство — tähendab kohta, kus toimus maksu (мыт) sissenõudmine, samuti elupiinasid, tagedat pilget jne., antud juhul tähistab see mitmesuguseid küsitlemisi, kannatusi või proovimisi, milliseid hing pärast kehast lahkumist läbib. (Tõlkija.)

² Мытарь, мытовщик — maksukoguja müüdavalt kaubalt, ülesostja, kelm jne. Antud juhul tähistab ülekantud tähenduses neid üleloomulikke olendeid, keda kehast lahkunud inimhing hauatagusel teekonnal kohtab. (Tõlkija.)

kasutasid kõiki võimalikke vahendeid, isegi julma piinamist, et enestele vaid suuremaid tulusid saada. Mõtarid asusid eriliste tolliametite või valvetõkete juures, kogudes lõivu *veetavatelt kaupadelt*. Neid valvetõkkeid nimetati «mõtarstvoks» (katsumuseks).

«Mõtar», «mõtarstvo» (katsumus), «mõtnitsõ»¹ — need on tõlked vanasse vene keelde. Tollilõivu nimetati «mõto» või «mõtnõi»².

Kilomeetrit kakskümmend Moskvast eemal asuva Mõtištši linn, samuti niinimetatud Mõtnõi dvor ja Mõtnaja tänav Moskvast meenutavad veel tänapäevgi vanu tolliameteid.

Juba V sajandi esimesel poolel, s. o. poolteist tuhat aastat tagasi, olid muutunud hinged ristiusu kirikule kaubaks, nende hauatagune tee — kaubateeks, mida sulgesid arvukad valvetõkked. See muutumine oli toimunud eelkõige Aleksandrias — linnas, mis asub Niiluse Vahemerre suubumise kohal, ühes tolle aja maailma kõige väljapaistvas kaubanduskeskuses. Analoogiliselt oli X sajandil muutunud maailma kaubanduse keskuseks Konstantinoopol.

Tolleaegse maailma kaubateed olid tulvil raskusi ja suuri hädaohte. Kuival maal ja merel varitsesid laevu ning karavane piraadid ja röövlid. Ent nendeks röövliteks ja piraatideks ei olnud mingisugused seaduse ja riigivõimu poolt jälitavad kurjategijad, vaid isandad ja vürstid ise.

Maismaa kaubateedel legaliseerisid isandad, rüütlid ja vürstid oma röövimist. Kaupade nende aladele saabumisel võtsid nad mitmesuguste ettekäänete abil ja mitmesuguste nimetustega tollilõivu: kaitse eest, mida aga tegelikult ei antud, teede ja sildade korrastamise eest, mida aga keegi ei korrastanud ega parandanud, tülitamise eest, rohu tallamise eest, lihtsalt oma maa puudutamise eest, jne.

Feodalismi ajastul olid riigid tibatillukesed. Juhtus mõnikord, et saja kilomeetri peal tuli kaubakaravanil mitu korda valvetõkete ees peatuda ning vürsti ja kogujate eneste heaks tollilõivu anda. Omakorda korraldasid tõk-

¹ Мытная, мытница — tolliamet, maja või õu, kus koguti lõivu. (Tõlkija.)

² Мыто (мыт), мытный (мытеньй) tähendab valvetõkkest, üle silla jne. läbisõidu eest võetavat maksu, üldse kauba läbiveo eest võetavat lõivu, ja kõike, mis käib selle lõivu (maksu) kohta. (Tõlkija.)

keid ka teeröövliid — täna siin, homme teises kohas, eile kargasid nad ootamatult välja metsatukast, täna — mäelõhest.

Raske ja tulvil hädaohte oli tee kaubale, mis oli muutunud maailma kaubanduse objektiks. Aleksandria piiskop Kirillus V sajandil ja Vassiliuse sõber Gregorius X sajandil — inimesed, kes ei olnud tolelaegsele maailmakaubandusele kaugeltki võõrad, ei leidnud midagi hirmsamat inimhingele kui kujutledes teda kaubana, mis oma hauatagust rännakut ühest tollitõkkest teiseni sooritab.

Raske oli siiski tolelaegsetel kaupmeestel mõtarite-tolliametnike ja tollirentnike tõttu! Mitte asjatult ei samastatud mõtareid põrgulistega, kes tõkestavad inimhingele tee paradiisi, paika, kus kaup, inimhing, saab selle hinna, mille pärast ta oli ettenägemata juhustest ja hädaohtudest tulvil teele asunud.

Noh, aga kaupmehed, need kes saadavad seda kaupa maale, kus see enesele lõpliku koha leiab, on muidugi inglid, kes rändavad koos inimhingedega nende hauatagusel reisil. Nad asuvad tõestama, et kõik andamid olevat tasutud juba sellel maal, kust kaup välja saadeti. Aga kui nende argumendid ei mõjunud, oli neil varuks kott kullaga, et halastamatutelt tollivalvuritelt oma kauba — inimhingede — läbilaskmine osta.

X

Pöördume siiski veel tagasi inimhinge juurde, kes värisedes oma teekonna algust ootab.

Niisiis tõi püha Vassilius välja oma kullakoti ja lahkus. «Seda nähes sattusid kavalad põrgulised segadusse; nad panid rõkkama õhu oma nutulauluga ja kadusid.»

«Siis aga ilmus uuesti jumalale meelepärane Vassilius ja tõi kaasa mitu anumatait puhast palsamit ning kallihinnalist mürri; ta avas üksteise järel anumad, valas palsamit ja mürri minu peale, nii et ma sain täis püha lõhna ja muutusin koos sellega aupaistega olendiks.»

Lühidalt — võeti kasutusele kõik võimalikud abinõud, et kaupa paremini näidata.

Ent hämmastav, et ka hauataguses maailmas osutub mürr *kallihinnaliseks*. Teadmata on ainult, kust teab seda Theodora hing.

Kõige tõenäolisemalt oli mürr selline, nagu Theodora oli seda näinud maa peal. Kuid ometi on sellisel juhul pühade juures parfüümi tootmine halvasti korraldatud; nad ei ole suutnud midagi paremat välja mõelda kui see, mis on juba inimestel olemas!

Ja edasi, kas tõesti kaubeldakse ka taevases kuningriigis samasuguste asjadega nagu maa peal? Ent ometigi ainult sel juhul võiks omada taevas mürr mingisugust hinda ja olla «kallihinnaline». Kuidas võikski aga Theodora muud teada, kui et selle eest makstakse kõrget hinda?

Õnnis eideke Theodora võrdleb ka paradiisis kõike kulla hinnaga. Ning hinnates kõike maapealsel viisil kullas, ei muutunud ta sellega vähem «pühaks olevuks».

Vassilius pöördub inglite poole viimase palvega: «Minu käskijad, pärast seda, kui olete teinud selle hinge heaks kõik mis tarvis, juhtige ta minule issanda poolt ehitatud lossi ja laske tal seal olla.»

Tähendab, et need lossid, kus pärast Vassiliuse surma oli keegi püha mees näinud teda troonil istumas, olid ehitatud paradiisis väga õigeaegselt: Vassilius tuli paradiisi juba valmis kroonukorterisse.

Ning kõigest sellest — nii Theodora hingega kohtumisest kui ka püha mehe nägemisest — jutustas meile üks ja seesama isik — Gregorius, Vassiliuse õpilane ja sõber. Ja tema oli ka see, kes oli jutustanud Vassiliusele oma unenäost, oli teatanud talle, et tema paradiisilossi ehitus on lõpule viidud.

Noh, aga kuhu siis paigutatakse elama lihtsamad ja auastmelt madalamad õndsad? Hurtsikutesse? Filareti, Vassiliuse ja teiste losside treppide alla? Või öövivad nad lihtsalt paradiislike puude ja põõsaste all? Ja mis õndsus see ka on — tungelda teiste keskel, et pääseda lähemale ainult Vassiliusele või Filaretile, jumalast kõnelemata.

Lõpuks asus Theodora koos inglitega teele.

«Kui me maa pealt taeva kõrgusse tõusime, tulid meile kõige enne vastu õhuvaimud esimeste kannatuste paigalt, kus mõistetakse kohut keele pattude üle — iga tühise, ulaka, halva sõimusõna eest. Seal me peatusime ja paharetid tõid meile pärgamendirulli, kuhu olid kirja pandud kõik minu poolt öeldud üleannetud sõnad, alates nooru-

sest — kõik, mis ma olin öelnud rumalat ja halba, eriti pühadust teotavad ja naeru tekitavad jutud, mida ma olin lubanud enesele öelda noores eas, nagu seda juhtub paljudel. Seal pandi minu ette kõik maised häbematud laulud, mida olin kunagi laulnud, kõik mu rumalad hüüded, kõik mu kergemeelsed kõned, ning paharetid paljastasid mind kõiges selles, näidates aja, koha ja isiku, kunas, kus ja kellega olin patustele vestlustele andunud... Seda kõike nähes vaikisin ma nagu tumm, sest et mul ei olnud kurjadele vaimudele midagi öelda: nad näitasid mulle kõike täiesti õiglaselt ning ma imestasin, kuidas nad kõike mäletavad, kuigi oli möödunud palju aastaid nendest aegadest, millal ma kõik need patud olin teinud, ja ma olin need juba ammu unustanud... Nemad aga tõid esile kõik mu sõnad, nagu oleksin ma need alles lausunud, tuletasid üksikasjaliselt ja kuni peensusteni meelde kõike, nagu oli tõesti olnud.»

Hämmastavalt logelev ja jõude rahvas on need põrgulised!

Ent tuleb öelda sedagi, et ka Theodora tublid kaaslased — inglid — pole põrmugi asjalikumad. Theodora jutustab: «Kui ma häbiga vaikisin ja hirmust värisesin, esitasid pühad inglid nendele pattudele vastukaaluks minu häid tegusid, mis olin korda saatnud oma elu viimastel aastatel.»

Me juba nägime, kuivõrd tühised ja tähtsusetud need olid, millise enesearmastusega olid need «head teod» läbi imbunud; Theodora oli teinud nii- ja niipalju kummardusi, oli valanud õli lambikestesse, suudelnud ikoone jne. Ja inglid, võisteldes oma tühisuses põrgulistega, peavad kõige selle kohta täpset raamatupidamist.

Siin ei tulnud deebetide ja krediti võrdlemine Theodora kasuks. «Kui pühad inglid ei suutnud üles kaaluda minu pattude raskust, siis kaeti puudujääk sellega, mille oli kinkinud minu püha isa Vassilius.» Tähendab, juba esimeses valvetõkkes tuli maksta tollilõivu.

Sama kordus ka järgmistel kannatustel. Kui jõuti liig-
sööjatele määratud katsumustele, «jooksid kohe meile vastu kurjad vaimud, rõõmustades, nagu langeks midagi neile saagiks... Seejuures kandsid ühed neist vaagnaid ja panne söökidega, teised aga karikaid ja kruuse iooõiga, ning ma nägin, et see toit ja jook sarnanesid surmalehali-
lise mädaga ja räpase roojaga. Pühad inglid võtsid kül-

laldase hulga püha Vassiliuse annetusest ja tasusid minu eest lunaraha».

«Inglid tõusid koos minuga kõrgemale ja hakkasid omavahel rääkima: tõesti — suur abi on sellel hingel jumalale meelepärasest Vassiliusest; kui Vassiliuse teod ja palved ei oleks teda aidanud, oleks tulnud tal katsu- muste juures suurt häda kannatada.»

Jõudsime väga õpetlikule järeldusele: igati kasulik on saada käendust mõnelt inimeselt, kes on küllaldaselt mõju- kas hauatagustes avarustes. Ja kõige parem on kindlus- tada enesele kiriku toetus, kes oma pühakute tegudega on palju kulda kogunud. Selle kullaga võib ka «valvetõketel» lunastada patuseid inimhingi, kui need oma vaimulikele tehtud annetustega on hankinud kiriku õnnistuse.

Tähendab, käi sagedamini kirikus ja anneta rohkem vaimulikkonnale, siis ei ole kannatused sulle kohutavad: kirik ostab oma kullaga sinu hinge põrgulistelt välja.

Nii rändaski Theodora hing: kus viidatakse Theodora enese poolt tasutud maksudele, kus tasutakse Vassiliuse poolt antud kullaga. Lõpuks sattus tema hing paradiisi asulatesse. Theodora jutustab Gregoriusele:

«Seal nägin ma apostlite, prohvetite, märtrite, püha- kute ja teiste vagade losse, mis olid iga pühaku au järgi tehtud. Iga loss oli ärarääkimata kaunis, arvan, et laiuse ja pikkuse poolest on nad niisugused nagu Tsargradis (Konstantinoopolis); ometi on nad ääretult ilusamad; siin oli palju valgete ruumidega paleesid, mis ei olnud tehtud inimese kätega.»

Theodorale või Gregoriusele oli Konstantinoopol tõesti «kõikide linnade keiser», nii suuruselt kui ka toreduselt. Seepärast sarnanebki nende paradiis ilmselt väga tuge- vasti Konstantinoopoli jõukamate osadega. Mõlemad nad olid linlased ja nende kujutlustes ei olnud säilinud midagi sellest imekaunist aiast Idas, milline oli paradiis piibli- lugude järgi ja milliseks oli jäänud Armulise Filareti paradiis.

Nad mõlemad tundsid «auastmete» jaotust Bütsantsi (Kreeka) imperaatorite õukonnas. Samasugustesse «auast- metesse» jagunesid ka nende õndsad. Kuid kas tõesti ei kadestanud üks «aukandja» teist? Kas tõesti ei käinud nende vahel samasugune sisevõitlus ja teineteisele augu- kaevamine nagu maisegi Kreeka keisri õukonnas?

Näidanud Theodorale piinapaiku ja paradiisi losse,

majutasid inglid ta Vassiliuse jaoks ettenähtud lossi. Ning Theodora mõistis, et ta «jõudis siia rahupaika kehast lahkumise neljakümnendal päeval».

Gregoriuse viirastusliku «nägemuse» on kirikutegelased koostanud selleks, et täpselt kõike seda kinnitada, mida oli selgitanud ja selgitab kirik usklikele inimhingest ja selle hauatagustest rännakutest. Selle ülesandeks on anda hauatagusest elust «usaldusväärseid tõendeid».

XI

Inglid on jumalad: nad teavad kõike head, mida on teinud inimene eluajal, isegi siis, kui see hea on olnud niivõrd tühine, tähtsusetu ja väike, nagu olid seda Theodora «heated». Inglitele on omane osake sellest kõiketeadmises, mida kristlased omistavad oma peamisele jumalale.

Kuid samuti ka põrgulised on jumalad. Nad teavad «üksikasjaliselt ja peensusteni» kõiki inimese halbu tegusid, mis on nende poolt jõude logeleja agarusega «tallele pandud». Seejuures, kui vaid vaevalt saabub inimhing oma neljakümnapäevase eksirännaku vältel valvetõkke paharettide juurde, loevad need kokku kõik uustulnuka poolt toime pandud teod.

Kontrollimisel aga selgub, et see ei ole siiski jumalik kõiketeadmine, vaid hästikorraldatud inimlik äriine arvepidamine. Gregoriuse mõistus, kuid tema järel ka kiriku mõistus, arvab, et inglitel ja paharettidel on hästi korraldatud raamatupidamine suure hulga arvepidajate ja kirjutajatega: omamoodi hiiglasuur kaubakontor arvutu hulga äriagentidega, kes jälgivad iga kaubatükki.

Inglid jutustasid Theodoraile; Theodora ilmub unes Gregoriusele ja jutustab temale, Gregorius aga räägib kogu kirikule sellest, kuidas on kogu pattude ja pühade tegude arvestamise mehhanism korraldatud.

«Iga kristlane saab püha ristimise läbi jumalalt talle määratud kaitseingli, kes inimest nähtamatult päeval ja öösel kaitstes juhatab teda igasugustele heategudele kogu tema elu vältel kuni surmatunnini ning märgib üles kõik tema heated, mis ta oma elu vältel toime paneb, et ta võiks jumalalt autasuna nende eest vastu võtta armu ja igavest õndsust taevariigis.»

«Täpselt samuti ka pimeduse vürst, kes tahab inim-

sugu hukatusse meelitada, määrab inimese juurde ühe kurjadest vaimudest, kes alatasa jälgib inimest ja paneb tähele kõik tema poolt toime pandud halvad teod, alates noorusest. Riugastega ahvatleb ta oma valvealust kuri- tegudele ja märgib üles kõik, mis on inimene halbá teinud. Kui saabub kannatuste aeg, kirjutab see põrgu vaim iga patu välja vastavasse lahtrisse, mistõttu ka õhuvaimud on kõikidest inimeste tehtud pattudest teadlikud. Ja näe, kui mõne inimese hing lahkub ihust ja asub teele oma looja juurde taevastesse asulatesse, siis tõkestavad puhastustule juures seisvad kurjad vaimud talle tee ja toovad esile kõik üleskirjutatud patud. Kui inimese hingel leitakse olevat rohkem pattusid kui häid tegusid, siis peavad teda põrgulised ajutiselt kinni ja sulgevad otsekui vanglasse, kus teda jumalikul loal piinavad, kuni hing saavutab piinadest lahtiostmise omaste poolt tema mälestuseks korraldatud kirikupalvuste ja armuandide teel.»

Nii satub hing võlavanglasse. Ent tema olukord ei ole siiski lootusetu: sellest vanglast võivad teda välja osta sugulased, kui nad annetavad kirikule mälestustalitus- teks ja annavad muid armuande.

Sellega võib lõpetada.

Selliseid arulagedaid ja lõppude lõpuks igavaid välja- mõeldisi on «Pühakute elulood», s. o. teise- ja kolmanda- järguliste jumalate elulood tulvil.

Ning kõik need nägemused, unenäod ja mõttetud imed peavad kinnitama niinimetatud kirikuisade samavõrra aru- lagedaid kirjutusi, kes esitavad võhiklike inimeste «sügav- mõttelise» ilmega viletsaid väljamõeldisi sellest, millest nad ise aga midagi ei tea.

Nüüdisajal hakkavad isegi religiooni kaitsjad aru saama, et kõik see on liialt rumal isegi mõningate jumala- kartlike vanakeste jaoks. Häbelikult teevad nad ette- paneku käsitada seda mõttetust «mitte jämedas, meelelises mõttes, vaid niivõrd kui see on võimalik kõige vaimsemas tähenduses». Mida see tähendab, sellest kirikutegelased ei räägi ega võigi seda öelda, ja kuigi nad nõuavad arusaamist «vaimses mõttes», toovad nad siiski jumalatele eri- lisi ohvreid surnute eest kolmandal, üheksandal, kahe- kümnendal ja neljakümnendal päeval ning saavad nende ohvrite toomise eest kõige «jämedamaid, meelelisi» hüvi- tusi: nii kulda kui hõbedat, leiba, mune ja võid.

Noil kaugetel aegadel, mil olid tekkinud ristiusu legen-

did; olid inimesed teistsugused, elasid erinevates, rohkem maakolkale sarnanevates tingimustes, ja mõtlesidki hoopis teisiti kui nüüd. Neil puudus teaduslik arusaamine neid ümbritsevast loodusest ja ühiskonnast, kus nad elasid. Neile näis, et kogu maailm on tihedasti inglite ja saatanatega asustatud, kusjuures saatanaid oli palju rohkem kui ingleid.

Iga tühisematki sündmust seletati saatana vahelesegamisega, nagu nüüdki veel mõnele vanadusest nõdrale ebausklikule külataadile seletub palju siin maailmas kodukäija viguritega.

Vanal ajal usuti, et mõned inimesed astuvat liitu paharettidega ja muutuvat nõidadeks, soolapuhujateks, võluriteks, kes on pörguliste võimuses; teised aga saavat ilmutuse headelt jumalatelt. Isegi pühakud ise uskusid oma pühadusse, nõiad aga uskusid oma paharetivõimusse. Kirikuteenrid, jutlustades imedest ja nägemustest, olid siis nii lihtsameelsed, et ka ise oma muistendeid uskusid. Samuti nagu teisi, pettis kirik mõnda aega ka iseennast. Oma olemasolu ja kõigi oma tulude eest võlgneb kirik tänu hirmule saatana ja tema maa-aluse riigi ees.

PÖRGULISTEST JA PÖRGULIKEST KIUSATUSTEST

I

Ääretu kurb on kõigi «paganate» (kristliku religiooni õpetuse järgi — mittekristlaste) saatus. Ihust lahkunud kristlik hing võib siiski pärast ränki katsumusi ja vaevarikast ühest pörguliste tollitõkkest teiseni rändamist paradiisi pääseda. Isegi sel juhul, kui mõnes tollipunktis pörgulised peale jäävad ja ta pörgusse ajavad, pole veel kaugeltki kõik kadunud. Ilmutanud end unes maa peal elavatele rikastele sugulastele, võib ta neile oma kannatustest jutustada. Kui need on korraldanud vastavad hingepalvused, teinud kirikule igavesteks eestpalveteks annetusi, võivad nad õnnetu hinge saatana käest välja osta.

Uskmatut ootab aga ees midagi muud. Õndsas eidekese Theodora hing lausub Gregoriusele: «Seda (katsumuste) teed lähevad ja sellised vintsutused saavad osaks ainult neile, kes on valgustatud ristiusu ja püha ristimisega.

Uskmatud paganad, saratseenid ja üldse kõik muu-usulised seda teed ei lähe. Kuigi nende keha veel elab, on nende hing juba surnud ja põrgusse maetud. Seepärast võtavad põrgulised kohe, kui surevad paganad, ilma katsumusteta nende hinged, mis nagu õigusega kuuluvad neile, ja viivad alla põrgu hauda.»

Põrguliste riigis on uskmatute hinged oma jumalate riiki jõudnud.

Ainult vähesed esimeste sajandite ja isegi hilisemate sajandite kristlased julgesid kindlalt väita, et paganlikud jumalad olevat tehtud kivist ja puust ega polevat elavad, vaid inimkäte loodud. Selle tõestamiseks purustasid nad nurjatute «paganate» ees nende jumalate raidkujusid.

Imelik on aga see, et ühelegi mittekristlasele pole tulnud pähe korrata sedasama eksperimenti nende kujutustega, mida kummardavad kristlased.

Kuid mis siin ikka! Kes ei teaks, et kui prantslased 1812. aastal vallutasid Moskva, käisid nad väga lugupidamatult ümber ikoonidega, ja kõikvõimsad õiguse jumalad olid võimetud kaitsma end teotamise eest.

Sama juhtus ka tatarlaste vallutusretke ajal muistsele Venemaale, mil, nagu kroonikud kirjutavad, pühakojad muudeti hobusetallideks. Ja veelgi enam: keegi osav varas riisunud Moskvast Kaasani Jumalaema ikooni, mida peetud imettegevaks, võtnud sellelt kõik kallihinnalised kaulistused, ja et jälgi peita, lõhkunud ikooni väikesteks tükikideks ning põletanud ära. «Imettegev» ikoon osutus aga lihtsaks värvitud lauaks.

Mul on küll piinlik, ning ehkki ma praegugi selle mälestuse juures punastan, pean siiski tunnistama, et kunagi lapsepõlves, kui olin umbes kümne aastane, panin üksi koju jäädes toime lapseliku ikooni teotamise. Mind ei tabanud taeva välg; maalitud lauatükk oli vagane, nagu oleks ta olnud kõige tavalisem pilt. Pärast seda katset lõpetasin peatselt igasuguse puusliku kummardamise, igasuguse usu jumalasse ja peltsebulisse, põrgulistesse ja inglitesse.

Mõnedes elulugudes siiski tunnistatakse, et jumalate raidkujud on ainult nende kujutused, mitte aga jumalad ise. Daria, tulevane ristiusu märter, kelle pööras uude usku äsja kristlaseks saanud Krüsantus, tol ajal aga veel naispreester paganausu jumala Ateena templis, ütles Krüsantusele:

«Kui *rumal rahvas* võiks austada jumalaid ilma nende raidkujudeta, siis ei tuleks neid valmistada ega üles seada. Neid valatakse ju kullast, hõbedast ja vasest ning tehakse marmorist ja puust, et inimesed, kes neid oma silmadega näevad, teaksid, keda nad peavad mõttes ette kujutama, austama ja kartma.»

See on sõnasõnalt ka praeguste kristlaste jutt ikoonide kohta, mida nad kummardavad.

Kuid kirik tunnistab mõned lauatükid nende peale maalitud kujutustega «imettegevateks ikoonideks». See tähendab, et need ei ole lihtsalt jumala kujutused, vaid need omavat erilist imepärast jõudu, mida ei oma teised, täpselt samasuguste kujutustega puust lauatükid.

Ning kristlased usuvad, nagu oleksid need tahvlid suutelised sooritama imetegusid; kui neile vääriline ohver tuua, siis võivad nad igasuguste soovide täitumisele kaasa aidata. See on täpselt samasugune vaade oma jumalatele, nagu heidavad seda tavaliselt kristlased ise ette niinimetatud paganatele.

Ateena templi naispreester, hilisem kristlik märter Daria, jutustab Krüsantusele: «Lihtsad, rumalad inimesed austavad ebajumalate raidkujusid, meie aga austame neid samu asju, millede *kujutused* on üles seatud.»

Tuleb avameelselt öelda, et mõned varajased kristlased vaatasid paganlikele ebajumalatele samuti, nagu vaatas neile Daria, kui ta ise paganausku oli. Kristlased ei eitanud, et peale paganausu jumalate kujutuste eksisteerivad ka jumalad ise. Ka ei eitanud nad, et need jumalad omavad suurt jõudu. Kristlased rääkisid ainult, et paganausu jumalate jõud olevat saatanlik, sest et nad ise olevat põrgulised või inglid, kes olid mässama hakanud ja jumala vastu üles tõusnud. Nad rääkisid veel sedagi, et see jõud olevat ristiusu jumala jõust väiksem.

Püha Jüri (Georgi, Georgius või Jegor) elulugu algab järgmiste sõnadega:

«Rooma keisririigi kõlvatu valitseja, jumalavallatu Diocletianus, oli valejumalate äge pooldaja ja kaitsja. Kõikidest jumalatest kõrgemaks pidas ta Apollot, kes oli tuntud tuleviku ennustajana, *sest et põrguline, kes elas tema hingetus puuslikus*, ennustas tulevikku; kuid need ennustused ei täitunud kunagi.»

«Kord esitas Diocletianus Apollole mingisuguse küsimuse. *Põrguline aga vastas talle: «Ma ei saa õigesti*

ennustada tulevikku, sest et mind takistavad vagad inimesed, mispärast valetavad ka kodades võlukolmjalad: vagad inimesed hävitavad meie jõu.»»

Muidugi on see ristiusu väljamõeldis ja küllaltki kohmakas väljamõeldis. Millise kaalutlusega hakkaks jumal Apollo tema austajale oma jõuetust tunnistama? Ja millise kaalutlusega hakkaks ta väitma, et tema enese ennustused on valed ja et ta vastased on vagad inimesed? Kas tõesti võis Apollo arvestada, et Diocletianus ka pärast seda teda veel austaks ja talle kui valelikule, ebaõiglasele ning jõuetule jumalale annetusi tooks?

Samas muinasjutulise Püha Jüri eluloos on toodud käesolev stseen: see on loodud ristiusu jumala eriliseks ülistamiseks. Püha Jüri, kes oli ta ustavuse tõttu ristiusule kannatanud juba suuri piinu, toodi templisse, kus olid tehtud kõik ettevalmistused paganlikuks ohvritoomiseks. «Pühak astus valejumala Apollo kuju juurde, sirutas käe tema poole ja küsis hingetult kujult nagu elusalt: «Kas tahad sa minult kui jumal ohvrit vastu võtta?»»

Nende sõnade juures tegi pühak ristimärgi. *Põrguline aga, kes elas valejumala kujus, hüüdis: «Ei ole mina jumal ega ole seda keegi, kes on minusarnane. Ainus jumal on see, keda sina tunnistad. Meie oleme ju taganejad inglite hulgast, kes teda on teeninud. Kadedast meelest võrgutame me inimesi.»*

Siis ütles pühak paharetile: «Kuidas julgete te elada siin, kui mina, tõelise jumala teener, siia tulin?»

«Pühaku nende sõnade juures tõusis valejumalatest kisa ja nutt. Siis kukkusid nad maha ja purunesid.»

Eluloo sõnad selle kohta, nagu oleks Georgius küsinud «hingetult» Apollolt «nagu elavalt», ei vasta tõele. Edasistest sõnadest selgub, et raidkujus (valejumalas) elas põrguline, nagu elab religioossete tõekspidamiste järgi hing kehas, ja et see põrguline muutis kuju «elavaks», võimeliseks liikuma ja rääkima nagu «hing», mis ristiusu tõekspidamiste järgi juhib keha.

Niisiis häbistas Jüri avalikult kõige imepärasemal viisil kujus elavat põrgulist.

Arusaamatul kombel ei avaldanud see «tõelise» usu ilmne tõendus paganatele vajalikku mõju. «Sedamaid söötsid preestrid ja paljud rahva hulgast maruvihaselt pühaku kallale, hakkasid teda peksma ja siduma ning

hüüdsid appi keisrit: «Tapa see nõid, oo keiser, tapa ta enne, kui ta meid hukka saadab.» »

Tähendab, Jürile olid paganlikud jumalad — põrgulised ja nende preestrid — võlurid ja nõiad. Paganausulistele aga oli Jüri ise võlur ja nõid.

Kumbki pool — nii kristlased kui paganad — ei eita teise poole jumalaid, kuid kumbki pool tunnistab tõeliseks ja headeks jumalateks üksnes oma jumalaid, vastaste jumalaid aga kurjadeks, saatanateks. Nagu väidab Jüri elulugu, olevat äsja jutustatud sündmus toimunud Roomas, imperaatori enese juuresolekul, meie ajaarvamise järgi IV sajandi algul, ja see erutanud kogu linna. Siiski ei meenuta rooma kirjanikud, kellede tööde kaudu me tunneme palju väikesigi sündmusi, sõnagagi nende templi täielikust hävimisest, mille olevat toime pannud Jüri imepärane jõud.

Kuid selline on juba kõikide religioossete legendide üldine saatus: imed, milledest need jutustavad, eksisteerivad ainult jutustajatele, ainult usklikele. Need, kes aga ei ole ristiusu kiriku päralt, ei märka tavaliselt neid imesid, olgu selleks kasvõi niisugune ebatavaline ja kohutav sündmus nagu näiteks hiiglasuure mao poolt kolmesajamehelise väesalga hävitamine, kes oli välja saadetud pühaku kinnivõtmiseks (püha märtri Eudokiose elulugu, «Pühakute elulood», seitsmes raamat).

Paganausu jumalaid tunnistasid ka kristlased, kuid nad pidasid neid põrgulisteks. Ka kolmesaja aasta eest olid need jumalad kristlastele põrgulisteks jäänud. Nii jutustatakse Jurjegeri Diodorose (või Demjani) eluloos (Esimene täiendus elulugude juurde) takistustest, mida teinud paharetid kiriku ehitamisel Jurjevi mäele:

«Endisel ajal oli siin paganausu kalmistu, siin ohverdati valejumalatele, ja see koht oli roojane. Kui alustati kiriku ehitamist, rappus mägi ja sellest oli kuulda hüüdeid. Puusepad kokkusid ja tahtsid töö pooleli jätta. Siis hakkas pühak palveid laulma, piserdas koha üle püha veega, ning paharetid jooksid kisa ja käruga Jurjevi järve, hiljem aga kadusid metsa.»

Sellele väga lähedane jutustus on Lüükiamaa ime tegija Nikolai elust.

Permi Stefan, kes viis ristiusku «permjaanide» hulka, peamiselt komide — sürjanite (XIV sajandil) hulka, tun-

nistas samuti paganlikke jumalaid. Ta oli kõnelnud überpööratavaile:

«Ainus ristiusu jumal on parem paljudest paganlikest, sest et need ei ole jumalad, vaid põrgulised, kes on taevast alla heidetud ja meelitavad rumalaid inimesi hingetutes valejumalates. Need ei aita inimesi, vaid vastupidi, tekitavad kahju ja püüavad alati kurja teha; nad on tigidad, halastamatud, vihased, täis kurjust ja vastikult kadedat meelt; nad oleksid valmis sedamaid hävitama inimsugu, kui neid ei köidaks ega ohjeldaks taevalik jõud.» («Elulood», aprill.)

Pahatihti läksid isegi kõrged kiriku aukandjad hirmu tundes võitlusse paharettidega, kelleks nad pidasid «paganlikke» jumalaid. Nii jutustatakse Aleksandria piiskopi Kirilli eluloos, kes elas V sajandil («Elulood», kümnes raamat), et Aleksandria lähedal asunud maakoht Mafunin, kus olnud ebajumala koda, see tähendab tempel või kabel, «mis oli deemonite eluasemeks».

«Kõik tundsid selle paiga ees koledat hirmu ning juba patriarh Theofil tahtis seda puhastada põrgulistest ja sisse õnnistada jumala teenimiseks. Ent teiste murede pärast ei jõudnud ta oma tahtmist täide saata. Püha Kirill, kes võttis vastu Theofili järel Aleksandria kantsli, otsustas täita oma onu ja eelkäija soovi ning palus usinasti jumalat, et see annaks talle taevast abi ja jõudu võidu saavutamiseks, et välja kihutada Mafuninist roojased vaimud.»

On huvitav, et Kirill, nagu Lüükiamaa püha Nikolaigi, sai piiskopikoha oma onult.

Ent võitluseks paganausu jumalate vastu ei piisanud Kirilli isiklikust jõust. Nägemuses ilmutanud talle issanda ingel ja käskinud tal viia Mafuninisse märtrite Kүүrose ja Johannese õilsad säilmed, et sealt põrguliste jõudu välja kihutada. Kirill viinudki pühakute säilmed Mafuninisse ja õnnistanud seal nende nimel kiriku sisse. «Ja roojased vaimud kihutati sealt kohe välja ja see paik muutus märtrite säilmete läbi terveksaamise allikaks.»

Sel teel tõrjuti «paganausu» jumalad kristlike jumalate poolt välja, ja koht, mis kunagi oli olnud paganausulistele püha, säilitas oma pühaduse ka kristlastele.

See on tavaliseks nähtuseks religioonide vahetumisel: religioossed keskused jäävad endisteks, nad on endiselt jumalate pealinnadeks, kuid kukutatud jumalad kuuluta-

takse kurjadeks, saatanateks, valejumalateks, nende triumfeerivad võitjad aga headeks, tõelisteks jumalateks.

Seega ei eita ristiusk «paganaisu» jumalate olemasolu, keda kujutatakse ebajumaladena. Sõda «paganluse» vastu on kristlike usumeeste meelest ristiusu jumalate võitluseks põrguliste, saatanate ja demonite vastu.

II

Ristiusuliste vagameeste poolt tagakiusatud ja teotatud paharetid püüavad neile muidugi kõigest väest kätte maksta ja neid endid ning nende hingekarja hukatusse viia.

Võiks kirjutada hiiglasuure raamatu või koguni mitu suurt raamatut kiusatustest, millesse on oma maise elu ajal sattunud ristiusu kiriku suured ja väikesed jumalad, keda hüütakse pühakuteks. Ent näivast mitmekülgsusest hoolimata on kõik legendid pühakute kiusatustest vägagi ühetaolised.

Õnnis inimene, kes on mures ja isegi kardab oma pühaduse pärast, mis on läbipääsuloaks paradiisi, pageb mõnikord ühiskonnast, «maailmast», pärast seda, kui on selle ühiskonna roiskuvate kihtide rikkusest, toredusest ja pattudesse langemisest küllastunud. Ja vaata, tema juurde tuleb paharet ning maalib pilte selle ühiskonna elust, üks aina selgem ja ahvatlevam kui teine. Ning mida ahastavamalt püüab vagamees lämmatada oma mälestusi tema poolt mahajäetud elust, seda ahvatlevamad on pildid, mida maalivad talle mälestused. Enesepäästja arvab, et kõike seda teeb saatan, kes tahab saada oma võimusesse juba peaaegu lõplikult pääsenud kristlikku hinge.

Kulda kui ainet, mille eest saab osta kõiki naudinguid, pakutakse sageli põrguliste poolt piiramatul hulgal. Ent enamik õndsaid inimesi saavad selle kiusatusega küllalt kiiresti ja edukalt hakkama.

Samuti häirib sageli mõte söökidest ja jookidest end päästa soovivaid inimesi, kelle kogu toit koosneb tükikestest kuivanud leivast, ja sedagi mitte iga päev, ning mets- taimedest. Kuid sellega ei ole saatanatel õnnestunud püüda ühtki õndsat hinge tõenäoliselt sellepärast, et «Pühakute elulood» jutustavad ainult pühaduse saavuta-

nud pääsenutest ega räägi midagi neist, keda pörgulised jõudsid ära võrgutada.

Võrgutav naine — see on tõeline oht ihusuretajatele. Kaasaegne inimene ei suuda kujutleda, kuidas võidi niipalju energiat raisata, et loomulikke vajadusi maha suruda. Vagamehed ei ole suutelised oma loomust muutma, mispärast annavad loomulikud vajadused end ikka rohkem tunda: palavikulistes unenägudes ja ilmsi sonimistes, püsivates mõtisklustes ühest ja sellest samast — ahvatlevast naisest, sadadest ja tuhandetest ahvatlevatest naistest ja nendega patustamise magususest. Pühamees püüab hoiduda naistega rääkimast, pöörab nendelt oma pilgu kõrvale. Need aga ahvatlevad teda veelgi rohkem. Ta jookseb kõrbe, hakkab erakuks (anahoreediks), koopaelanikuks, sambapühakuks.

Elavast naisest võib küll eemalduda, kuid ometi ei pääse tema kujutlusest unistustes, unenägudes, haiglates, palavikulises sonimises. Need viirastuslikud naised järgnevad vagamehele tema üksindusse. Temale tähendab see, otsekui jälitaksid teda pörgulised, kes võrgutavad teda, teevad temaga korduvalt oma tempe.

Peaaegu pääsenud inimene näeb ahastusega, et kättevõidetud paradiis temast siiski eemaldub, ja hakkab end kahekordse jõuga taltsutama — ta asub oma patust ihu kurnama. Paljude ööpäevade jooksul ei söö ega joo ta midagi, kardab magada, sest unes on ta pörguliste riugaste ees täiesti võimetu. Ööd-päevad veedab ta põlvili palvetades, mis ometigi ta mõtet ei haara. Ta paneb enesele ümber rasked raudahelad, heidab väsinuna paljale kivile ning valib kivi ka pealuseks. Kuid kõik on asjata! Mida enam nõrgeneb ihu, seda enam riknevad närvid unetusest, hirmust ja paastumisest, seda võimsamalt, ohjeldamatult töötab kujutus, seda vähem on jõudu sellele vastu panna. Läheneb saatana võidukäik!

«Pühakute elulood» jutustavad vagameestest, kellele oli lõppude lõpuks õnnestunud pääseda kiusatusest. Kuid arusaadavalt ei meenuta nad sõnagagi neid tuhandeid enesepäästjaid, kes «langesid» üle jõu käivas võitluses saatana vastu. Ja muuhulgas rääkisid kloostrite elu ning kõrgema vaimulikkonna kombes küllaltki selget keelt sellest, et «saatana võim» ei kohanud tavaliselt suurt vastupanu. Sellele alluti meeeldi, selle järele januneti.

Mitte pörgulised ei otsi munka, vaid munk ise tuleb nende juurde.

Pühi naise on üldse palju vähem kui pühi mehi. Teisiti ei saanudki olla niisuguses alandatud olukorras, mis oli omane naisele vanas ühiskonnas. Erakuid naiste hulgas oli väga vähe. Ja ka eraklikkus omas nende juures mõnikord erilist iseloomu. Nii näiteks jutustatakse kogu püha Antonina (kirik austab teda 1. märtsil) elust nõnda:

«Püha neitsi Antonina elas Süürias, enese poolt ehitatud telgis, *tema ema maja juures aias*. Ta valas lakkamatult pisaraid, sõi ainult veega niisutatud läätsi ning käis igal hommikul ja õhtul jumala templis palvetamas. Pealaest kuni põlvini oli ta kaetud looriga, et keegi ei näeks tema nägu. Ta suri rahus 450. ja 460. aasta vahel.» Tint on paharettidel — kirjutajatel — tõesti halb ning pattude ja patuste mõtiskluste üleskirjutused pesi pisarateohtra Antonina silmavesi maha.

Kiusavad mõtted piinasid Egiptuse Mariet (keda austatakse 1. aprillil) seitseteist aastat pärast seda, kui ta oli jätnud oma pöörase «hoora» (prostituudi) elu ja asunud kõrbesse. Maria räägib «kiusatusest», «oma mässavatest soovidest», «hooramise ihaldamisest», kuid ei pane neid pörguliste arvele.

Igal juhul, kui pühadele meestele oli tavaliseks asuda erakutena elama kõrbesse, siis ühe end päästa sooviva naise jaoks oli see üsna erandlikuks näiteks. Taolised naised ei kannatanud sellisel määral neid ahvatlevatest meestest unistades, nagu mehed piinlesid saatanate tõttu, kes ilmusid nende silme ette võrgutava naise kujul. Muide võis aga olla ka nii, et naised rohkem häbenesid sellest kõnelda. Vastupidiselt jätsid end päästvad mehed enestest maha niisuguseid hõõguvaid jutustusi nende poolt kannatatud kiusatustest, mis ilmselt kõnelevad ainult väliselt ja pooleldi ohjeldatud himurusest. Liiga selgesti, liialt meelsasti ja üksikasjaliselt räägivad nad neid paelunud võlust!

Enesepäästjatel meestel tuleb üle elada kaks peamist kiusatuste perioodi. Esimese pealetungi vagamehe vastu võtavad ette pörgulised tema noorusaastatel, mil ta värskena on lahti ütelnud maailmast ja (võib-olla) liiderlikust elust, eriti siis, kui ta on pärit ühiskonna kõrgematest kihidest. Siis on mälestused ja harjumused mahajäetud elust veel nii elavad ja tugevad! Palju aastaid kestnud võitluse

järel jätab häbistatud saatan enesepäästja hinge viimaks pikaks ajaks rahule. Seejärel süttivad tavaliselt juba laialdast kuulsust saavutanud ja arvukaid austajaid ning õpilasi enese ümber kogunud raukväetis või vanadusest peaaegu täiesti kiduraks jäänud erakus surmaeelse välgatusega taas juba täiesti vaibununa tundunud mõtted, kired ja ahvatlused. Siin võtab saatan ette viimase rünnaku, et sellist ahvatlevat saaki omandada, pahandada jumalat ja rebida tema kätest juba täiesti päästetud inimhing, sellega vähendades jumala ja suurendades omaenese väge.

Muidugi jutustavad «Pühakute elulood» üldiselt juhtumistest, millal saatan lüüa sai. Kuid nagu me näeme hiljem, toovad nad vahel harva ka teistsuguseid näiteid.

III

Ei oleks kuigi raske paljastada seda, mida sõjaväelises keeles nimetatakse põrguliste armee dispositiooniks, paigutuseks, ja selgitada välja nende pealetungi peamised suunad. Tavaliste inimeste, kirikuskäijate ümber logelemine ei paku põrgulistele sugugi huvi. Suurele enamikule koguduse liikmetest on niigi ette määratud «põrgu ohvriteks» saada; niikuinii ei pääse nad ilma jõupingutusteta mööda saatana salakavalatest võrgutustest, ise märkamata, siplevad nad tihti neis püünistes.

Valge vaimulikkonnaga pole nad samuti end eriti vaevanud: ei tasu käsi määrida. Hõbedaarmastus, liigsöömine, purjutamine, kadedus, ahnus jne. — kas on põrgulistel tarvis veel midagi lisada neile omadustele, mille poolest rahva vaadete kohaselt see seltskond välja paistis.

Samuti keeruline ei ole asi tavaliste munkadega. On küllalt, kui siia saata vaid väikesi saatanakesi. Naljatlava kergusega tulevad nad oma ülesandega toime ja, teinud siin läbi esialgse väljaõppe, valmistuvad tõsisemaks tööks.

Arhimandriidid, arhiereid, metropoliidid — siin on juba asi märksa huvitavam. On ju need ometi õigeusu sõjaväe ohvitserid, kindralid ja ülemjuhatajad. Seepärast piiravad paharetid eriti visalt kiriku pühamehi. Tervete parvedena kihisevad nad võrgutajate näol nende ülipühade ja ülipühitsetute ümber.

Palju põrgulisi pesitses sellistes kloostrites, nagu näiteks vana Kiievi-Koopa või Afoni klooster, kuhu asusid need, kes tahtsid vaimulikeks tegelasteks saada. Vanakurjale meeldis väga neid inimesi jumala võimu alt ära kiskuda ja omaenda võimule alistada. Kloostrites ja kloostrikongides oli nii palju põrgulisi, et mõned pääsnud — hilisemad päästjad — tundsid, nagu roomaksid kurivaimud neist üle nagu «väikesed inimesed», otsekui lutikad või kirbud.

Ning siin, neis kloostrikongides, toimuvad alatised võitlused vaprate kristlike sõjameeste ja saatanajõukude vahel, millised kord koti kullaga, kord kõige ahvatlevamate roogadega, kord esinevad alasti iludustena ja haaravad oma leegitsevasse sülelusse võitluses nõrgaks jäänud märtreid. Ja palju vahvaid kristlikke sõjamehi langes selles halastamatus võitluses, kuid nendest paljudest sadadest tuhandetest, kes sel viisil pääseda püüdsid, said mõnikümmend siiski pühakuteks.

Põrguliste armee kõige peamised ja valitumad jõud on suunatud nendessesamadesse kloostritesse ja kõrbetesse, kuhu on eemaldunud endid päästvad erakud. Iga koopaelniku, anahoreedi, sambapühaku lähedal keerutavad alati põrguliste hulgad, kellede eesotsas on nende ohvitserid ja kindralid, sageli aga ka peltsebul, vürst ja paharettide ülemjuhataja ise. Kõrbesse põrguliste ahvatluste eest pakku läinud vagamehed sattusid just seal paharettide pearünnaku alla.

Kogu oma elu elasid religioossed tegelased mitte kellegi heaks rohkem kui ainult iseenese heaks. Ja kogu nende elu kangelastegu seisis ainuüksi selles, et võidelda iseenesega — oma mõtetega, soovidega, loomulike vajadustega.

Siiski ei olnud mitte kõikidel religioossetel tegelastel elu ühevõrra täidetud omaenese isikuga, võitlusega oma isiklike ihade vastu, mis oli omandanud nende jaoks põrguliku jõu olemuse. Nii oli peamiselt soojadel maadel, kus erakud võisid elada täiesti tegevusetut elu, sest et seal oli külluslik loodus. Järelikult aga muretsesid austajad neile ilma nende eneste igasuguse tööta sellegi vähese, mis oli nende eksisteerimiseks vajalik. Ööd-päevad võisid nad põlvitada palves kokkupandud kätega, võisid elada ilma igasuguse riietuseta ja jalatsiteta, võisid täielikult anduda

tegevuseta, «süvenenult vaatlevale» elule, unistustele või enesearmastusele.

Enesearmastus ei ole nende juures sugugi haruldane nähtus. Nii näiteks algab jutustus Egiptuse Mariast sellega, mis mõtles püha Zossima enesest:

«Kas on maa peal munka, kes suudaks mind õpetada ja näidata niisugust paastu, mida ma veel ei ole läbi teinud? Kas leidub kõrbes inimest, kes mind ületaks?» Täpselt samuti jutustatakse Egiptuse Antonius Suure kohta:

«Kord tuli ta mõttele, et ei leidu teist munka, kes oleks nii täiuslik nagu tema, ei ole kedagi, kes oleks asunud enne teda elama kõrbesse ja valinud nii üksildase elu.» (Thebai Pauluse elulugu, «Pühakute elulood», jaanuar.) Ja vaatamata kristliku alandlikkuse käsule, ei tunnistanud sellel ega teisel juhul neid mõtteid patusteks.

Venemaal, Okaa keskjooksult kuni Valge mereni, oli palju erakuid, kes said hiljem arvukate kloostrite rajajateks. Karm loodus ja metsaavaruste inimtühjus ei lubanud siin erakutel anduda tegevusetusele, intuiitiivsele elule. Nad pidid ise raiuma maha metsa, neil tuli tahuda palke, ehitada onn, valmistada ja vedada puid, vett, juurida, põletada kände, külvata ja lõigata — muidu oleksid nad nälga surnud.

Omandanud kuulsuse ja saanud kloostrivendade ülemaks, hõlmasid teda võib-olla veelgi enam majanduslikud mured. Tarvis oli korda seada soolakeetmine, tõrva- ja tökatiajamine, sisse seada alatine side kaupmeestega, ette valmistada kaupade parvetamist.

Seejärel algasid kloostriülemal alalised tülid, et saada raha uue kiriku ehitamiseks, kloostri «meelehead» ja kingitud «inimesi» või «popse»; see tähendab, võtta ümberkaudsed vabad talupojad koos nende maaga kloostri omandiks. Samal ajal arendas klooster üha laiemalt kaubanduslikke ja liigkasuvõtmise operatsioone.

Veel enam tülinaid põhjustasid ümbritsevad talupojad: tundmata hirmu saatana ees, raiusid need kord metsa, mille klooster oli kuulutanud enese omanduseks, kord aga omastasid kloostri künnimaad.

Üldse vaatasid talupojad vaenulikult oma pühadele naabritele. Juhtus niigi, et nad pistsid pühadele isadele «punase kuke» räästasse või peksid puruks nende luidkonte.

Kloostriülematel ja kloostrivendadel ei olnud siin aega

ei pörguliste ega ka saatana jaoks, ning sellises olukorras nähtavasti ei tundud muret ka enese pärast. Kõik nende mõtted olid suunatud vaid sellistele lihtsatele ja selgetele asjadele, nagu näiteks: kuipalju tünne tōkatit, kuipalju puudasid soola ja mett saada, kuidas palgata puuseppi ja kiviraiujaid, et käsutada teotōle talupoegi, sisse nõuda ja tōsta obrokit, vōidelda omavoliliste metsaraiujatega, protsessida naabertalupoegadega ja mõisnikega. Mis jäi siin saatanal muud teha kui kõrvalt vaadata ja rõõmust käsi hōõruda?

Vahete-vahel ilmus muidugi ka nendesse põhjamaade kloostritesse vanapagan ja tegi oma tempe. Ent kui väheleidlik oli ta võrreldes oma lõunamaise vennaga ja kui tühised ja omamoodi selged ning lihtsad olid tema võrgutused: valada vett kalja vōi koduōlle hulka, panna mett käärima, rikkuda leivatainast, salaja ära peita vōi ära viia kirves. See polegi õigupoolest too hirmuäratav, ülbe ja tugev saatana, kes kiusas Antonius Suurt, Paastujat Jakobit vōi Afoni munki. See on olemuselt ainult tembutav ja oma tempudest hoolimata heasüdamlik pisuhänd.

Sageli on pörgulistest jutustajatel täiesti kindel eesmärk: hirmutada rōõvleid ja kohalikke talupoegi ning võtta neilt isu üksildaste elanike omandile kallale kipuda (Nil Stolobenski vōi Stolbenski (Sambapühak Taa-nieli) elulugu, «Pühakute elulood», Täiendus 1).

Ent pingeline majanduslik tegevus, kloostri pulbitseva ehitustōoga, laialdaste kaubanduslike ja liigkasuvōtmise käivetega mõisaks muutumine, lõid aluse selleks, et mungad muutusid päevavarasteks, täissōõnud logarditeks. Mōõdus mõnikümmend aastat asutaja surmast, ja klooster sai suurimaks liigkasuvōtmise, kaubandus- ja tōõstuslikuks ettevōtteks rikaste ja purjus munkadega, külalislahke nupuka kloostriōlemaga ning mõnede eneseharijatega, kelle elu peamiseks sisuks oli püsiv vōitlus pörgulistega, kes kloostrit igast küljest piirasid ja igas kloostrikongi nurgas pesitsesid.

IV

Asjatult ei nimetata pörgulist kavalaks. Harva tikub ta avalikult kallale. Ta vōib võtta enesele vaga inimese vālimuse ja õndsas märkamatul igavese hukkumise kuristikku meelitada.

Põrguliste amet on seotud paljude ohtudega. Ta võib vagamehe hukka saata, ent ka õnnis inimene võib talle palju ebameeldivusi põhjustada, võib ta isegi viletsaks teenriks ja orjaks muuta. Nii õiendas arveid kurjade vaimeudega näiteks märter Konon. Tema elulugu jutustab sellest järgmist («Pühakute elulood», seitsmes raamat):

«Konon elas oma majas vaga elu ja nägi palju kurje vaime, kes tahtsid talle kallale kippuda. Kõik põrgulised, kes elasid sellel saarel ja kes olid välja aetud inimestest ning valejumalate kodadest, olid kätte võtnud sõjariistad püha mehe vastu. Kui Konon põrgulisi nägi, sidus ta nad Jeesuse nimega nii kinni, et kurjad vaime ei saanud liigutada. Siis hakkasid põrgulised Kononit paluma, et ta neid põrguhauda ei saadaks, vaid käseks neil teha, mis talle iganes meele järgi on. Püha mees keelas neil inimestele kurja teha ja saatis nad igasugustele töödele: ühtedel käskis kaevata aias maad ja kitkuda umbrohtu, ohakaid, nõgeseid; teistel üles künda nurmi ja need täis külvata, kolmandal valvata põldusid; kellel hoida karja ja kaitsta seda kiskjate loomade eest, kellel lõhkuda puud ja kanda vett ning teha igasuguseid koduseid töid.»

Tähendab, *põrgulised* tegid Kononile kõik, mida tegid iseene jaoks erakmungad Põhja-Venes. Võib-olla avaldus selles orjapidajate põlgus töö kui eranditult orjade tegevuse vastu: töö ei ole sünnis õndsale, see on kohane vaid põrgulistele ja orjadele. Ning nagu seda väidet kinnitades, jätkavad «Pühakute elulood»:

«*Põrgulised* teenisid vaga Kononit *nagu orjad ja vangid* nii kaua, kuni ta seda tahtis; nad tegid hoolega kõiki tema poolt antud töid, sest nad olid võitmatult jumaliku jõuga seotud, nad olid jumalale meelepärase mehe poolt orjaks tehtud.»

Nad olid tublid töötajad ja pealegi veel ustavad vahikoerad. Kononile tulid kallale röövlid, «nad lootsid leida tema juurest rikkalikku saaki, sest Konon oli kuulus üle kogu selle maa». Röövlid sidusid Kononi kinni ja nõudsid, et ta näitaks neile kätte peidetud kulla, ning hakkasid juba teda piinama.

Kuid pühale mehele tuli appi saatanlik jõud. «Äkki tulid välja püha mehe põrgulistest sulased, võtsid röövlid kinni ning nuhtlesid neid armu heitmata.» Harjunud patuseid põrgutulega mõjutama, jäid nad ka siin enesele truuks. Tõsi, vagamehe poolt taltsutatuna ei saanud nad küll enam

enestest tuld välja pursata: nad pidid appi võtma tavalised inimeste abinõud. Nad «tegid tule ahju ja hakkasid röövleid kõrvetama, püha mehe aga tegid nad köidikutest lahti». Aga «püha mees heitis röövlitele armu, ta keelas põrgulisi, ja need ei piinanud enam röövleid, kes olid veel vaevalt elus».

Tähendab, halastaja pühamees ei kiirustanud eriti, et peatada saatamate omakohut röövlite üle. Ta viivitas niivõrd, et ainult «pühaku palvete tõttu tulid röövliid jälle meelemärgusele.» Pärast seda «laskis õnnis mees neil rahus minna ja käskis neil röövimine järele jätta». Ja me võime uskuda, et nad seda käsku kahtlemata pühalt täitsid, sest et nad pääsesid põrguliste käppade vahelt ainult poolvigastena ja santidena.

Põrguliste püüdlikkus ulatus veelgi kaugemale. Nad «kaitsesid isegi tema nime au. Kui mõni uskmatust isaurialastest (kelle hulgas Konon elas; ta oli pärit Isauriast) söandas Kononi kohta halba öelda, tormasid põrgulised nähtamatutena laimajatele sedamaid kallale ja peksid neid nii, et Kononi nimi muutus austuse ning hirmu objektiks. Kord hakkasid kaks ebajumalate kummardajat Kononit taga rääkima ja teda rumalate sõnadega teotama. Jalamaid tormasid põrgulised neile kallale, peksid teotajaid, vedasid neid juukseidpidi mööda teed ning heitsid laimajad pühamehe jalgade ette maha. Pärast seda oli kõigi uskmatute hirm Kononi ees nii suur, et nad ei julgenud pühak Kononist midagi laimavat isegi mõelda».

Kõige tõenäolisemalt mõtlesid temast eriti hästi need kaks ebajumalakummardajat, keda põrgulised olid peksnud ja juukseidpidi vedanud.

Tavaliselt on usklিকে kujutlused põrgulistest sellised, nagu teeniksid need ainult nõidasid ja nõiamoore. Tavalistes tingimustes oleksid kristlased isegi Kononi nõiaaks tunnistanud. Antud juhul aga käsivad «Pühakute elulood» kristlastel vaadata põrgulistele kui püha Kononi abilistele.

Kordagi ei meenutata eluloos, nagu oleks pühak oma armulisusest keelanud ustavatel põrgulistel rusikatega arveid õiendada. Vastupidi, nende tempude kordumine isegi tõendab, et sulased tegid just seda, mida neilt nõuti. Samasugusel viisil valvasid paharetid ka väga mehe õunu. «Kord tungis keegi inimene Kononi aeda ja tahtis õunu varastada. Ent nähtamatud sulased võtsid ta kinni, peksid ja viisid koos eesli ning õunakotiga pühaku juurde.

Pühak manitses teda, käskis varastamise maha jätta ja laskis tal rahus minna», ning muidugi nähtamatute hoo-
pide nähtavate jälgedega.

Pühaku käsul püüdsid pörgulised samuti nähtamatult kinni hundi, kes oli viinud ära lapse; nad rebisid maimu-
kese metslooma lõugade vahelt ja tõid pühaku ette.

Kuid lõppude lõpuks sündis kogu sellest kuradiloost suur häda. Konon oli muutnud pörgulised oma orjadeks ja vangideks, kuid kahjuks kaugeltki mitte kõiki neid. Mõned vabaks jäänutest «hakkasid saatma selle maa elanikkudele igasuguseid haigusi, kõige rohkem aga rōu-
geid». Näete, kuidas seletavad «Pühakute elulood» haiguste tekkimist.

«Pühak nägi ära pörguliste riukaid, palus jumalat, ja sai sedamaid võimu ka nende kurjade vaimude üle. Ta kogus kõik pörgulised kokku, kihutas ühed kõrbesse, teis-
sed pörgupõhja.» (Nagu teada, oli jumal heitnud lange-
nud inglid samuti «pörgupõhja». Mis see «pörgupõhi» on ja kus ta asub, sellest ei ole kuskil räägitud.) «Aga kol-
mandad pörgulised sidus Konon kinni (tõsi, mitte kõi-
tega, vaid jällegi sõnaga), pani nad kolmekümnesse tinu-
tatud potti, pitseeris need ristimärgiga kinni ja kaevas oma maja alla maa sisse.»

Asi algas hästi — maakoht oli pörgulistest lõplikult puhastatud. Ent, nagu hiljem selgus, oli see ainult algus, mitte aga lõpp.

On teadmata, kui palju aastaid pidid kinnititutud ja ristimärgiga pitseeritud paharetid piinlema. Kogu oma jõust hoolimata ei suutnud nad potte purustada; ristimärk oli nad jõuetuks teinud.

Kuid paganate poolt ära vaevatud Konon suri. Seekord pörgulised teda millegipärast ei kaitsnud. Usklikud otsus-
tasid muuta Kononi maja kirikuks. Nad hakkasid vunda-
mendi jaoks auku kaevama, ja leidsid maa seest kolm-
kümme potti neisse vangi pandud paharettidega. Usk-
likud arvasid, et neis on kuld või hõbe, rōõmustasid väga ja purustasid endi hukatuseks ühe anuma.

«Sedamaid tulid sealt paharetid tiheda ja haisva suit-
suna välja, muutsid ilma pimedaks ja tekitasid koleda tormi. Kõik inimesed kokkusid, ühed langesid hirmust maha, teised aga jooksid ära. Paharetid lendasid õhus, tegid suurt müra ja hüüdsid üksteist nimepidi. Kõik elanikud kokkusid nii koledasti ära, et keegi ei julgenud

pärast päikese loojumist oma majast välja minna, sest et öösel liikus ringi palju tontlikke peletisi, kes hirmutasid inimesi ning loomi.»

«Pühakute elulood» jätkavad, et kõik see «oli jumala poolt lubatud ajutiseks karistuseks hõbedat armastavatele inimestele, kes lootsid anumatest rikkust leida.» Jutustus lõpebki täiesti rahustavalt: «Püha Kononi palvete läbi kihutati põrgulikud viirastused minema. Ülejäänud kakskümmend üheksa anumat maeti koos neisse pandud põrgulistega püha Kononi kiriku alla.»

Püüdke siinjuures siiski säilitada rahu! Käesoleval ajal ei ole seda kirikut isegi mälestustes enam. Kui aga äkki lõhutakse kogemata mingisugustel kaevamistöodel, näiteks raudtee ehitamisel või maagi kaevandamisel, kõik kakskümmend üheksa potti! Judinad jooksevad üle keha, kui mõelda, mida võivad korda saata paharetid, kes on viibinud vanades anumates vangis peaaegu kaks tuhat aastat ja sellest tigidaks aetud!

Ja see kõik ei ole vanaema muinasjutt, mingi vanaeidelik väljamõeldis: seda jutustatakse tõsise ilmega «Pühakute elulugude» sinodi väljaandes, mis ei ole trükitud poole tuhande aasta eest, vaid 1906. aastal (seitsmes raamat).

V

Aeg-ajalt lasevad põrgulised käiku hämmastavalt kavalaid võrgutamiseviise. Önnis inimene ei ole milleski süüdi, ei hingelt ega ihult, ei kavatsustelt ega tegudelt. Põrgulised aga korraldavad salaja asja nõnda, et kogu ahvatletava karja ees paljastub karjase patusus, muidugi näiline, sest et karjane ei või ju patustada.

Nii oli näiteks püha Vassiliusega, Rjazani piiskopiga, kes oli elanud kuussada aastat tagasi (tema mälestust pühitsetakse 12. aprillil). Tema elulugu näitab, et ta noorpõlve kohta puuduvad igasugused teated. Tundmatu on ka tema päritolu ja kasvatus, ei ole andmeid tema «karjasevaevade ja mured» kohta, kuid tuleb muidugi arvata, et olid temalgi omad vaevad ja mured: kuidas muidu oleks kirik ta pühakuks tunnistanud? Õigupoolest algabki tema elulugu jutustusega kiusatustest.

Ja ka pärast seda, kui need kiusatused olid sundinud Vassiliust lahkuma Muromist, kus ta esialgu oli olnud

piiskopiks, et elama asuda Rjazanisse, ei ole Vassiliuse elust midagi teada. Eluloos kirjutatakse lihtsalt: «*Võib arvata, et tal oli ka siin palju muresid, et ta pidi taluma viletsust ja kurvastusi.*» Tõenäoliselt oligi see oletus, mis on täiesti loomulik iga piiskopi suhtes, aluseks, et teda pühakuks kuulutada ja kolmsada aastat pärast tema surma üles otsida ja päevavalgele tuua tema säilmed.

Igal juhul annavad «Pühakute elulood» (teine täien- dus) edasi ainult ühe usaldusväärse teate Vassiliuse kan- gelastegudest, ning see teade on just jutustus kiusatus- test.

«Inimese pääsemise vaenlane,» öeldakse Vassiliuse eluloos, «kristlike hingede põline hukutaja, hakkas pühale mehele kõigiti kahju tekitama. Tahtes näidata teda eksi- jana, võttis saatan neiu kuju ja ilmus rahva ees püha mehe kongi aknale, mõnikord aga tuli sellisel kujul piis- kopi pühamajast välja. Rahvas ja bojaarid nägid seda sagedamini kui üks kord, ja nad süüdistasid õndsat meest porduelus ning otsustasid hiljem teda ise karistada, ära ootamata kõrgemat kiriklikku kohut.»

Tähendab, kirikliku kohtu vastu ei olnud neil usaldust: nad arvasid, et hoolimata kõige kaheldamatumatest asja- oludest, tunnistab kirikukohus piiskop Vassiliuse õiglast elu elavaks inimeseks, nagu hiljem kiriku otsusega ta pühakuks tunnistati.

Niisiis, «ühel päeval tulid nad vastu õhtut kokku, läk- sid oma piiskopi pühakoja (elamu) juurde, ja vaata, suure rahvahulga ees jooksis neiu püha Vassiliuse kongi treppi mööda üles ja hoidis oma käes saapaid».

Kaasaegses patuses keeles nimetatakse seda «teolt tabamiseks», «tabamiseks kuriteo paigal», pealegi arvu- kate tunnistajate juuresolekul — «rahva ja bojaaride juuresolekul».

Ja mitte ainult kaasaegses, vaid ka tolleaegses patuste inimeste keeles nimetati seda patuks. «Vihane rahvas hüü- dis valjusti: «Oo piiskop! Kes on lubanud sul lasta neiu oma pühakotta, oma asemele.» »

Püha Vassilius aga ütles rahvale: «Selles patus olen ma ilmsüütu.» Kuuldes seda, kisendas rahvas veelgi val- jemini: «Sa valetad, piiskop, sest et kõik nägid neiu, kes jooksis sinu juurde.» Õnnis mees nägi mässu; ta kuu- lis kokku tulnud rahva kära; temani kandusid ähvardused: «Tapame ta selle eest.»

Lugu võttis saatana-neiu pärast kõige tõsisema, lausa rübala pöörde. Siis hakkas piiskop oma süüdistajaid paluma: «Andke mulle natuke aega — ainult kella kolmeni hommikul.»

Rahvas võttis kuulda oma käskija palveid ja läks koju. Piiskop aga pidas pärast seda kogu öö palveid, liturgiaid ja lühikesi jumalateenistusi Muromi paljudes pühakodades. Siis võttis ta jumalaema kuju ja läks Okaale, et patusest linnast lahkuda.

Lähemal vaatlemisel selgub, et piiskoppi ei taheta tappa, vaid ainult Muromist välja kihutada. «Rahvas ja tähtsad mehed tahtsid linnast välja ajada käskija, kes oli nende arvates kõlvatu; talle pakuti laeva, et ta sõidaks, kuhu tahab.»

«Aga,» jätkab elulugu, «pühal mehel polnud tarvis teda laimanud koguduse abi... Ta võttis eneselt mantli, laotas selle vee peale laiali, võttis püha ikooni käte ja astus mantlile. Ja sedamaid hõljus püha Vassilius kiiresti vastu jõge üles. Seda imet nähes hüüdsid muromlased, vanakes-test kuni väikesteni, pisaraid valades talle järele: «Oo, püha käskija Vassilius! Anna andeks meile, oma patustele orjadele, kes on süüdi sinu ees. Kelle hooleks jäta sa nüüd meid, vaeslapsi? Ära unusta meid, oma orje.»»

«Kuid püha mees oli juba kaugel: silmapilkselt oli ta muromi rahva silmist Okaa jõge mööda üles kadunud.» Kuue tunni pärast oli ta juba Rjazani all, kakssada kilomeetrit Muromist eemal. Ja kuigi tollal ei olnud ei telefoni ega telegraafi, said rjazanlased mingil teel õigeaegselt teada, millal Vassilius oma mantlil nende juurde saabub. «Suure austusega,» jutustab elulugu, «võeti püha Vassilius Rjazanis vastu: vürst ise, kõik linna hingekarjased, läksid ristikäiguga talle vastu.»

Patuseid muromlasi karistati sel teel, et nad, nagu kinnitab Vassiliuse elulugu, said alandava hüüdnime «püha mehe ärakihutajad»; nende poolt ära aetud püha Vassiliust aga autasustati sellega, et temast sai Rjazani piiskop, ning sellest ajast alates läks piiskopi troon Muromist üle Rjazani.

Sellega leidis läbini ilmalik võitlus Muromi ja Rjazani vahel kirikliku lahenduse.

Poliitilistel põhjustel asusid rjazanlased Vassiliuse poolele ning *lõid legendi* oma esimese piiskopi pühadusest ja tema imepärasest tulekust Rjazanisse.

Kaitstes oma poliitilist iseseisvust, lõi muistse Venemaa iga suurem keskus enesele oma pühakud, fabritseeris legende nende kangelastegudest ja nii eluajal kui ka pärast surma sooritatud imedest.

Need kohalikud ristiusu jumalad, üksikute linnade ja väikeriikide kaitsjad, on väga sarnased paganlikele jumalatele.

Eriti palju selliseid jumalaid seadis üles Novgorod. Võideldes esialgu Kiievi-Venemaaga, hiljem Vladimir-Suzdaliga ning lõpuks Moskvaga, püüdis Novgorod mitte alla jääda oma konkurentidele pühakute arvu poolest, püüdis neile vastu seada küllaldaselt mõjuka taevase sõjavee.

Peaaegu kõik Novgorodi piiskopid ja peapiiskopid on pühakud, peaaegu kõik nad tegid oma eluajal ja pärast surmaga imetegusid ning peaaegu kõik nad jätsid järele pühad säilmed. Kuid peaaegu kõik pühakud said ka väga suurte kiusatuste osalisteks! Mõningatega, näiteks peapiiskop Joanniga (tema mälestust austatakse 7. septembril), toimusid sellised sündmused nagu Rjazani Vassiliusega. Novgorodlastele näis, et peapiiskop Joann ei hoidunud võrgutustest ja elas üldse väga lõbusalt. Ning edasi läks temaga kõik täpp-täpilt samuti nagu Vassiliusega. Erinevus on vaid selles, et teda kandis vastuvoolu parv ja mitte mantel.

Siin on ilmselt kas Joanni elulugu maha kirjutatud Vassiliuse eluloost või vastupidi, Vassiliuse elulugu Joanni eluloost. Võib-olla ei tahtnud novgorodlased rjazanlaste ees häbisse jääda: vaadake, ka meil on imetegija, ja ta pole teie omast viletsam!

Püha Niketas oli seitsmesaja aasta eest Novgorodi piiskop. Tema elulugu («Pühakute elulood», viies raamat. Teine täiendus) näitab, kuivõrd raske on vahet teha vagmahe ja saatana poolt äravõrgutatud inimese vahel ja kui kerge on pidada põrgulist eksikombel ingliks või isegi jumalaks eneseks.

Niketas alustas oma kangelastegusid Kiievi-Koopa kloostriis. Ta palus kloostriülemalt õnnistust üksinduses elamiseks, erakmungskaks saamiseks, aga talle vastati: «Mu poeg, sinu nooruse juures ei tule sulle *jõude istumine* kasuks.» Kloostriülem tõi talle näiteid erakutest, keda kurjad vaimud olid ära võrgutanud. Kuid Niketas ei võtnud seda kuulda, sulges ennast koopasse, pani sissekäigu

hoolega kinni, palvetas kogu aja ega lahkunud kordagi oma varjupaigast.

Kiusatused aga algasid sellest, et kord «palveid lauldes kuulis Niketas häält; see palvetas temaga koos ning vaga mees tundis ärarääkimata head lõhna. Üksikule mungale meeldis see ja ta mõtles: «Kui see ei oleks ingel, siis ei palvetaks ta koos minuga ega oleks siin ka sellist püha vaimu lehka.»

Niketas hakkas veelgi härdamalt palvetama ja hüüdis: «Issand, ilmuta ennast mulle, et ma saaksin sind näha.» Ja siis kuulis ta häält: «Ma ei ilmuta ennast sulle, et sa juba noores eas uhkeks ei läheks ega hukatuse sisse langetaks.» Pisarsilmil palus munk edasi: «Iialgi, issand, ei lase ma ennast hukatuse sisse kiskuda! Kloostriülem õpetas mulle, et ma ei võtaks kuulda kurjade vaimude kiusamist, aga ma teen kõik, mis käsid sina.» »

Jutustusest ei nähtu, kes oli palvetavale Niketasele kaasa laulnud, see tähendab, oli korranud tema järel palvesõnu, kes oli levitanud head lõhna ja temaga kõnelnud. Kas võis saatan osa võtta sellistest hingepäästvatest tehingutest? Kahtlane! Aga kui see oli jumal või tema ingel, siis peab tunnistama, et nad olid valmistanud püünie, millesse põrguline võis Niketase väga kergesti püüda. Kui väljenduda tänapäeva keeles, siis langes Niketas kõige koletuma, kõige alatuma, tõeliselt saatanliku provokatsiooni ohvriks.

Elulugu jätkab: «Saanud tema üle võimust, ütles hingi hukutav madu: «Lihane inimene ei saa mind näha. See pärast tahan ma saata oma ingli, et ta oleks sinuga; aga sina tee tema tahtmist.» »

Võltsing pandi toime kui mitte jumala kaastegevusel, siis vähemalt tema ääretult tuima pealtvaatamise tõttu nii osavasti, et ükski õnnis inimene poleks suutnud sellest välja nuhkida vanakurja hukutavat mängu. Samas vaimus arenes asi ka edasi.

«Sedamaid seisis Niketase ees põrguvaim ingli näol. Niketas langes põrmu ja kummardas talle nagu inglile.»

Muutub ühiskond, muutuvad inimesed, koos sellega muutuvad aga ka neid võrgutavad põrgulised. Ja isegi ühel ja samal ajal eksisteerivad erinevate ühiskondlike seisunditega inimestel erinevad põrgulised. Noort soldatinaist ahvatlesid nad abielu rikkuma, ametnikku riiki varastama ja altkäemaksu võtma, sissesõiduhoovi

omanikku rikast öömajalist tapma, rasvunud munka liigselt sööma, purjutama ja kõlvatusi tegema, usuvägilast meeletult prassima. Ja mõistagi omistab igaüks neist ahvatlevate mõtete tekkimise süü pörgulistele.

Ehkki Niketas suri XIII sajandi algul, kujunesid legendid tema kohta lõplikult välja XVI sajandil, osaliselt võibolla ka XV sajandi teisel poolel. Venemaa lülitus tol ajal aktiivselt maailmakaubandusse. Siit kulgesid läbi peamised kaubateed Lääne-Euroopast rikastesse Idamaadesse: Pärsiasse, Turkestani, Kaukaasiasse, isegi Indiasse ja Hiinasse. Kohasemad teed olid sel ajal lääne-eurooplastele türklaste poolt kinni pandud.

Kogu Venemaa majanduselu hakkas uut moodi ümber korralduma. Mõisnikud taotlesid üha suuremal hulgal saadusi, mida võiks vahetada Idast saadavate ahvatlevate luksusesemete — siidkangaste, brokaadi, veini, vääriskivide, vürtside — vastu; selleks orjastasid ja koorisid nad talupoegi veelgi enam. Väike-käsitöölised ei saanud enam oma tooteid ilma kokkuostjate abita turustada ning pidid alluma viimastele, kes aina laiendasid oma tegevust. Väike- ja keskmise jõukusega kaupmehed, kes tegelesid sise-Venemaal, langesid omakorda majanduslikku sõltuvusse suurkaupmeestest, kelle kaudu toimus hulgikaubandus välismaaga.

Endised majanduslikud tugisambad purunesid. Ja need kihid, kes selle purunemise läbi kõige enam kannatasid, vihkasid hinge põhjast «pattudesse uppunud» Läänt, kes oli ära kaotanud isaisade kombed; nad põlgasid kõike, mis oli pärit sealt.

Kaubandussidemete ja -tegevuse laienemine nõudis teadmiste, hariduse avardamist. Lõppude lõpuks puudutasid muudatused ka religiooni. Tuli rahvale selgemini selgitama hakata, mida kujutavad endast usuõpetuse alused. XV sajandi teisel poolel tõlgiti esmakordselt slaavi keelde ja koguti kokku need raamatud, mida nimetatakse piiblikis. Paljudele Venemaa kõrgematele vaimulikele avanes esmakordselt võimalus tundma õppida Vana Testamendi raamatuid.

Juba üksnes see oli uuenduseks, mis kutsus esile umbusklikku suhtumist. Kõigele lisaks tekkis samal ajal veel sekt, kes tunnistas ainult Vana Testamendi raamatuid.

Legendid piiskop Niketasest ajasid aga kõik segi: nagu me kohe näeme, kandsid need niisugused mõtted,

mis võisid eksisteerida alles XVI sajandil või igal juhul mitte enne XV sajandi lõppu, tagasi XIII sajandi algusse. XV—XVI sajandil tekkinud legendile on antud niisugune tendents, et see peab häbistama sektante kui saatana teenreid ja halvustama raamatute, isegi Vana Testamendi pühade raamatute lugemist kui põrgu teenimist!

Pöördume tagasi «Pühakute elulugude» legendi juurde. Niketas langes põrmu ja kummardas põrgulisele, kes oli ilmunud tema ette ingli kujul. Ja põrgu vaim ütles talle: «Ära enam palveta, vaid loe raamatuid. Ainult sel teel saad sa vestelda jumalaga ja anda tarvilikku õpetust neile, kes sinu juurde tulevad; aga mina palun alati sinu päästmise eest seda, kes kõik on loonud.»

Põrguline ilmus ingli kujul ja lubas paluda seda, kes kõik on loonud! Kas mitte tema ei laulnudki koos Niketasega palvet, ja kas mitte tema ei kõnelnud ennem Niketasega? Tõepoolest, saatanlik provokatsioon! Selle kõrval jäävad varju isegi niisugused provokaatorid, nagu seda olid Azef, Herngross, Žutšenko ja Roman Malinovski.

Legend jätkab:

«Üksildane munk uskus neid sõnu ega palvetanud enam; ta hakkas usinasti raamatuid lugema. Seejuures nägi ta kogu aja põrguvaimu tema eest palvetamas ja rõõmustas, sest et ta uskus, et see on ingel, kes tema eest palvetab.» Ilmselt uskus ta seda sellepärast, et põrguline oli võtnud ingli kuju ja palvetas nagu õigeusklikud kristlased kunagi.

Ja millegipärast ei teinud jumal lõppu sellele saatanlikule pettusele! Millegipärast oli talle vajalik anda Niketas ohvriks sellisele katsumusele, millele võib-olla ei suudaks vastu panna ka ingel ise.

«Niketas,» jätkab elulugu, «hakkas ennustama, ja kõik tema ettekuulutused läksid täide... Ning alati siis, kui üksildase munga juurde tulid need inimesed, kes tahtsid lohutamist saada, teatas talle põrguline, keda ta ingli pähe austas, kõike seda, mis nende õnnetutega oli juhtunud.»

Kui palju on kõikides kloostrites olnud vagamehi, erakmunki, ettekuulutajaid! Ja nad ise ning nende külastajad on pidanud nende ettenägemise-talenti püha vaimu anniks. Aga nüüd tuleb välja, et see oli hoopis saatana temp.

Elulugu avaldab hämmastamapaneva juhtumi Niketase prohvetlikkusest. Kord teatanud ta vürst Izjaslavile:

«Täna tapeti vürst Gleb Svjatoslavovitš; saada kiiresti oma poeg Svjatopolk vabaks saanud valitseja kohale.» Ja kõik toimuski nii, nagu oli ütelnud Niketas, kes viibis sündmuskohast sadu kilomeetreid eemal, peaaegu läbi-pääsmatute rabade ja metsade taga.

«Pühakute elulugude» autorid hakkasid ise tundma, et Niketas ei sarnane põrmugi saatana teenriga, vaid pigem sadade pühakutega, kellest on jutustatud nende väga suurte, väga paksude ja üldiselt väga arulagedate «Pühakute elulugude» neljateistkümnes köites. Elulugude nüüdisaegsed koostajad on mõistnud nende lugude seotust ning püüdnud sellest välja rabelda; nad on teinud omalt poolt järgmise juurdekirjutuse:

«Tõeliselt põrguvaim muidugi tulevikku ette ei tea, ja ta ennustab seda, mida ta ise teeb, õpetades näiteks kurje inimesi tapma või varastama.»

Haruldaselt veenev selgitus! Täpselt samuti võib ju ka öelda: «Inglid ja jumal ise tulevikku ette ei tea, ja nad ennustavad seda, mida nad ise teevad, lastes näiteks kurjadel inimestel tappa või ahvatleda inimest, või hukutada tema hinge, või õpetada häid inimesi tegema häid tegusid.»

Milles siis avaldus sellisel juhul põrguliste võim Niketase üle ja kuidas paljastati saatana salasepitsused? «Pühakute elulood» räägivad:

«Kuid siis hakkasid koopakloostri mungad tähele panema, et keegi neist ei saanud ennast võrrelda Niketasega Vana Testamendi raamatute tundmises; kõiki Moosese raamatuid, Kohtumõistjate ja Kuningate raamatuid teadis ta peast, kõiki prohveteid õiges järjekorras. Üldse tundis ta väga hästi kõiki vanu pühasid raamatuid, aga püha evangeeliumi ja apostlite raamatuid, mis on meile antud jumala armust meie päästmiseks ja tema headuse kinnitamiseks, ei tahtnud ta kunagi näha ega kuuldagi, rääkimata nende lugemisest. Ta ei tahtnud Uuest Testamendist kellegagi isegi vestelda. *Nüüd saigi kõigile selgeks, et munk Niketas on ära võrgutatud inimsoo vaenlase poolt.*»

XV ja XVI sajandi sektandid (ketserid) Venemaal pöördusid tõepoolest suure armastusega niinimetatud Vana Testamendi, piibli kristluse-eelsete teoste poole. Kristlikud Uue Testamendi raamatud, eriti «Evangeelium», tõmbasid neid vähem. Need raamatud olid tekki-

nud laostuva Rooma ühiskonnas. Neis on palju orjalikku alandust, kerjuslikku alistumist. Neis andis tunda lootusetult ükskõikne suhtumine kõlvatu tegelikkuse, rõhumise vastu, puudusid üleskutsed võitlusele rõhujate vastu.

Mõnedes Vana Testamendi raamatutes aga, vastupidi, säilivad veel segased mälestused nendest aegadest, mil rahvahulgad oskasid enese eest seista, mil rahvas keisreid-türanne kukutas. Mõned Vana Testamendi prohvetid tungivad kirglike paljastuste ja needmistega rõhujate, liigkasuvõtjate ja ülemkihi kallale, nende kallale, kes olid omastanud talupoegade maa; samuti kaupmeeste, kõikide parasiitide kallale, kes pigistasid, riisusid ja laostasid talurahvast.

Meie ajani säilinud katkendlike andmete järgi leidis mainitud sekt poolehoidjaid toleaegetes ekspluateeritavates klassides. Ning analoogiliselt mõningate Lääne-Euroopa sektidega otsis ta Vana Testamendi mõningatest raamatutest vaimurelva ekspluateerijate vastu.

Võib arvata, milline hirm oli vallanud ekspluataatoreid, kui nad läksid isegi selleni, et kuulutasid Vana Testamendi raamatute, see tähendab ka nende eneste jaoks pühade raamatute tundmaõppimise põrgulikuks teoks!

Ainult sellepärast, et Niketas oli küürutanud nende raamatute kohal ja neid lugenud, «sai kõigile selgeks, et saatan oli tema ära võrgutanud».

«Seda ei võinud kannatada koopakloostri pühad isad,» jätkab elulugu. Niketase paljastamiseks ja päästmiseks käis tema juures terve hulk pühakuid: kloostriülem Nikon, Joann, kes sai kloostriülemaks pärast Nikonit, Pimen Paastuja, Isaija, kellest sai hiljem Rostovi piiskop, Ettenägija Matfei, Isaak Üksildane, Imetegija Gregorius (Grigori) ja teised; elulood loetlevad kolmteist pühakut, kes olid elanud tol ajal Kiievi-Koopa kloostris. Nii paljude õndsate meeste ühised jõupingutused pidid kandma kiiret vilja. «Niketase juures pöördusid kõik need heategijateks kuulutatud mehed palves jumala poole Niketase eest ja kihutasid temast välja kurja vaimu nii, et Niketas teda enam ei näinudki.» See tähendab, ta lakkas nägemast inglit, kelle suhtes alles hiljem järeldati, et see ei olnudki ingel, vaid põrguline.

Toimus täielik tervenemine. «Niketas toodi koopast välja ja vagad mehed palusid, et ta jutustaks neile midagi Vanast Testamendist. Niketas aga hakkas vandega kinni-

tama, et ta ei ole kunagi isegi lugenud neid raamatuid, mida veel hiljaaegu teadis peast; ta ei osanud neist ühtki sõna isegi lugeda. *Nüüd jõuti talle suuri vaevu kirjaoskus selgeks õpetada.*»

Näete, kui põhjalikult tegid pühad isad oma töö! Kihutasid minema põrgulise ja koos sellega ajasid välja Niketase peast kogu Vana Testamendi. Ja mitte ainult Vana Testamendi, vaid koguni ka lugemisoskuse!

Kaasaegsed, «põrgulikust» teadusest läbini rikutud inimesed ütlevad, et Niketas sattus kolmeteistkümne — tosina, mida hoopiski pühaks ei peeta — vagamehe mõjutusel äkki meeltesegadusse ja muutus lapselikuks. Õndsad mehed aga ütlesid, et temast aeti välja inimsoo vaenlane.

Edasi läks kõik hästi. «Niketase tuli pühade isade palvete läbi meelemõistusele, ta tunnistas oma pattu ja kahetses seda kibedasti. Pärast seda võttis ta nõuks, et hakkab elama suures kasinuses ja saadab korda vägitegusid. Ja ta hakkaski elama vaevalist ja alandlikku elu ning oli vagam kui teised. Halastaja issand nägi neid õndsaid Niketase vägitegusid, ta ei olnud unustanud ka vagamehe kasinust, mille sees ta oli elanud noorest põlvest peale, seepärast võttis issand kuulda Niketase sügavat kahetsust ja kinkis õndsale mehele andeksandmise märgi. Niketase väga suure armastuse eest, mis tuli ilmsiks käskude austamise teel, tegi issand ta hingekarjaseks ja tõstis vaga mehe Novgorodi piiskopi aujärjele.»

Mis asi see ülalmainitud «märk» oli, seda elulugudes ei seletata. See ei võinud ju olla piiskopiks nimetamine. Elulugudes jutustatakse paljudest piiskoppidest, kes olid patused, liiderlikud ja altkäemaksuvõtjad. Aga teisest küljest, kui jumal võis ennast ilmutada vagalt palvetava inglina, miks ei võinud siis ka põrgusulanane võtta kõige vagama ja kõige pühitsetuma piiskopi kuju?

Paneb pea ringi käima, kui arutama hakata, miks kirik ühe või teise munga piiskopi seisusse või isegi kõrgemasse seisusse ülendas, miks ta mingisuguse munga või piiskopi pühakuks kuulutas.

Toome näiteks Novgorodi peapiiskopi Gennadi (elas XV ja XVI sajandi vahetusel). «Pühakute elulood» räägivad otseselt, et ta oli olnud altkäemaksuvõtja, ja et pärast kirikukogu määrust, mis ähvardas hüvise võtmise eest vaimlikele kohtadele nimetamise puhul piiskopiseisusest

väljaheitmisega, «hakkas võtma tasu paigutamise eest (neilt, keda nimetati vaimulikele ametikohtadele) *veelgi rohkem kui enne*» (Esimene täiendus).

Ometi kuulutas kirik selle altkäemaksuvõtja peapiiskopi pühakuks, peab tema auks 4. detsembril jumalateenistusi ja kinnitab, et selle õndsas altkäemaksuvõtja peapiiskopi säilmed puhkavad veel praegugi Moskva Tšudovo kloostris. Valitseva kiriku sellise heatahtlikkuse enda vastu saavutas Gennadi sel teel, et hakkas sektante taga kiusama, nõudis nende väljasaatmist, piitsuga karistamist väljakutel, häbimärgistamist, vangi heitmist, isegi surmanuhtlust, ja saavutaski selle. Igal juhul ei saa Niketas piiskopiks nimetamist kuidagi «märgiks» tunnistada. Heidutatuina nendest «märkidest», milliseid oli saanud Niketas varem, võivad usklikud küsida: kuid kas oli mingisugust võimalust kindlaks teha, et ka uus «märk» polnud saatanalt? Ja kas ei juhtunud ehk nii, et peast nikastanud Niketas just nüüd langeski kurjavaimu võrku? Ning kus on tõendid, et ta varem pörguliste võimuses oli olnud? Küsi mis tahes, ikka on otsatult palju arusaamatusi.

Rääkides pörguliste kiusatustest ja inglite ilmumisest, pühad isad ilmselt vassivad. Nii nagu olukord nõuab, kuulutavad nad isegi pörgulise ingliks ja ingli pörguliseks.

TOLSTOI «ISA SERGIUS»

Kui ilmus Lev Tolstoi teoste posthuumne väljaanne, kirjutati ja räägiti palju tema «Isa Sergiusest». Kuid seni ei ole vist veel keegi näidanud, et selle teose loomise mõtte olid andnud Tolstoile «Pühakute elulood».

Sisult vastavad Tolstoi jutustusele kõige enam püha Martinianuse elulugu (tähtpäev 13. veebruaril) ja eriti Paastuja Jakobi elulugu (tähtpäev 4. märtsil).

Martinianuse usuvägilase elu (ta elas, nagu «Pühakute elulood» märgivad, IV sajandil, see on üle poolteise tuhande aasta tagasi) algas 18-aastaselt ja kestis ilma mingite kiusatusteta 25 aastat. Ta hakkas juba haigeid terveks tegema ja teisi imesid sooritama. Pärast paljusid asjatuid katseid Martinianust eksitada, saatis saatan usuvägilase vastu kõige tugevama pörguvahendi.

«Juhtus nii,» jutustatakse tema eluloos, «et mõned Cae-

sarea mehed rääkisid Martinianuse vagast elust. Nad panid väga imeks tema mehisust ja kannatlikkust. Üks eksinud naine juhtus seda juttu kuulama. Saatan oli saatnud selle naise kiusatuse sisse ja sellepärast tuli ta meeste juurde ning lausus:

«Miks te nii väga selle vaga mehe elu imeks panete? Kas ta on oma vagaduse peale juba nii kindel? Kui mina ainult tahaksin, võiksin teda kõigutada nagu tuul lehti puu otsas. Ja mida olete te temas kiituseväärilist leidnud? Ega ometi seda, et ta nagu metsloom kõrbesse põgenes, sest et ei suutnud linnas oma himurale ihule ja maistele ihadele vastu seista? Ja mida on siis seal imeks panna, kui see, kes iialgi ühtki naist ei näe, suudab vaga olla?»

«Selle jutu peale vedas naine nende meestega raha peale kihla ja läks koju. Siin võttis ta oma uhked rõivad seljast, riietas ennast kulunud, lõhkirebitud hilpudesse, kattis pea räbalatega ja võotas ennast nõoriga. Oma uhke riietuse, käevõrud ja kõrvarõngad, kuldsõrmused ja kõik, mis ahvatleb noorte mõistust ja silmi (Martinianus oli parajasti 43 aastat vana — kaugeltki mitte enam noormehe eas), peitis ta kotti ja võttis kaasa. Öhtul läks ta Caesareast välja ja jõudis öösel kõrbesse selle mäe juurde, kus elas õnnis mees. Öö oli vihmane ja tormine.»

Pärast suuri kõhklusid, tulvil hirmu kiusatuse ees, andis Martinianus lõppude lõpuks järele naise palvetele ja laskis ta sisse. Püha mees süütas tule, pakkus naisele datleid ja jättis viimase koopa suu juurde; ise aga eemaldus ta koopa sisemusse, sulges enese järel ukse ja hakkas palvusi laulma. «Pärast seda heitis ta maa peale magama. Aga saatan ässitas sellel ööl tema lihahimu mässama. Keskööl tõusis naine üles, võttis kotist kõik oma ilusad rõivad ja pani selga selleks, et vagameest võrgutada.» Hommikul tuli pühak oma kongist välja ning nägi naist uhkes riietuses ja ehituna; ta jäi hirmu pärast seisma ja oli kaua vait.

Järgnes pikk kõnelus. Kergemeelne naine, kes oli tugev oma erialal, osutus osavaks ka jumalasõna tundmises. Ta lausa puistas pühaku üle näidetega pühakirjast. «Kas apostel Paulus ei öelnud: «Aus naine ei ole ka sängis vilets!» Kas ükski prohvet jäi taevariiki pääsemata sellepärast, et tal oli naine? Esiisal Aabramil oli koguni kolm naist, aga ta ülendati ometi jumala sarnaseks. Jakobil oli kaks naist ja kaks liignaist, tema aga suutis maadelda

ingliga, ja teda peeti vääriliseks jumalikku au nägema» jne.

«Kui püha mees kuulis neid sõnu, mida naine, õigemini saatan, põline inimestetapja ise naise suu kaudu rääkis, korjas Martinianus kuivanud hagu, võttis ja kandis oma kongi. Ta pani haod keset põrandat ja süütas need põlema. Kui tuli lõi tugevasti lõkkele, võttis püha mees sandaalid jalast ja astus tulle ning seisis seal senikaua, kuni tuli hakkas kogu tema keha kõrvetama.»

«Pühakute elulood» jutustavad, et nii pääses vagamees hukatusest ja pööras pealegi veel õigele teele ka selle naise, kes oli tulnud teda kiusama: naine muutus vagaks ja sai pühakuks püha Zoja nime all (nii tema kui ka Martinianuse mälestust austab kirik 13. veebruaril).

Püha Paastuja Jakobi eluloo algus on väga lähedane Martinianuse loole. Erinevused on väga väikesed: saatana õhutusel *palkavad* Jakobi vaenlased naise, et see ahvatleks õndsat meest. Koopa suu juurde lastud naine teeskles haiget, hakkas nutma ning oigama ja palus Jakobilt abi.

«Jakob süütas tule, tõi püha palsamit ja istus tema juurde. Hoides oma vasakut kätt tule kohal, kastis püha mees parema käe pühasse palsamisse ja puudutas naise keha; kord tehes ristimärki, kord võides ja soojendades käega naise südant, sest et see kaebas tugeva valu üle südames.

Roojaste tungide kütkes tahtis naine ka pühas mehes äratada iha ja kiskuda teda patuteele, ning sellepärast rääkis ta: «Palun sind, isa, võia mind veel palsamiga ja soojenda käega mu südant, et mu kannatused sootuks lõpeksid.» Õnnis Jakob, kes oli südameelt lihtne ja hea, uskus naise sõnu ja tegi, mida see oli palunud. Kuid tundes põrgulikke kiusatusi, mis tekitavad lihahimu, ja kartes, et ta võib liigsest heasüdamlikkusest ja kaastundlikkusest naise vastu oma hinge igavesse hukatusse saata, hoidis vaga mees kahe või kolme tunni vältel oma vasakut kätt tule kohal, saades kindla meelega võitu valust, kuni ta sõrmeliikmed küljest ära langesid.»

Lugu lõppes samuti nagu püha Martinianusegi eluloos: püha Jakob suutis kiusatusele vastu panna ja päästis naise. Pärast seda kasvas tema kuulsus veelgi ja ta saatis korda palju imetegusid.

Kuid püha Jakobi eluloo järg on samasugune nagu Lev

Tolstoi jutus «Isa Sergiusest». Elulugu jutustab, et Jakob langenud raskesse pattu. «See sündis vist sellepärast, et Jakob hakkas palju mõtlema oma enese pühadusele ja jumalale meelepärasele elule ning ennast suureks püha-kuks pidama.»

Lugu algas sellest, et «inimsoo põline vaenlane, saatan, kes kadestab neid, kes elavad jumalale meelepärast elu, ja kaevab lakkamatult auke nende hukutamiseks, läks noore tüdruku, ühe rikka mehe tütre sisse ja hakkas teda piinama. Põrguline hüüdis tüdruku suu läbi Jakobit ja rääkis: «Ei lähe ma tema ihust välja enne, kui ta ei vii mind kõrbesse Jakobi juurde.»»

Vanemad andsid tema visadele nõudmistele järele. «Püha Jakob hakkas palvetama, palus tüdruku pärast nii usinalt jumalat, et isegi see koht, kus ta seisis, vappus. Pärast palvetamist puhus Jakob noore tütarlapse peale ja ütles kurjale vaimule: «Meie issanda Jeesuse Kristuse nimel käsin sind: mine välja sellest noorest tütarlapsest.» Ja saatan läks sedamaid neiust välja, nagu oleks ta tulest kõrvetatud.»

Kartes saatana tagasipöördumist, palusid vanemad pühakut, et see jätaks nende tütre veel kolmeks päevaks enese juurde. Nende kartused olid põhjendatud: põrguline oli küll jahmunud ja tuldpuhuva õndsas poolt «kõrvetada» saanud, kuid mitte küllaldaselt kaugele minema kihutatud. Ega ta ilmaaegu ise palunud, et teda üksildase juurde viidaks.

«Saatan nägi, et pühak asub üksildases kõrvalises kohas kahekesi noore tütarlapsega, ja leidis, et on kätte jõudnud kõige parajam aeg salasepitsusteks tema vastu. Põrguline tekitas pühas mehes roojaste tungide ja halva lihahimu tormi ning sütitas tema ihu nii, et püha mees — sama, keda varem ei saadud püüda tema juurde saadetud liiderliku naise võludega, see, kes karskuse ja puhtuse säilitamise pärast põletas ära tules oma käe, see, kes tegi palju imesid ja kihutas välja põrgulisi, — oli nii tugevasti liiderlikkuse võimuses, et unustas jumalakartuse ja oma paljude aastate vältel sooritatud paastukangelasteod ning talle jumala poolt läkitatud õnnistuse ja tervekstegeva jõu. Auväärses eas võitis teda saatan ja ta langes. Jakob vägistas neiu, rikkus ära tema ja enese neitsilikkuse, rüvetas ihu ja hinge ning saatis hukka kõik oma endised vagamehe teod.»

«Toime pannud ühe kuriteo, läks ta edasi: et varjata jälgi, tappis ta neiu ja heitis laiba jõkke. Selline on upsaka enesearmastuse vili, sest kui munk ei oleks pidanud end pühakuks ja väga vooruslikuks, ei oleks ta sellisesse kõige julmemasse pattu langenud, ja vaenlane ei oleks vanas eas teotanud seda, kes kunagi nooruses oli võitu saanud tema kavalustest.»

Elulugu jutustab Jakobit haaranud sügavast meeleheitest ja tema hilisematest kahetsustest. Ta asunud elama koopasse, kuhu kunagi oli maetud koolnuid, ja veetnud seal kümme aastat, toitudes kohapeal kasvavatest rohtudest.

Pärast sellist elu näinud ta «ilmutust», et tema patud olevat andeks antud. Kas ei aegu kõik kuriteod kümne aasta möödumisel? Siis hakkas ta uuesti palju imetegusid korda saatma, «sest et kõik kogu sellelt maalt tema juurde kokku kantud haiged, kes olid vaevatud rasketest haigustest, said sedamaid terveks ja põrgulised aeti pühamehhe sõnaga minema».

Et ta oli sooritanud kuriteo juba «auväärnes eas», siis nüüd, kümme aastat hiljem, ei olnud muidugi saatanlikel ahvatlustel tema üle enam mingit võimu. Kiusatuste aeg oli tema jaoks loomulikult juba ammu möödas.

* *
*

Meie ees on pühakud, kelle kogu elu kulus eranditult mõtetele oma enese hingest, oma enese väärtuslikust indiviidist.

Kas saab tõelise inimarmastusega ära joosta inimeste juurest, hüljata ühiskonda? Need pühakud ei varjanud ka ise, et põgenemisele oli mõjutanud neid hirm inimeste ees. Nad ei oodanud inimestelt head, vaid kartsid neist halba, ja pöörasid nende poole selja.

Kas võime neid inimesi austada?

Meie, kommunistid, vihkame veel paljudes maades seni eksisteerivat kapitalistlikku ühiskonnakorda kui ekspluaatorlikku, rõhuvat, eraomanduslikku korda. Kuid me ei valmista rõhujatele seda rahuldust, et nad võiksid näha, kuidas me põgeneme eemale nende ühiskonnast ja asume kuhugi kõrvale, pannes käed tegevusetult rinnale.

Meie ei tohi pakku minna, eemalduda rõhumise ja kur-

juse maailmast, vaid meie kohuseks on tegutseda värskendava tormina, mis võimsa hooga puhastab ja hävitab igaveseks igasuguse ekspluateerimise, igasuguse rõhumise.

Suurest revolutsioonilisest võitlusest osavõtjad, teadlikud tööliselised ja talupojad, suhtuvad kaastunde ning haletsusega kiriku pühakutesse. Kui tõesti pühakud on elanud nõnda, nagu räägitakse neist «Pühakute elulugudes», siis ei ole nad võidelnud tõelise kurjuse ja vale vastu, vaid ainult raisanud oma jõudu sõjas viirastuste vastu, mida on sünnitanud nende eneste haiglane ettekujutus. Nad nüristasid oma vaimujõudu ja samal ajal sütitasid seda lootusetute katsetega murda ning purustada omaenese loomust.

Nüüdne tööline ja talupoeg on asunud viimasesse otsustavasse heitlusesse ekspluateerimise ja rõhumise maailma vastu. Nad ei lase mõisnikel ja kapitalistidel rõõmu tunda sellest, et nemad, s. o. tööline ja talupoeg, hakkaksid hävitama oma ihu ja ignoreerima endi elulisi vajadusi. Kapitalistlike maade töötajad ei anna enam ekspluataatoritele ära peaaegu kogu oma töö vilja ega nõustu poolnälgiva eksisteerimisega ilma valguse rõõmnatukeseta.

Tänapäeval ütlevad nad kapitalistidele: teie ekspluataatorlik kirik on kõikide rõhujate teener ja on ka ise rõhuja. Ta kutsub inimesi üles loobumisele, usuvägitegudele, ihusuretamisele. Hea küll, me võtame teilt ära omandi, mis kindlustas teile jõu ja luksusliku eksisteerimise ning mõistis miljonid ja sajad miljonid töötajad viletsusse, nälga ja väljasuremisele. Me asetame teid selistesse tingimustesse, et ka teil tuleb töötada.

Me lõhume ja hävitame teie rõhumise maailma ja ehitame uue, sotsialistliku korra, kus inimene saab arendada kõiki oma võimeid täieliku õitsenguni. Me oleme nagu kotkad, — ei, rohkem kui kotkad — inimese silm on tugevam — me haarame pilguga kogu loodust, kogu säravat maailma ja allutame selle eneste tahte, muudame maa paradiisiks, mida teie pühakud uneski ei näinud.

Teie kiriku pühakud ei ole meie kangelased, ei ole meie ideaal. Nad on mõistetud hukkuma koos teie ekspluataatorliku maailmaga: koos tema jumalaga, tema inglite ja saatanatega — koos kõigi nende kummituste ja hirmuga, milles rõhujad püüdsid rõhutavaid hoida, et nad oleksid alandlikud.

MIKS LANGEB USK JA KASVAB USKMATUS?

I

Neil aegadel, mil elasid õndsad inimesed, oli palju põrgulisi! Kogu maailm oli kurjadest vaimudest tulvil. Ja ka palju nägemusi oli siis noil õndsatel hingedel! Ei möödunud ühtki ööd, millal nad poleks vestelnud inglitega, surnud vagameestega, jumalaemaga või jumala enesega, ei ainsatki ööd ilma vaidlusteta väikeste põrgupoistega ja mõne suure põrgulisega, mõnikord koguni põrguvürsti enesega.

Nüüdne maailm on neist tühjaks jäänud! Põrgulised, kes on asendunud maal mingisuguste totrate metsavaimude või veiderdaja-pisuhännaga, on kuhugi aetud. Ei ilmu ka inglid ega vestle jumal inimestega, ei ole enam õndsaid mehi ega ole igal sammul näha pühade või kurjade jõudude kätt.

Üksnes mõned külaeidid peavad veel oma unenägusid prohvetlikeks, kuid mõne nädala jooksul lähevad need ometi meelest — ununevad unes nähtud rännakud põrgusse või paradiisi, kõnelused inglite ja pühakutega, saatana võrgutused jm. Mõnikord näevad nad ka vastikut saatanat ja enese sugulasi, kes põlevad igavesti lõõmavas tules ega põle siiski ära. Tuleb jälle süüdata mõni küünal, teha tavalisest mõnevõrra rohkem maani kummardusi, veelgi mõnel korral anda nimelisi kirjakesi või tellida «eestpalveid» «tervise eest» ja «hingerahu eest» ja sagedamini lugeda: «Ja jumal tõuseb üles», või erutatult korrata: «Aamen, aamen, langen põrmu.»

Nüüd ei ole enam neid aegu! Nüüd ainult veel naerdakse eidekete unenägude ja kartuste üle. Ja ka nad ise mäletavad neid veel ainult kuni järgmise unenäoni.

Muuseas, leidub inimesi, kes kinnitavad, nagu oleksid nad rääkinud ilmsi nii suurte kui väikeste, peamiste ja teisejärguliste jumalatega. Ja need inimesed usuvad ka ise oma jutustusi ja nägemusi. Kui neid lugusid võrrelda sadade jutustustega «Pühakute elulugudes», osutub, et nende vahel ei ole mingit olulist erinevust.

Kuid maailm on teiseks muutunud. Ja inimesi, keda vanal ajal oleks kuulutatud pühakuteks, õndsateks, prohvetiteks, ettekuulutajateks, peetakse meie ajal nõdrameelseteks, närvihaigeteks. Kuid nende juurde ei tule enam

kümneid ja sadu austajaid ning kummardajaid, neilt ei otsita enam vastust pakilistele küsimustele. Need saadetakse haiglatesse, et nad vabaneksid niihästi haigusest kui oma jumalikest nägemustest ja «pühadusest».

Kogu jumalate, inglite, kuradite ja pühakute salapärase maailm, millest kirjutatakse niinimetatud pühakirjas ja «Pühakute elulugudes», on nüüd kuhugi kadunud, seda maailma ei eksisteeri enam nüüdisaja tervete inimeste juures, teda lihtsalt pole enam olemas. Kogu too maailm on säilinud veel ainult rahvamuistendites, ent neidki unustatakse üha enam isegi maal. Täiskasvanud suhtuvad neisse veel vaid kui tühistesse väljamõeldistesse, ja ainult vanemad inimesed jutustavad neid oma lastelastele, ja ka nemad teevad seda osalt vaid selleks, et vallatushoogu sattunud lapsi pisut hirmutada, enamasti aga selleks, et nende aega veeta.

Muutunud muinasjutumaailmaks, lihtsavõitu talupoegade poolt tüsstatud kuradite maailmaks, kodukäijate ja nõidade, nõiamooride ja näkineitsite maailmaks, on ta kaotanud igasuguse salapärasuse. Nüüd see enam ei hirmuta, ei eruta terveid ja mõistlikke inimesi, ei avalda mõju nende elule ja käitumisele. Ja see on kõik, mis on järele jäänud nendest hirmuäratavatest saatanatest, kes kunagi viisid pühakuid kiusatusse!

Kõik salapärase, kõik imepärase hävib. Surnud on pühakud, pörgulised ja inglid, surnud on ka jumal ise. Linnaõhus on nad täiesti kiduraks jäänud, samuti maalgi virelevad nad veel vaevalt märgatavalt, kaugeltki mitte nii väljapaistvalt nagu vanal ajal.

II

Kui elasin Astrahani kubermangus, hämmastas mind, kui nägin, et ühe külaonni kõikidele ustele ja akendele olid kleebitud paberilipakad, kuhu oli kirjutatud:

«Praskovja Ivanovna ei ole kodus.»

Praskovja Ivanovna ise aga, kes tegelikult istus kodus, rääkis mulle, et ta piinlevat juba mitu nädalat palavikus ja teinud need pealkirjad selleks, et tõvest lahti saada.

«Tuleb palavik, loeb kirjakese läbi, näeb, et Praskovja Ivanovnat ei ole, ja läheb ära.»

«See on rahvalik uskumus, see on ebausku,» ütleb pea-

aegu iga lugeja. Papp samuti kuulutab õpetlikult, et see kõik tulevat rahva pimedusest.

Kuid samas kiidab papp jumala orja Praskovjat, kui too kirjutab oma nime paberilipakale ja annab selle «tervise eest» eestpalve pidamiseks. Papp nimetab tema nime, köster kisendab nelikümmend korda «pomilos-pomilos-pomilos» (issand, halasta) ja pomiseb kiiresti teisi palveid. Kiriku seisukohalt ei ole see ebausk, vaid tõeline vagadus, tõeline usutalitus.

Kui kutsutakse posija ja see palaviku vastu nõiasõnu pomisedes vett sütele valab ning hiljem seda vett suust haigele piserdab, on meil tegemist ilmse ebausuga ja iga papp räägib kurbusega võimust, mida omab ebausk lihtsate inimeste üle.

Kui aga kutsuda sama papp haigele palvet pidama, siis tuleb ta, laulab ja loeb saatana minemakihutamisest ning piserdab hiigelsuure pintsliga haigele vett, mida nimetab pühaks veeks. See aga ei olevat ebausk, vaid püha usutalitus.

Kui kutsutakse nõid terveks tegema «kurjast vaimust vaevatud», on tegemist totruse ja ebausuga. Kui aga sõidutada see «vaevatu» imettegeva ikooni juurde, mille abil, nagu õpetab kirik, võib temast välja ajada kurje vaime, olevat see vaga toiming.

Paganlikkus ja totrus oleks tunnistada pühadeks kive, puid, allikaid; suureks ebausuks oleks omistada jumalikkude jõudu nende kivide tükikestele, nende puude laastukestele ja nende allikate veele.

Kiriku poolt väljaantud «Pühakute elulood» aga siiski jutustavad, kuidas haige saanud terveks Julianuse kontidale lähedal asunud mullast, mis mitmesuguste «imetegevude» eest on pühadeks säilmeteks tunnistatud; kuidas oli mitu haiget terveks saanud, kui olid joonud Zvenigorodi kloostriist saadud kalja. Ja «Elulood» omistavad sellele jumalikule kaljale ravivat toimet kui tõendit, et Zvenigorodi Savva (Storoževski) olevat tõepoolest pühak, jumal.

Kõike seda peab kirik õigeusuks, mitte aga ebausuks. Ja üksnes sellepärast, et õigeusk oli olnud valitsev ja et selle usu järelkäijad-jüngrid olid kuulunud kuni Oktoobri-revolutsioonini ühiskonna valitsevatesse klassidesse. Nad ei talu konkurentsi vanemate usunditega. Seepärast on nad

kuulutanud muistsed jumalad põrgulisteks, vana usundi aga ebausuks.

Omi lausumisi nimetavad nad palveteks, muistseid lausumisi aga nõidumiseks.

Ent kus on siis erinevus usu ja ebausu vahel? Seda ei olegi.

III

Talupojad töötasid suvel, sügisel ja kevadel. Ning nad ei töötanud niisama, vaid selleks, et suurt saaki saada. Ent äkki tõusis äikesepilv, ning mõne tunniga oli rahe põllud maha peksnud. Kust ja mispärast tuli äike, seda *ei teatud*. Tähendab, selle saatis *jumal*.

Eile oli talupoja hobune täiesti terve. Täna aga, kui hommikul latrisse mindi, seisis see piinatult, üleni vahus, nagu oleks tema seljas kiires galopis kümneid kilomeetreid kihutatud.

Mis öösel hobusega juhtus, *sega ei teatud!* Tähendab, see oli *kurjavaimu* temp.

Usk jumalasse ja kurjasse vaimusse tekib seal, kus teadmised on puudulikud või puuduvad üldse.

Usklik inimene ei ütle: «Seda ma ei tea.» Selle asemel ütleb ta enesele: «See on jumalast» või «See on saatanast».

Kui inimene ütleb: «Ma ei tea seda,» ütleb ta sellega tegelikult meile, et «Ma seda *veel* ei tea». Kui ma veel ei tea, saame teha otsese järelduse, et seda *on tarvis* teada saada. Mõte hakkab töötama ega rahune seni, kuni ei ole tõeline seletus välja uuritud.

Kui inimene ütleb, et «See on jumalast» või et «See on saatanast», sisendab ta oma mõttele alandlikku meelt ja nüristab oma vaimu. Tunnetuslik tegevus peatub siin kohe harimatuse müüri taga. Ning mis kõige halvem, inimene ise ei märkagi, et ta pole põrmugi edasi läinud. Vastupidi, talle näib, et ta on juba andnud küllaldase selgituse. Tema mõte uinub, veelgi enam — see koguni sureb.

Inimkond saavutab teadmisi religiooni purustamise teel. Kuni inimene veel tõesti uskus, et välk ja müristamine olevat nooled, mida laskvat välja Zeus, Perun, Elias või inglid, kes hävitavat põrguliste väesalku, värises ja vabises ta hirmust puhkeva äikese eel, ruttas templisse, süütas pattude andeksandmise tule kivist ja puust tehtud

või lauatükile maalitud ebajumalakujude ees. Kuid ta ei julgenud *uurida*, millest siis tegelikult müristamine ja äike tekivad.

Kui inimkond uurima hakkas, surid äikesetekitajad Zeus ja Perun, hajusid põrguliste ja inglite suured armeed, kes olid pidanud võitlust pilvedes ja pilvede kohal. Inimkond tunnetas tõelist jõudu, mis tekitab kohutavaid välke ja äikesemürinat, ning allutas selle jõu enesele.

Nüüd ühendab see jõud, mida nimetatakse elektriks, traadi teel ja traadita telegraafi abil rahvaid, kes asuvad tuhandete kilomeetrite kaugusel üksteisest. Telefoni abil annab ta nüüd edasi kõnet sadade kilomeetrite taha. Nüüd valgustab ta tänavaid ja maju linnades ning paneb liikuma kümneid ja sadu vaguneid, mis veavad iga päev kümneid ja sadu tuhandeid inimesi.

See jõud ühendab telegraafi ja telefoni kaudu kõige kaugemaid külasid ja vahetab seal välja niihästi peeru ja küünlavalguse kui ka petrooleumilambi. Ja seesama jõud paneb liikuma veskid, vabrikud, tehased ning raudteerongid.

Kõik salapärased jõud pilvedes ja pealpool pilvi on surnud: on surnud Zeus ja Perun, prohvet Elias, põrgulised ja inglid. Inimkond on muutnud need oma ülikiireteks, tugevateks ja väsimatuteks kirjakandjateks, oma hobusteks ja voorimeesteks.

IV

Imestusväärset kaval ja keerukas asi on linnas elektritramm! Postide külge on kinnitatud traadid. Need väljuvad hiiglasuurtest kivimajadest, mis on täis masinaid ja juba kaugelt märgatavad oma kõrgete, kergeid suitsupilvi väljalaskvate korstnatega. Vaguni küljest ulatub traadini raudne hoob. Käepideme kerge pöördega paneb trammijuht vaguni liikuma ja peatuma! Pole seal ei hobust ega vedurit — ei ole midagi näha, mis võiks vagunit vedada või lükata. Aga ometigi nad sõidavad. Ja kuidas veel sõidavad!

«Pühakute elulood» jutustavad, et paljud õndsad olevat käinud paradiisis — nad olid sattunud sinna «unenäo nägemustes». Ja nad jutustasid palju imedest, mida nad olid unenäo-paradiisis näinud. Mõned neist olid käinud paljudes paradiisi aedades ja osades. Tee ei olnud

lühike. Ühed õndsad seletasid, et paradiis olevat umbes nagu Konstantinoopol, teised aga kinnitasid, et see andvat välja mitu Konstantinoopolit. Ja ometigi olid nad teinud nii või teisiti need otsad jalgsi või parimal juhul «inglitest kantuina». Seal polnud midagi sarnast sellisele liikumisvahendile kui on seda tramm; õndsad taolisi asju paradiisis ei näinud!

Kui keegi vanal ajal õnnis inimene oleks näinud meie tavalist trammi maa peal, oleks ta muidugi öelnud, et see olevat jumalast või vanakurjast, kuid hoopiski mitte inimeste kätetöö.

Imestusväärset kaval ja keerukas vigur on see tramm! Ent see vigur on ka lihtne, meie meelest tavaline, harilik. Pinguli tõmmatud traadi all libiseb hoob ja kümneid ning sadu selliseid vaguneid veavad igal ajal tuhandeid ja kümneid tuhandeid reisijaid.

Kuid äkki kustuvad lambikesed, kõik vagunid liiguvad veel natuke hooga edasi ning peatuvad. Reisijate hulgas juhtus ehk olema papp ja munke, kes on usust teinud enestele kätetöö ja parajasti teel haigete juurde, et seal lugeda, laulda, posida või piserdada tõbisele hiiglasuure pintsliga nn. «püha» vett. Trammis võisid ka istuda jumalakartlikud eidekesed, kes niipea, kui ilmub mõni äikesepily, süütavad kohe oma lambikesed pühakujude ees ja iga pikselöögi puhul tõstavad hirmunud ilmega vagalt parema käe kokkupandud sõrmed lauba, kõhu, parema ja vasaku õla juurde ning sosistavad lausumissõnu, mida nimetatakse palveks.

Kui vanasti maal haigestus hobune või lehm, kutsuti selle juurde posija ja papp. Need võidsid looma soolapuhuja salviga ja piserdasid «püha» veega. Igal juhul püüti nii või teisiti «kurjavaimu» eemale peletada. Ja alles siis, kui kariloom lausa lõppema hakkas, mindi loomaarsti juurde abi saama.

Trammi hiiglaslikus masinavärgis oli juhtunud midagi. Ja kõik istuvad kohtadel, väljendavad ainult kahetsust, et peavad sellepärast hilinema. Ning mungad, papid ja jumalakartlikud eidekesed ei hakka loitsima, keegi ei piserda püha veega vagunit — nad teavad, et see kutsuks esile ainult naeru ja muigeid. Papid ega mungad ei löö isegi risti ette. Kõik ütlevad nagu ühest suust: «Nähtavasti on rike elektrijaamas.»

Sõitjate hulgas on vähe neid, kes täpselt teavad, mida

elektrijaamas tehakse ja millises seoses on jõujaam trammivaguni liikumisega. Ometi kõik teavad, et see side on olemas ja et jõujaamas töötajad tunnevad kõike kuni viimse kruvikeseni ning oskavad rikkeid kõrvaldada.

Elektrijaamas märgatakse, et masin ei tööta korrallikult. Seejuures ei tule kellelegi pähe, nagu oleks tegemist pörgulise vempudega. Keegi ei mõtlegi joosta pappide järele, et paluda neilt jumalateenistusi veepühitsemisega, palvete lugemist ja laulmist, mis peletaksid saatana kaugeemale. Keegi ei hakka risti ette lööma ja jumalat paluma. Vastuoksa, mõni koguni vannub ja ronib peatunud masina alla. Keeratakse kruvisid, kinnitatakse polte, võetakse välja rikkis osa, asendatakse uuega, ja viie minuti pärast süttivad tuled trammivagunites jälle ning vagunid võivad edasi sõita ja jälle vedada sadu ning tuhandeid reisijaid.

Tramm on ehitatud kätega, mida juhib inimese mõistus. Inimkond on õppinud tundma, mis on elektrijõud, ning on suutnud selle allutada oma tahtele. Inimene on tunnetanud siin täielikult loodusjõudu ja vallutanud selle. Siin ei ole midagi tegemist ei jumalal, ei peltsebulil, pörgulistel ega inglitel.

Samuti on lood igas vabrikus ja tehases, igal pool raudteel.

Tootva tööga ja sellest tuleneva nähtustevahelise vastastikuse seose tunnetamisega on inimkond hajutanud selle pilkase pimeduse ja need vined, mille sisse religioosne usund oli mähkinud loodusjõud ja nende tegevuse.

Sundides loodusjõude oma tahtmist täitma, loobusid inimesed põlviliasendist, millesse oli sundinud neid usk. Inimkond on ajanud end sirgu kogu oma pikkuses. Ta kuulutas, et maailmas ei ole saladusi, millega usk, mungad, papid ja eidekesed on meid lapsepõlvest peale hirmutanud. Maailmas ei ole midagi, mis suudaks peatada inimese ümberkujundavat ja loovat kätt ning aheldada tema läbi-proovitud mõistust.

Maailmas ei ole saladusi, millede ees peaksid inimesed värisevas abituses peatuma. Veelgi on säilinud maailmas palju sellist, mida ei ole seni suutnud vallutada kõike alistav töö, mida ei ole veel inimõistus tunnetanud. Kuid seegi tõendab ainult, et veel on inimkonna ees pikk tee, mida mööda läheb ta üha kiirenevas tempos edasi, ikka edasi — kõrgemale, üha kõrgemale.

Pinedad loodusjõud, mis oma ootamatu ilmumisega hävitavad maaharija töövilja, ja needsamad jõud, mis teises ühenduses annavad inimesele soovitud tulemusi, aheldisid kord tema mõistuse ja tekitasid palvemeeleolu. Omaus oli maaharija sama abitu jumala ees, nagu ta töötades oli abitu looduse ees.

Tihti pörkus ta oma töös takistustele, mis olid tema jõule ületamatud; oma mõtlemises, mis sulas ühte religiooniga, tõkestas ta tee tunnetusele ja uinutas ennast nende väärseletustega, mida pakub usk oma suurte ja väikeste, heade ja kurjade jumalatega.

Ent peale loodusjõudude rõhus inimkonda (kapitalistlikes maades veel praegugi) ühiskondlike jõudude tume võim. Ja see võim on inimkonna rõhuvale enamikule ekspluataatorliku, röövelliku ühiskonna võim.

Ekspluataatorlik ühiskond on ehitatud väga keerukalt, väga kavalalt. See on ehitatud nii, et parasiitlike klasside õnnetu piinatav ori kujutleb, nagu oleks ta vaba. Ta aga elab ja töötab mitte enese, vaid teiste, s. o. vereimejate, logardite, mõisnike ja kapitalistide heaks, kuigi talle näib, nagu teeks ta kõike vabalt, iseenese jaoks. Ta pannakse mundrisse ning saadetakse riisuma ja tapma, maha suruma samasuguseid kapitalistide ja mõisnike orje, kuigi ta usub, nagu läheks ta kaitsma oma isamaad, mitte aga ekspluataatorlikku korda.

Keeruline, kaval ja sassiaetud on kapitalistlik ühiskond, keerulised ja tumedad on vastastikused sidemed inimeste vahel. Kas peatselt mõistab tööline, et ta on sunnitud nälgima sellepärast, et on tootnud liialt palju riideid ja toitu? Ja kas ta mõistab kohe, et vabrikandid heidavad ta tänavale sel lihtsal põhjusel, et kui nad alandaksid kaupade hindu, ei saaks nad nii suurt kasumit, nagu saavad siis, kui koondavad või hoopis katkestavad tootmise ja sunnivad ostma igasugust seismajäänud, riknenud ja roiskunud kaupa.

Keeruline ja sassiaetud on nüüdne ekspluataatorite ühiskond. Rõhujad aga kasutavad pealegi veel igasuguseid võtteid, et selle mõistmist võimatuks teha. Seal, kus oli tarvis öelda: «See on kapitalistide ja mõisnike tahe», ütleb kirik — «See on jumala tahtmine.»

Oigupoolest tuleks öelda: «Parasiidid, imperialistid ja

kolonisaatorid ei ole veelgi end täis söönud, veel tahavad nad laiendada oma eksploatatsiooni alasid, muuta kogu inimkonda kapitali orjadeks, andamite toojateks.» Ekspuataatorid ja religioon aga jutustavad: «Kõik see on saadetud teile teie pattude pärast.»

Ja kui piinatud, kurnatud, paljaksriisunud ekspuateeritavate meelepaha ähvardab muutuda tormitsevaks mäsuks, siis öeldakse neile:

«Kannatage sellessinatses maailmas! Selle eest on teil hea olla hauataguses elus, sest et jumal viib teid oma paradiisi.»

Ja mahasurutud, piinatud andamitoojad ning orjad põlvitavad alandlikult ja ootavad, kujutledes, nagu oleks nende alandlikkus vajalik mingisugusele jumalale, mitte aga ekspuataatorite klassile.

Ka siin pidurdab usk jumalasse inimlikku tunnetust. Ja nähes, kuivõrd hästi usk jumalasse orje seob, vahetavad ekspuataatorid omavahel pilke, nende suid rebib lahti põlastav ja mõnitav muie, ning nad kummarduvad silmakirjaks ja toovad ohvreid mingisugusele jumalale — sellele inimeste poolt väljamõeldud olendile.

Usk jumalasse matab inimloomuse läbitungimatusse uttu, mis nii hästi aitab ekspuataatoritel hoida rahvahulki orjalikus alistumises.

VI

Proletaarne revolutsioon aga rebib ühiskondlikelt suhelt maha need katted, mis varjavad kurnatavate eest kurnajate võimu.

Miks peaksime nimetama jumalateks või pörgulisteks kapitaliste ja mõisnikke, kes tahavad tagasi saada oma ekspuataatorlikku võimu talupoegade ja proletariaadi üle? Ja miks peaksime nii nimetama kogu maailma kapitaliste, kes enam kui üks kord on haaranud tihedasse rõngasse töolis-talupoegade Venemaa ning püüdnud teda lämmatada ja hävitada kui venelaste ahvatlevat eeskujutestele rahvastele? Näeme selgesti, et võitlus ei toimu jumala ja saatana, inglite ja pörguliste vahel, vaid inimeste endi, s. o. ekspuateerijate ja ekspuateeritavate vahel...

Pärast proletaarset revolutsiooni on kõik suhted nii lihtsad ja selged, et ainult orjalik mõistus ei suuda neist aru saada, vaid katkestab oma tunnetustegevuse kohe

alandliku kummardamisega mingisuguse jumaliku või põrguliku jõu ja võimu ees.

Sotsialismi lõpliku võiduga aga muutub kõik veelgi arusaadavamaks ja lihtsamaks.

Surevas kapitalistlikus ühiskonnas on inimene ainult pimedaks mängukanniks, majanduslike jõudude orjaks. Muidugi, nii kapitalist kui ka mõisnik ja talupoeg korraldavad ise oma tootmistegevust ning on võimelised sellele üht või teist iseloomu andma. Kapitalist näiteks võib ette välja arvestada, et tema vabrikus hakkavad töötama kolm tuhat inimest, ja et need toodavad aastas pool miljonit mingisugust kangast. Ent mis sellest kõigest välja tuleb, ei sõltu lõppude lõpuks mitte temast, vaid paljudest põhjustest, mida ta ette arvestada ei suuda: see sõltub viljasaagist niihästi tema kodumaal kui ka Ameerikas ja Austraalias, see sõltub tööst kivisöökaevandustes, rauamaagi tootmise käigust, sellest, kui palju kangaid ja millistel tingimustel toodavad konkurendid. Vabrikant on peremees oma ettevõttes; ent niipea kui ta ilmub turule, kas selleks, et osta kütust ja toorainet, või selleks, et müüa valmissaadusi, satub ta pimedate majandusjõudude võimusesse, milliseid ta ei ole samuti võimeline ette arvestama ja suunama, nagu väike maaharijagi või suurmaomanik ei ole suuteline suunama pimedaid loodusjõude.

Ainult sotsialistlik ühiskond võib arvesse võtta ja teadlikult suunata kogu ühiskondlikku tootmistegevust ja kõiki jaotussuhteid. Kogu oma vaba elu looja, kommunistliku ühiskonna inimene ei lange põlvili ühiskondlike suhete tumeda võimu ees, ei tunnista seda jumala või saatana asjaks. Sotsialism ja kommunism aga tähistavad selle stiihilise, segase, tumeda läbitungimatu ekspluataatorliku ühiskonna võimu lõppu inimese üle. Enam ei saa olema ekspluataatorlikku ühiskonda. Tulevik kuulub *inimlikule* ühiskonnale.

SISUKORD

Püha Nikolai elulugu	3
Kuidas vältida põrgut ja pääseda paradiisi	17
Põrgust, paradiisist ja nende elanikest	25
Põrgulistest ja põrgulikest kiusatustest	54
Tolstoi «Isa Sergius»	80
Miks langeb usk ja kasvab uskmatust?	86

Скворцов-Степанов Иван Иванович
БЛАГОЧЕСТИВЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja *L. Rüköja*

Tehniline toimetaja *U. Laul*

Korrektorid *L. Kukk* ja *M. Järvekülg*

Ladumisele antud 13. X 1960. Trükkimisele antud 23. XII 1960. Paber 54×84, 1/16.
Trükipoognaid 6,0. Formaadile 60×90 kohaldatud trükipoognaid 5,04. Arvutus-
poognaid 5,57. Trükiarv 8000. Tellimise nr. 9552.

Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Olikooli 17/19. III

Hind 13 kop.

Hind 13 kop.

A-23562

11

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00367003 3